

číl. 323
S.

UČEBNICE

PSYCHOLOGIE ZKUŠEBNÉ

PRO

ŠKOLY STŘEDNÍ A ÚSTAVY UČITELSKÉ.

Sepsal

V 42.

PHDr. G. A. LINDNER,
o. k. školní rada a ředitel c. k. ústavu učitelského v Kutné Hoře.

PEDAGOGICKÁ KNIHOVNA
STÁT. ČSL. UČITELSKÉHO ÚSTAVU
V HRADCI KRÁLOVÉ.

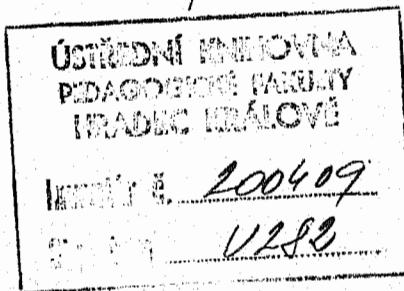
Autorisováný překlad šestého vydání.

V PRAZE 1882.

NAKLADATEL FR. A. URBÁNEK, KNIHKUPEC
pro literaturu paedag. i hudební a pomůcky učebné.

Nakladatel vychov. měsíčníku „Pädagogia“, vychov. týdeníku „Posla z Budě“, liter. měsíčníku „Urbánkova Věstnika bibliografického“ a hudebního časopisu „Dalibora“.

Knihovnictví V. B. Čech v Praze.

Úvod.

I.

O psychologii vůbec.

§. 1.

Vědomí.

Co ve prostoru se prostírá, slove *hmota*. Proměny hmoty jsou *pohyby*, jímž dvého třeba: času a místa. Bez času a místa nelze kamenni padati ani listu vadnouti.

Poněvadž hmotné proměny žádají prostoru, můžeme je nazývat stavy *prostорovými* (*extensivními*); pokud pak jen vnějšku hmoty se týkají, jsou nám stavy *vнějšími*.

Zároveň se *vнějšími*, *extensivními* či *prostorně časovými* proměnami věcí vyvíjejí se stavy *vnitřní*, *intensivní*, jež jsou pouze *časové*, a jichž předmětem jsou poslední nedělitelné částice hmoty, *atomy*.

Těchto vnitřních stavů atomů nelze nám zkušebně poznati, neboť co v obor zkušenosti spadati má, musí nutně *vнějším* být. Leč přece máme za to, že vnitřní stav atomů změnil se, pozorujeme-li na vnějšku hmoty proměnu; tak jako pevně věříme, že vnitřní vlastnosti hmoty úplně nám neznámé se nezměnily, pokud nemění se její stavy *vнější* (účinky, výjevy sil).

Jen jedna skupina vnitřních stavů jest, jež zkušeností naší není odcizena, nýbrž bezprostředně přístupna, poněvadž stavy tyto jsou naše vlastní stavy vnitřní, a my takto stojíme nikoli vně, nýbrž uprostřed jich.

Své vlastní vnitřní, pouze časové (neprostorné) stavy zoveme stavy duševními nebo *představami* a jich soubor *vědomím*, výsledek pak všeestranného jich pronikání ve přísnou jednotu svého já *sebevědomím*.

§. 2.

D u š e.

Čemu vlastní sebe pozorování o vědomí učí, to lze na tři základní děje uvést. Dány jsou totiž:

1. množství představ, jež přicházejí a odcházejí;
2. jednota těchto představ každým okamžikem se měnící a vědomí utvářející;
3. spojení po sobě jdoucích tvarů našeho vědomí v totožnosti sebe vědomí ve způsobě jediného a neproměnného já.

Výklad těchto tří základních dějů vedl ku přijetí zvláštní *duševní bytosti*.

Rozeznáváme totiž *bytost* (*substance*) a *stavy* jejích. Bytost věci trvá, i když její stavy se mění. Bytost, na níž představy naše a všecky z nich odvozené vnitřní stavy lší, jmenujeme *duši*. Představy jsou stavy duše — duše jest podkladem představ*).

Z jednoty a totožnosti vědomí soudíme též o povaze duše, jakožto podkladu představ. Tento podklad může být vůbec buď jednoduchý nebo mnohonásobný (*složitý*); dále může buď totožný být s podkladem tělesných proměn aneb se od něho lišit.

Podklad duševních stavů nemůžeme míti za složitý, neboť u všech duševních stavů, jak současných tak posloupných, jakkoli bývají různý, ba protivný, jeví se nám nejvyšší stupeň vzájemné vztaznosti a vzájemného pronikání. Sami sobě jsme přes vše pro-měnlivost duševních stavů jedni a titíž, což by možná nebylo, kdyby stavy duševní jako stavy tělesné rozděleny byly po bytostech různých. Podklad duševních stavů musí tudíž jednoduchý být.

Než mohl by přece totožným být s některou z oněch bytostí, jež jsou základem našeho těla, poněvadž i tyto za jednoduché bytosti pokládati sluší. Skutečně výtečný myslitel, filosof Leibnitz, každému takovému stavu osobuje hodnotu bytosti představivé.

Avšak ta bytost jednoduchá, již jsme přijali za podklad rýze časových stavů svého nitra, zajímá v atomech těla našeho místo tak výtečné, že plným právem rozlišujeme ji ode všech částí těla svého jakožto bytost druhu zcela zvláštního a vyššího, a zvláštním jménem ji jmenujeme. Tato bytost, o jejíž stavech jediné bezprostřední zná-

*) V názvosloví filosofickém jmenujeme bytosť *substanci*; stavy *accidencemi*, poměr pak, kterak *substance* a *accidence* k sobě se mají, zove se *inhaerencie*, jejížto přenesnádné řešení náleží metafysice.

most máme, a na niž děje tělesné řadou vzájemných účinků promítati se musejí, mají-li se dostati ku vědomí našemu, — jest duše. Jest to tedy jednoduchá, od těla rozdílná bytost, o jejíž dalších vlastnostech a pravém bytí nedá se ze zkušenosti nic jistiti*).

Poznámka. Není to ještě důkazem jednoduchosti duše, že představy nikterak nedají se přirovnávat ke stavům hmoty, protože vnitřních stavů hmoty (obdobu to představ) neznáme. Pravým důvodem jest jednota vědomí. Jisto jest, že současné psychické stavy ve přísnou jednotu pojíme, a že představy sebe vzdálenějších dob přeče k témuž duševnímu ústředí — ku svému „já“ — táhneme. Tohoto jednotného ústředí, jež v jednoduché bytosti duše nacházíme, nemůže materialistický názor o duši dokázati.

§. 3.

Tělo a duše.

Člověk má *tělo* a *duši*. Oboje stojí proti sobě jako protivy vnějšího a vnitřního, smyslného a duchovního, jednoduchého a složitého. Přes tyto protivy jsou si vzájemny a podmiňují se vespolek. Při těle duše, při duši těla žádáme. Tělo bez duše je pouhým tělem, duše s tělem se rozloučivší pouhým duchem.

Nepřihlížejíce ani k této pojmové souvislosti známe ze zkušenosti řadu nejpádnějších důvodů, jež vzájemnou závislost těla a duše dokazují, tak že obojí jenom jakožto dvě různé stránky jedné bytosti lidské se objevují. Filosofické pojímání má tuto dvojstrannost lidské bytosti vysvětliti. Podle toho, je-li výsledkem vysvětljení jedinost nebo dvojitosť lidské bytosti, má filosofický názor základní ráz monismu nebo dualismu.

Dualismus má tělo a duši za dvě prározličné bytosti, jichž na společný základ dovésti nelze. *Monismus* jest buď materialismem nebo spiritualismem (idealismem), podle toho, hledí-li se vysvětliti duševní vztahy z tělesných, anebo tělesné z duševních.

Pojímání člověka zkušené vychází ze stanoviště, že na poli zkušenosti rozeznati lze dvě veliké, nestejnорodé skupiny výjevů, totiž výjevy prostorně časové a výjevy pouze časové, jež jako vnější a vnitřní zkušenosť proti sobě stojí. Tím rozpadá anthropologie (učení o člověku) na somatologii (tělovědu) a empirickou psychologii (zkušebné dušesloví). Každá z těchto věd přihlíží jen potud ke druhé, pokud toho nevyhnutelně potřeba jest, aby porozuměno bylo jich zvláštnostem.

*) Další vývody o tomto předmětu nenáležejí do zkušebného dušesloví, nýbrž do metafysiky, nejtěžší to a nejspornejší části filosofie.

Poznámka. Poněvadž člověk právem mikrokosmem služe (vyškytají se obecné poměry všeobecná při člověku v malém, a duše jeho jest obrazem božím), závisí názor o poměru duše s tělem u člověka na filosofickém názoru o všeobecném, a je skoro jen půhou jeho kopíí. Dualismus jakožto filosofický názor do novější filosofie uvedl Des Cartes († 1650), jenž dvě rozličné substance, myslící a tělesnou (myšlení a prostornost) uznával. Jeho nástupce Spinoza († 1677) jest otcem monismu, neboť učil, že jest jen jedna nekonečná substance, jež z rozličných stran duchem a přírodou nám být se vidí. Tato základní myšlenka byla v Schellingově identičné filosofii dále protříbena. V identičné filosofii postaveny jsou duch a tělo jakožto různé zjevy téže bytosti na roven. Tento obojetný monismus rozvětuje se ve směr spiritualistický, jenž ve Fichteho „ja“ nejpříkroji vystupuje, a v realisticko-materialistický, jenž Lockem († 1704) počíná a nejznačnějšího pokračování dochází ve francouzské filosofii věku předešlého jakož i v novověkém materialismu.

§. 4.

Zkušebné dušesloví.

Psychologie má věbec za úkol, přirozené zákony duševního života zpytovati a jimi rozmanitost duševních úkazů vysvětlovati. Při řešení tohoto úkolu může se dátí dvojí cestou, *dedukce* totiž, jež vede od obecného ku zvláštnímu, neb *indukce*, kteráž jde od zvláštního k obecnému. První cestou značí se stezky badání, po nichž filosofické vědy kráčejí; druhá sleduje šlepéjí zkušenosti, jimiž zkušebné vědy jdou.

Tak rozdělujeme rationalní či *spekulativní psychologii* jakožto část filosofie od *empirické*, jež jest vědou zkušebnou.

Kdežto vědy přírodní kráčejí cestou vlastní, zcela nezávislou na metafysických badáních, to pomocí methody induktivní, již Bacon Verulamský († 1626) založil a jíž Newton a nástupci se skvělým úspěchem užili; byla psychologie až do našich časů výhradně učením filosofickým, any metafysické popůlky, jež platily o bytí věbec, obracely se i na duši. Cesta byla deduktivní, a tím povstalo tolik psychologií, kolik bylo filosofických škol.

Naproti tomu obrala si empirická psychologie za úkol, ode zvláštních úkazů vědomí ycházetí a o ně methodou induktivní theorii duševní žití vysvětlující opírat. Má pak tato psychologie proti vědám přírodním dvojí výhodu; předně že jsou tyto zvláštní úkazy vědomí jakožto předměty vnitřní zkušenosti bezprostředně přístupny našemu poznání, kdežto předměty vnejší zkušenosti ve vědách přírodních jen prostředně, promítáním totiž v našem

vědomí poznávány bývají — a pak že bohatství těchto úkazů při měnivém životě duševním a při ohromném množství hlad lidských jest nesmírné. Tím však zase zůstává za nimi, že základní výjevy psychologické pro jednotu vědomí nejví se nám nikdy o s a m o c e n y, nýbrž druhdy tak složeny, že se stávají na mnoze spíše záhadami než prameny psychologie*). Při vnejší zkušenosti třídí se vše dle prostoru a času a přehledněji lidskému poznání se rozkládá; úkazy však vnitřní podávají pouze následnost v čase, nikoli souřadnost v prostoru. Proto jest mnohem těž poznati příčinnou jejich souvislost nežli při změnách prostorně časových, a nelze proto diviti se, že až na naše časy popírala se možnost užiti pojmu příčinnosti při průběhu stavů duševních, tak, že duševní mohutnosti platily za mocí nižádným zákonem se neřídíci.

Přes tyto potíže osvědčila se přírodovědecká metoda induktivní v oboru vnitřní zkušenosti, zvláště co jí badání Herbartova cestu klestila, a nemožno děle upírat empirické psychologii místa mezi vědami exaktními.

P o z n á m k a 1. Zásluhy Herbartovy prospely nejenom psychologii rationalní, nýbrž i empirické, poněvadž jeho psychologie není založena pouze na jediném sebevědomí, nýbrž na celém oboru úkazů vědomí všeobecného. Praví sám o tom: „Nestojím pouze na hrotě svého „já“, můj základ je tak široký jako veškerá zkušenosť.“ Proto že Herbart mathematických výpočtů, mocné to páky přírodovědeckých výzkumů, při výjevech rovnováhy a pohybu představ užil, přidružil psychologii ku vědám exaktním. Ovšem počítá pouze idealními veličinami a idealními poměry, aniž smíme pomyslit, že bychom užili jich při skutečném průběhu stavů duševních; avšak již za našich dnáv učiněn pokus, na poli duševědy skutečně měrnými veličinami počítati a Herbartovu idealní jednotku míry pro sílu představ zkušebně zjistiti. Je to předmětem psychofysiky Fechnerovy, která za úkol obrala si „zjistití míru psychických veličin“:

P o z n á m k a 2. Empirická psychologie jakožto věda exaktní nezávisí na metafysických názorech o bytosti duše (§. 2.), a tím vylučuje již předem otázky, jež by jeň na základě názorů těch řešiti se daly. V čem vlastně bytosť duše záleží, kterak spojena je s tělem ke vzájemnému působení, kterak snáší se jednoduchost bytí jejího se množstvím jejích stavův, a co jest vlastně stav představování: o tom nepodá empirická psychologie ničeho, právě jako fysika o tom, co je „hmota“, co „síla“ a kterak se k sobě mají. Ale jako fysice přes

*) Toto složení dosahuje neobyčejných rozměrů, poněvadž představy zabavené se zachovávají, a naše vědomí pak nejenom představy přítomné, nýbrž i minulé obsahují, takže celá duševní minulost v bezprostřední přítomnost zasahuje.

to dán je široké pole k badání v oboru přírodních úkazů prostředních, tak ostává empirické psychologii širý obor, aby badala tam, kde nezávisí na metafysických míněních o bytí duše. Jak přispěním smyslů pocity a poznatky povstávají, jak pamětí zachovávány, obrazotvorností změňovány, rozumem pak přiměřeně spracovávány bývají; kterak boj představ vznikati dává citum a snahám, a vedle kterých zákonů se vše to děje: o tom lze mnoha se dovděti beze všech spekulativních názorů. Tak nahradí empirická psychologie širokým působištěm, co hloubky se jí nedostává; tak neučiní ani rationalní psychologii zbytečnou, nýbrž bude jí jakož i filosofii přípravou.

§. 5.

Prameny psychologie zkušebné.

Pramenem (principem) empirické psychologie jest zkušenosť vnitřní. Té domáháme se *pozorováním a pokusem* (experimentem).

Pozorování jest čtvero, poněvadž jak jeho podmět tak i předmět dvojí jest, totiž buď své vlastní nebo cizí já. Rozeznávati tedy sluší: a) vlastní sebepozorování; b) vlastní pozorování jiných; c) cizí sebepozorování a d) cizí pozorování jiných. Oba poslední způsoby, jak samo sebou se vyrozumívá, seznáváme pouze ve formě zpráv.

Sebe pozorování jest nejdůležitějším zdrojem psychologických badání. Jenom jím učíme se znáti stavy duševní bez prostřední, bychom pak prostředně z řečí a skutkův o duševních stavech osob jiných soudili. Avšak sebepozorování má své zvláštní obtíže, poněvadž pozorování předmět, duše, neleží před námi o sobě jako při zkušenosti vnější, nýbrž v jedno spadá s pozorujícím podmětem, naším já. Toto musí tedy rozdělit se na část pozorující a část pozorovanou, z nichž ona (jsouc hlubší) pozorování našemu uniká; neboť zvolil-li by ji kdo za předmět svého pozorování, nastalo by i zde v této části našeho já dělení v část pozorující a pozorovanou, z nichž by ona zase uniknouti hleděla atd. Proto můžeme sebe jen do jisté hloubky pozorovati, a jsou místa ve vědomí, kde olovnice sebepozorování nikdy dna nedopadne. Nad to jsou stavy, jichž na sobě pozorovati nelze. K těmto náležejí prvopočátky sebevědomí v dětském věku, vášně, kdy „se neznáme“ a rozličné výstřední a nepravidelné stavy, jež se nám jeví jakožto výsledky pravzlaštního životního vývoje jednotlivců.

Proto přibírá se zde pozorování jiných za doplněk, jež rozšířuje obor psychologických případů za úzké hranice jednotlivcovy. Učíme se znáti rozličné osoby, a to v nejrozmanitějších psychických stavech. Tím vysvětluje se nám působení vnějších i vnitřních činitelů, jako tělesného sestrojení, letory, vychování, obcování a

povolání na psychický vývoj. Zvláště naučné jest v této stránce pozorování dětí a divochů, choromyslných, zločinců a jiných.

P o z n á m k a. Z této veliké zásoby psychologických dějů hodí se však málo za bezprostřední východiště induktivního badání, poněvadž většina těchto dějů jest výrazem nanejvýš složitého psychologického stavu. Proto káže potřeba, by se tento stav zjednodušíl stavu úmyslně přivedenými, pak aby se střídavým vyloučováním a přiváděním jednotlivých psychologických činitelů zjistil jich vliv na úhrnný výsledek. Pokus, jemuž v oboru vnější zkušenosti tak výtečná úloha připadá, nesmí tedy ani z psychologie vyloučen být. Jediné jím dopídíme se prvkům veškerého žití duševního, pocitů totiž s myslivých, jakož i jich různých zvláštností a zákonů poznávacnosti naší. Na poli odvozených stavů lze ho jen velmi omezeně připustiti, poněvadž při nadobyčejné měnitosti duševních úkazů těžko je postříci jednotlivé členy základní.

§. 6.

O methodě empirické psychologie.

Induktivní způsob běže na se při jednotlivých induktivních vědách podle zvláštní povahy jich předmětu rozličný tvar. Jeví se nám ve přírodopise jakožto popisný a třídící způsob, ve fysice jakožto vystlování úkazů zákonů a z částí též hypotezami, v anatomii jako rozčasného rozmanitého, ve fysiologii jako teleologický a genetický způsob. Ze všech těchto metod užije empirická psychologie, kolik právě potřebovatí bude.

Jsouc přírodopisem duše hledí především výjevy vědomí dle jich podobnosti v charakteristické skupiny snéstí, tyto skupiny jako typy duše v nich činnosti popsati a roztrídit. To bylo zvláště stanoviště starší psychologie empirické, jež tyto typy v podobě duše v nich mohutnosti zosobňovala a tím mínila, že úkol její jest vyplněn. Zapomněla při tom, že duševní mohutnosti jsou pouhé abstrakce vědeckého přemyšlování, nikoli však předměty přírodní aneb vůbec co hmotného. Novější psychologie podržuje rozehnávání těchto duševních mohutností (rozumu, paměti, obrazivosti a p.) ku předběžnému se vyznávání, avšak nemíní nikterak, že tím úlohu svou rozluštila.

Jsouc anatomii vědomí rozčleňuje nanejvýše složité úkazy jeho v jednotlivé nedělitelné prvky, představy — a jakožto fysiologie duše hledí cestou genetickou dokázati, kterak v zájemném působení představ průběhem duševního vývoje jednotlivců i národů tvoří se trvalé a prchavé stavы vědomí. Důkaz tento jen tenkráte se jí podaří, jestliže jakožto fysika

d u š e objeví zákony, jimiž se vzájemné působení představ spravuje. Kde pak pojmy veličinné se dostaví, lze užiti i pomoci matematiky, ve fysice tak účinné; tam, kde úkazy jistý theoretický náhled podporují, jenž nedal by se úplně dokázati, možno sáhnouti i k h y p o t h e s i , aby platnosť její zkoušla se na výsledcích z ní jdoucích.

Poněvadž empirická psychologie jakožto induktivní věda poměrně jest nová, nemožno na ten čas očekávati, aby soustava těchto method všemi směry provedena byla ve přebohatě rozvětveném žití duševním.

P o z n á m k a. Zásluhu o to, že kriticky dokázána jest nedostatečnost „duševních mohutnosti“ k vysvětlení duševního života, má tolikéž H e r b a r t , jenž při rozličných příležitostech proti témtu „mythologickým bytostem“ se vyjadřoval. Na dráze jím kleštěné kráčeji M. W. D r o b i s c h , Th. W a i t z , W. F. V o l k m a n n , J. W. N á h l o v s k ý , D r b a l , G. S. C o r n e l i u s , S c h i l l i n g , L a z a r u s , B a l l a u f a m. j. Jim v úloze této nápomocni jsou mužové, již psychologii pěstují ve stránce přírodovědecké: H. L o t z e , Th. F e c h n e r , otec psychofysiky, C. W e b e r , H. H e l m h o l t z , P u r k y n ě , W u n d t , Dr. R. Z i m m e r m a i n a m. j. Také C. B e n e k e a J. H. F i c h t e ujali se cestou přírodovědeckou badání psychologického.

II.

O vzájemnosti těla a duše.

§. 7.

D ě j e .

Stavy duševní jsou ve svém vzniku a trvání podmíněny p o -
c h o d y , jež dějí se v našem tělesném ústrojí. Všecko vědomí o proměnách kol nás máme jen z fysických popudů, jež vnějšími pochody vznikše smyslového ústrojí našeho se dotýkají; všecko působení na venek, jímž naše převaha nad světem vnějším se osvědčuje, děje se jen pohyby údů, jež v jistém duševním výkonu (chtění) příčinu svou mají.

Bezděčně působí na sebe duše a tělo, duch a hmota. Tělo stále na duši působí, poněvadž látečné proměny průběh života tělesného provázející jakožto pocity ve vědomí našem se obrázejí, a tím značnou část tohoto vědomí vyplňují; tělo však působí na duši i tím, že tělesné součinění při všech stavech duševních závisí na pra-

videlné nebo rozrušené činnosti soustavy nervové, a ve druhé řadě na veškerém bytu tělesném.

Duše sama zase působí na tělo, poněvadž nehledíku pohybům úmyslným, všecky stavы duševní obrázejí se v nej-jemnějších pohybech tělesných, jichž nemáme v moci své, čímž se i zvláštní vliv na výkony tělesné vykonává. Na onech jemných pohybech spočívá tváření se a ráz jeho, či tvářnost (fysiognomie) sama; na působení tomto spočívá volnost a nevolnost tělesná, jež z duše přechází na tělo. Smích a pláč, city a vášně sem patří. Pokoj duševní jest pramenem i tělesného blaha; náruživosti a vášně, jež duševním životem tak mocně otrášají, ničí také tělo.

Tělo tedy jeví se nám jakožto „soustava zorganisovaných hmotných pomůcek, vhodná veškerý popudu vnější soustřediti, by působily na duši, a nárazy její naopak do okolního světa rozptylovati.“ (Lotze). Tělo jest organismus, jehožto přední soustava, soustava nervová, za účel má, všecky stavы duševní spoluchvěním provážeti jako deska resonanční. Toto provázení stavů duševních stavů tělesnými může se zváti fysiological resonance. Není nikdy bez následků pro duši (§. 12).

P o z n á m k a. Závislost duše na těle je veliká. Stav tělesného soužení neb uvolnění šíří se z těla na duši. Ráno jsme ku práci schopnější než na večer. *Mens sana in corpore sano.* Požívání alkoholických nápojů, podnebí a teplota, potraviny a jedy — vše to působí tělem na duši. Hlad vede k šílenosti. Ostré šťávy žaludeční u vlka a tygra splozuje krvežíznivosť. Mnohé zločiny a náruživosti jsou podmíněny organickou povahou těla. Nejnápadněji jeví se závislost duše na těle v různém věku lidském. Maximum a minimum vyviputé činnosti, ono ve věku mužném, toto u vysokém stáří jest rovno jak ve stránce tělesné, tak i duševní. Řídké příklady, kdy mužové neobyčejně sily duchovní zachovali ji i v pokročilém stáří, jako Sofokles, Voltaire, Goethe, Al. Humboldt, Purkyně a j., nevyvracejí tohoto pravidla, nýbrž potyruzují je.

Ale i tělo závisí velice na duši. Jeho statečnost nebo churavost, jeho krása neb ošklivost nejsou pouze výsledkem bezděčných mocí přírodních, ale jsou na mnoze pravlastním výplodem duše. Duše pomáhá ústrojí tělesné stavěti a bořiti; toho dokazují udaje lékařské a fysiognomické. Náš soud o člověku předem určen jest jeho zjevem, poněvadž z tohoto o duševních schopnostech soudíme. Omyly, jež se nám přibázejí, na př. že prázdnou hlavu s vysokým čelem za nadanou máme, a šíbalu s hladkými rysy obličeje za bodráku, nemohou všeobecného zákona o závislosti těla na duši zvrátiti, právě jako že Sokrates, nejšlechetnější člověk, tělesnou krásou nejméně obdařen byl.

§. 8.

Soustava nervová.

Ústrojím vzájemné činnosti těla a duše je *soustava nervová*.

Prvotiny soustavy nervové dají se po stránce anatomické rozdělit ve dva podstatně se lišící útvary, a to v *nervová vlákna* a v *nervové buňky*.

Ze mnoha podle sebe běžících vláken nervových (vláken prvotních) povstávají *neurové kmeny*, jež celým tělem až na povrch kůže se rozvětvujíce tvoří *obvodné (periferické) části nervové soustavy*, kdežto ze tkání nervového, vznikajícího hromaděním buněk nervových neb uzlin, povstávají *ústřední části nervové soustavy*.

S anatomickou toužou protivou souhlasí i dvojakost fysiologických koncepcí. Úkolem nervových vláken jest, aby stavy, podrážděním v nich zбуzené, po délce své dále vodila, a tím bud stážitelnost svalů nebo citlivost částí ústředních probudila. Vlákno nervové je totiž napjato mezi některým útvarem povrchní kůže a některým nervovým středem. Je-li obvodním útvarem tím sval, pak přivádí se podráždění po vláknu nervovém, směrem od středu i vým, totiž ze středu k obvodu a končí stážením svalu. — pohybem; je-li však obvodním útvarem citlivé místo kůže, pak přivádí se podráždění po nervovém vlákně směrem do středu i vým t. j. od obvodu ke středu nervovému a končí tím, že citlivost tohoto středu nervového, totiž jeho schopnost v duši pocít zbuditi, v činnost uvede.

Jsou tedy dvojí vlákna nervová; předně kteráž podráždění vedou od středu i vým a způsobují pohyb, a pak, která je přivádějí do středu i vým a dávají vznik pocitu. Ona slovou *nervy motorické či hybné*, tato *sensitivní* nebo *čivné*.

Podráždění vláken nervových záleží ve proměně jich elektromotorické působnosti, poněvadž dle novějších badání živým — třeba odpočívajícím — nervem stále elektrické proudy probíhají, a elektrický proud ve přechodu klidného stavu nervového v činný podroben jest negativní úchylce.

Poznámka 1. Podráždění vláken nervových může přivozeno být vším, co spůsobilé jest, molekulární rovnováhu nervu náhle porušiti, tedy mechanickým popudem i chemickým, pak tak zvanými nevažitelkami č. imponderabiliemi (světlem, teplem, elektřinou). Rychlosť vodivosti činí v nervech živoucího člověka as 62 metry, v nervech žabích jen 20 metrů za vteřinu. — Úkon uzlin není tak přesně vyšetřen, jako úkon vláken. Jen to za jisté můžeme, že stavy drážděním různých vláken nervových vzniklé toliko uzlinami ve vzájemnou činnost vejstí mohou. G. H. Lewes vidí rozdíl mezi vlákny a uzli-

nami jenom ve zvláštní vlastnosti úkonu obou, jejž při vláknech jmenuje neurilitou, při uzlinách sensibilitou.

Poznámka 2. Otázku o elektrických proudech v nervech za stavu innervace, jež od Galvaniho pokusů se živočišnou elektřinou, zvláště pak od poznání proudu žabího v šeststranně prozkoumána byla, rozluštil pokusy E. du Bois-Reymond. Nejvyšším citlivým multiplikatorem o 24.160 závitech podařilo se badateli tomu dokázati přímo proudu nervů. Výsledek byl očekávaný zcela protiven. Očekávalo se, že nerv klidný zanechá stříalku proudu označující klidnou, a že její odchylka jen tenkrát se ukáže, bude-li tak zvaný princip nervový v pohybu uveden. Naopak však ukázalo se, že již odpočívající nerv neustále elektromotoricky činným jest a že vzbuzením (innervaci) uchýlí se ve smyslu negativním. — Také křečovité stažení svalů (tetanus, strnutí) v živoucím těle lidském jest s negativní záměrou proudu spojeno, o čemž také multiplikatorem přesvědčiti se možná. (E. du Bois-Reymond: O živočišné elektřině.)

§. 9.

Soustředění nervové soustavy.

Uzlinným tkánivem nervovým (gangliem), jež na jednotlivých místech v těle zvláště nahromaděno a vlákny nervovými spojeno jest, soustředí se jaksi veškerá nervová soustava.

Toto soustředění je dvojí: přísnější, jež v ose mozkomíchové, zvláště v mozu a míše své části ústřední má, a s přináležejícím rozvětvením soustavu mozkomíchovou (*cerebrospinalní*) tvorí — a pak volnější, jež nezávislé jsouc na soustavě mozkomíchové, má středy své v uzlinách porůznu umístěných tak zvané *sympathické* čili uzlinné soustavy nervové, rozvětvení to jediného kmene nervového, *sympathicus* zvaného. Jen první soustava jest v bezprostředním vztahu k duševní činnosti.

Mícha, ježíž průřez se nám jeví jako červenavá, uzlinná hmota nervová, tak zvaná hmota sedá, jest vodičem a ústředním zároveň. Ústřední proto, že popudy čivné, přenášejíc je po přísném proudu se zadních kořenů na přední, zaměňuje v popudy hybné, anižby podráždění dostalo se k mozku a k duši, jak na zvěřatech pozorováno bylo, jimž mozek nebo hlava odňaty byly. Tato záměna

popudu čivného v popudu hybný způsobuje t. zv. pohyby reflexní. Mícha je však i vodičem, jelikož vzbuzený stav nervových vláken podél od uzliny k uzlině po osamocených drahách k vyšším ústředím a konečně k mozku přivádí.

Mozek je ústředí řádu nejvyššího, místo, kde popudy nervové se promítati můsejí, by vstoupily na vědomí naše. Avšak mozek sám skládá se z rozličných, anatomicky i fysiologicky různých částek. Rozeznáváme zvláště malý mozek, pro dráždídla citlivý, jenž totiž prodlouženou míchou jest, od obou polokoulí mozku velkého, necitlivého pro bezprostřední podráždění. Poněvadž malý mozek jen pokračováním míchy jest, vyskytuje se zde úkony obou svodů, podélného i přičného. Reflexní pohyby i zde mají, jenže přenášení popudu hybného prostírá se na celé shluhy nervů hybných, čímž reflektovaným pohybům vyššího pořádku a jakési samohybnosti (automaticie) se dostává.

Mozek má však další úkol, vyšší činnosti duševní tělesně sprostředkovat, v čemž zdá se, že zvláště obě polokoule mozku velkého již pro svůj objem velkou úlohu mají. Však výkony mozku a jeho částí jsou dosud v temno zahaleny*).

Poznámka 1. Reflexní pohyb (§. 25.) ukazuje nám na jednoduchém příkladě, jak popudy čivné činností ústředí nervových v popudu hybné přecházejí. Veškerý duševní život jest konečně v tom, že ze vnějšího dojmu přijímáme a proti němu na venek pohyby svými působíme (reagujeme). V reflexních pohybech oba úkony neprodleně sebe následují. Moučka sedne nám na ruku, a ruka hned sebou trhne; předmet letí nám kol oka, — oko se zavře. Následuje-li tohoto vnějšího popudu celý shluh souvisejících pohybů, povstanou pohyby automatické, jichž podrobný průběh není podán bezprostřednímu spolupůsobení našeho vědomí; jako když př. pohyby dýchací, pro něž zvláště ústředí jest v mísce prodloužené, t. zv. bodu života, po jehož zranění ustáváme dýchání a tudíž i žiti. Při samovolných skutečnostech člověka nenašledejeme pohyb hned slepě na pocit, nýbrž mezi ohnem a souvá se třetí, totiž řada úvah, jichž pomyslit si nemůžeme bez spolupůsobení duše.

Poznámka 2. Symptomatická soustava nervová spravuje vegetativní úkony našeho tělesného ústrojí, a poněvadž jest nezávislá na soustavě mozkomíchové, proto též úkony ty vědomí našemu zcela cizí jsou. Obsahuje tedy stažitelné útvary obvodu jí protkaného,

*) Toto temno je tak velké, že Burdach, přepisný pathologický mozku zpytatel, praví: Zkušenosť učí, že není části v mozku, jejíž onemocnění by kdy nezpůsobilo rozruchu v duši; že však není také části, jejíž abnormita nebyla by zůstala bez následků pro život duševní.

zvláště svalů, krevních cev a srdce, jakož i ústrojí zažívacích a žlaz. Učinky této soustavy musíme si mysliti jakožto po h y b y reflexní; neboť popudy čivné, životním průběhem vzniklé, přetvořují se v roztroušených uzlinách této soustavy v náležité popudy hybné. Ústředí této soustavy jsou rozdělena do příslušných útváří stažitelných.

§. 10.

Možnost vzájemného působení těla a duše.

Mylná o tom mínění.

Vzájemnost těla a duše vykonává se tím, že duše na sousední části mozku působí a od nich dojmy přijímá. Jak to možná? Vždyť přece duše a tělo jakožto nehmotné a hmotné různé jsou podstaty?

Ačkoli odpověď na otázku tuto náleží do metafysiky a nikoli do psychologie, tož přece již zde několik klamných mínění jest odmítouti, jež tuto otázku planými obtížemi stížila.

Klamné mínění již jest, že příčina a následek podobny býti musí. Již ve hmotné přírodě vidíme zaměňovati se úplné protivity: pohyb v teplo, elektřinu v chemismus nebo polohy atd.

Dále nesprávno jest, že při vzájemnosti duše s tělem n e s t e j n o r o d ē na se působí. Nestejnorodé jsou jen představy duše a pohyby hmoty, poněvadž ony v n i t ř n í, tyto však v n ě j š i stavby (§. 1.) s k u t e č n ý c h bytostí jsou*). Tyto s k u t e č n é bytosti, jež tam základem jsou představám a zde výjevům hmotným, jsou nadsmyslné a nejsou předmětem nižádné zkušenosti. Bylo by tedy ukvapením, považovati je za nestejnorodé.

Rovně mylhé jest mínění, že ve světě hmotném vzájemné působení atomů jest předmětem přísné vědy a že není rovněž ve tmách zahalenou jako působení vzájemné duše a těla. Veškerý „výklad“ pochodů přírodních jest jen rozbor spletitých kombinací vzájemného na sebe působení v jednoduché prvky a objevování prostředečných členův a spojidel, jež běh mechanismu přírodního udržují;

*) Podle Herbarta je s k u t e č n é jen množství jednoduchých bytostí, mezi nimiž bytost duševní stanovíště nejpřednější zajímá, aniž se však od nich podstatně liší. Ještě dále jde současně všech skutečných bytostí (monad) u Leibnitze; jemu jsou všecky monady bytostmi představujícími. Též u Lotze jsou hmotě skutečné bytosti základem, jež nadsmyslné a s duševní bytostí stejnorođé jsou. „Tělo a duše nejsou n i v e d l e o b y č e j n é h o p o n ě t í různorodé, jsou tě současně různé druhy pojmu „podstata.“

výklad však je v konečných, jakmile dojdeme k jednoduchému a bezprostřednímu. Rovně těžko jest vysvětliti, kterak atom sfry na atom rtuti působí, aby v rumělku se sloučily, jako nemožná jest říci, kterak jednoduché bytosti mozku působí na nehmotnou duši, aby jí ponut daly, sploditi představu.

Konečně odmítnoti sluší též převrácené mínění, jakoby působením těla v duši v nější popudy nezměněně do duše se přenášely, a tak na příklad světla a barev stávalo nejen mimo nás, nýbrž i v nás. Vše, co v této stránce vnější popud učiniti může, jest, že přivedi jistou část podmínek, za nichž duše určitému, právě témito podmínkám vyhovujícímu vnitřnímu stavu, „představa“ zvanému, ze sebe samé vzniknouti dá. Mimo duši jest na př. to, čemu s větlo říkáme, jen řadou tmavých a bezbarvých záchrvejův o určité délce a době vlny, kteréžto záchrveje matematickými zákony se řídí a jež tedy studovati mohou i slepi; v duši jest světlo původní vnitřní stav, představa, jíž nelze slovem vyměřiti, nýbrž jen zakusiti.

§. 11.

Nervstvo a duše.

Nervová vláka jsou vodiči, jež spojují duši se světem vnějším. Nervy čivní přivádějí se deje vnějšího světa v podobě popudů nervových k duši, jež si je přetlumocuje na pocity jakožto mluvu jí obvyklou, takž každé qualitativně i quantitativně určené působení taktéž určitý pocit v duši vzbuzuje. Nervy hybné jsou vodiči popudům, jež z duše vycházejíce svalstvo tělesné k různým pohybům mají, a tím vůli duše provádějí, jelikož ji v konání a činu zaměňují.

Popudy čivné, jež současně a posloupně po nervech k ústředním nervové soustavy přicházejí, jsou obyčejně nejvýše splétetí a z nesčetných dojmů prvočních složené. Tak na příklad při vidění působí každý bod zorného pole, při hmatání každá vyvýšenina a prohlubenina omakávané plochy, při slyšení každý jednotlivý ton zvláště na obyčodné konce nervů. Tyto četné dojmy setkávají se v ústředních částech soustavy nervové, kdež vzájemným na se působením prvého zpracování a přetvoření zakoušejí, načež jim teprve lze působit na duši. Toto usztavování je jednak výčet dojmů prvočních v urovnání a poměru světa vnějšího přiměřené tlumy a řady jest, co za první úkon mozku jakožto nejvyššího středu nervstva mítí můžeme*).

*) Je to zvláště porádek prostoru a času, jenž závislým jest jen na sestavění dojmů prvočních a nikoli na obsahu pocitovaného, a jenž podporován jest platně přípravnou součinností ústředních částí soustavy nervové.

Také p o p u d y h y b n ē, jež vůli duše prováděti mají, jsou v každém jednotlivém případě velmi spletité, poněvadž většinou působí na značný povrch tělesného svalstva, aby rozmanité svaly k výkonu zamýšleného pohybu přiměly. Proto jest duše nemluvněte neschopna zasáhnouti v hybné ústrojí tělesné a je říditi dle svých představ. Této zručnosti lze teprve mnohými, a z počátku nezdářilými pokusy nabýt.

Také zde působí spolu ústřední části nervové soustavy tím, že ve příslušných částech mozku p o p u d y h y b n ē, jimiž nutno složitý polyb v y v e s t i, s e s t a v o v á n y b y v a j í v ú h r n n ý c e l e k, takže je třeba jen jediného popudu, a již zamýšlený pohyb složitý se děje*). Souřadění pohybů zvláště malému mozku se připisuje.

Mimo s e s t a v o v á n í p o p u d ū č i v n ý c h a h y b n ý c h ve spořádané skupiny celkové připadá možku ještě obecný výkon, aby v y š ř i č i n n o s t i d u š e v n í zvláštní, dosud málo vyzkoumanou součinností provázel a sprostředkoval. Tato součinnost mozků velmi různě bývá pojímána a vykládána. Nejdále tu jde patrně lebosloví (f r e n o l o g i e), kteréž za to má, že jednotlivé třídy duševních činností v tolíkéž prostorně oddělených okresích mozku umístěny jsou. Poněvadž však tyto tak zvané duševní mohutnosti nejsou než pouhé abstrakce bez realní platnosti (§. 6.), sluší základní náhled frenologie vyhlásit za neplatný. V životě duševním zasahují všichni činitelé jeden do druhého, a vše jest ve stavu vzájemného určení a vývoje. Zvláště sluší p r v o t n é ž i v l y našeho vědomí, pocity, rozeznávati od útvarů, jež se z oněch vychováním a vzděláním vyvíjejí.

Jen prvejší, jež značíce původní povahu stavů duševních p a m ě t i uchovávány bývají, mohou jakési u m i s t ě n í v jednotlivých oddílech mozků nalézti, kdežto bylo by nesprávno, umístění toto i s t a v ú m o d v o z e n ý m připisovati a na příklad i l stivosti, loupeživosti nebo smyslu uměleckému zvláštní ústrojí v mozku vyzkazovati. Tyto o d v o z e n é stavy duševní jsou výsledek sestavování vztahujícího se na množství duševních prvků, kteréžto nedokonává se činností nervovou, nýbrž jež dlužno mítí za zvláštní úkon života duševního.

*) Zde jest veliký rozdíl mezi zvířetem a člověkem. Jakož zvířecí tělo vůbec určitě, pro výlučný kruh životních podmínek typicky utváreno jest, kdežto tělo lidské může se nejrozmanitějším podmínkám životním přizpůsobiti: tak jsou již v mozku zvířete k vykonávání určitých, mnohdy velmi složitých a umělých pohybů nutné sestavy popudů zrozením již napřed utvořeny, že zvířeti není třeba něčemu se učiti jako člověku. Pavouk ukazuje se nejvýše způsobilým k běhu i předení, avšak dále k ničemu. Člověk je počátkem ke všemu nezpůsobilým, ale cvikem může ke všemu způsobilým se státi. Za p u d jest tu v y c h o v á n í.

Ačkoli tyto odvozené stavy duševní, na příkladě projevy intelligence, cítění, chtění některak nejsou umístěny ve zvláštních hmotných částech mozku, tož přece zaměňovány a zvláště zabarvovány bývají *formálními různostmi*, jež naskytá *fysiologická resonance* nervových ústředí. Tak lze pochopiti, že všeobecná dráždivost soustavy nervové náladu k prudkým citům a vášním s sebou přináší, a že chladnokrevný v. duševní stránce zcela jinak se jeví, nežli horkokrevný.

Jest nám tudíž spokojiti se všeobecným dokladem, že s t a v y duševní provázeny bývají stavy nervovými (zvl. nervů mozkových), ježto svou formalní růzností, tedy energii svého vystupování a rythmem svého průběhu, po případě i soustavami popudu útkvělými v ústředích nervových, na život duševní působí, však v normalním stavu nejsou s to, by samy směr jich určovaly.

Poznámka. Nezřídka vyskytující se otázka, kdeže sídlo duše jest, má ovšem jakýsi smysl, neboť i jednoduchá, neprostorná bytosť dopouští místnho určení ve prostoru; avšak kde by sídlo to bylo, aneb jeli stálé nebo nestálé, — to jsou otázky, jichž ani po anatomickém zkoumání zodpovídati nelze. Neboť očekávaná sibi a vost (konvergence) nervových vláken k jedinému ústředí v mozku anatomici se nepotrvdila, a soumrně rozdělené a po dvou se vyskytující útvary obou polovin vylučují předem myšlénu o jednotě. Místo očekávané křížovatky nervů, kterážto by arci mathematickým bodém ani býti nemohla, možná nervovou dužninu (parenchym) za sensorium communem míti, v němž se působení všeestranně říší, jako statický tlak na kapalinu, tak že s kterékoli strany přicházejíc k duši zde sídlící dostati se může. Ovšem ztrácí se v dužnině směr smyslného dojmu; avšak jak později užříme, o směr zde nejde, nýbrž o j. a k. o. t., kteráž vždycky skrze sensorium communem duši sdělena býti může. Toto sensorium bylo by také místo, kde by popudy nervové se všech stran se sbíhající ve vzájemnou činnost tak vstupovaly, jako představy v duši. — Některé fysiologové sídlo duše hned do šíšimky (žlázy šutkové), hned do Varolova mostu a hned jinam kladou — avšak to jsou, jak samo zřejmo jest, pouhé domněnky.

§. 12.

Následky vzájemného působení těla a duše.

Fysiologická resonance (§. 7.) jeví se u duševních činností v jistých stavech duševních, buď stálých, buď občasných, buď pomíjejících.

Především jeví se v oněch formalních různostech (§. 11.) nervové soustavy vůbec a jejich ústředí zvláště, kteréž pod-

miňují průběh stavů duševních ve dvojím směru: předně podle stupně *sily* (živosti, intensity), kterou stavy duševní se jeví, a pak dle *rychlosti*, kterou přebíhají.

Trvalá způsoba duševních stavů co do *sily* a *čilosti* — jakožto následek trvalé způsoby nervové soustavy slove *letora* (*temperament*). Pokud tento stupeň sily a čilosti při každém jednotlivci zvláštní jest, má každý člověk svou vlastní letoru; hledíme-li však k meziim nejkrajnějším, možno čtveru rozneznati, totiž cholerickou s maximem a flegmatickou s minimem sily, jakož i čilosti, pak sanguinickou s velikou čilostí a malou silou, a melancholickou s malou čilostí a velkou silou. Cholerická letora je tedy právě tak protivna flegmatické, jako sanguinická melancholické.

Poněadž však pro vnitřní vzájemnost všech organických pochodu tělesných život nervový od ostatních ústrojních úkonů nijak odděliti se nedá, mají též ostatní tělesné ústroje a soustavy jakousi cenu pro duši. Trvalý stav celého těla, pokud působí na stavu duševní, slove *přirozeností* (*naturell*). Silná nebo slabá soustava tělesná, zdraví nebo porušenosť její ústrojů, povaha krve, ba i kostnatost a svalstvo má cenu nejen pro fysické, nýbrž i duševní žití, a náleží tudíž ku přirozenosti. K této ve druhé řadě přistupuje přívod rodný, poduebí, stáří a pohlaví a t. d., pokud tyto věci nějak působiti mohou na tělesnou a duševní zvláštnost člověka. Nemají tedy pouze jednotlivci své zvláštní přirozenosti, nýbrž mají je i rodiny, kmenové národní, plemena, věky a pohlaví. Jenom nesmíme mysliti, že působení jicli tak veliké jest, že člověk jest jaksi výsledkem své přirozenosti. U vzdělaných osvědčuje se spíše nadvláda stránky duševní nad tělesnou tím, že se člověk může v opak své přirozenosti vyvísjeti, a že na př. může stařec ještě jarym býti a na lůžku veselým. Jenom zvíře je přirozeností svou naskrize obmezeno. (Žravý vlk, plachý pták, hněvivý lev atd.)

Velmi nápadné jest působení těla, zvláště nervstva, na duši ve spánku. Spánek jest přirozeným způsobem občasné vracející se utlumení stavu duševních následkem umalení nervstva mozkomíchového při neustálé činnosti nervstva sympathetického. Stavy duševní za spánku slovou *sný*, a spadají nejvíce v polospánek (snění). Částečná vázanost nervstva ve spaní dává našim snům znak nesouvislosti, podivnosti a převrácenosti, poněadž představy ne po logických a psychologických, nýbrž po fysiologických zákonech vzájemně na se působí.

V tom je spánek obrazem nemocí duševních, v nichž také život duševní tělesným působením jest porušen, avšak trvale a v mříce neobyčejné.

Přecházející stavы vášně, mloby, opojení, naroky, magnetického spánku a zdánlivé smrti dokazují ještě určitéjí a nápadnější vzájemnost duše a těla.

Poznámka. Letora mění se věkem tak, jak se mění syla a dráždivost nervů. Dítě svým útlým, dráždivým tělem náklonno jest k letoře sanguinické; mladík se sílícími, však přece dráždivými nervy jest cholericík; muž, při němž dráždivost již uhasla, stává se melancholickým, a otupělý stařec flegmatickým. Jsoutě však také flegmatické děti a sanguiničtí starci, a nelze letoru zaměňovat povahou člověka, již dobyl si psychologickým vzděláváním. Tak možná filosofické flegma sloučití s letorou cholericou. — Sanguinická a melanocholická letona sluší letory citů, poněvadž ona veselé, tato zasmušilé náladě myslí připadá. Cholerická a flegmatická letona sluší za to letory činnosti, poněvadž ona přemnobo, tato přemálo činnosti s sebou nese. — Mínění Hippokratovo, že letory povstávají mišením čtyř šťav: krve, žluči, černé žluči a slizu, od nichž také svá jména mají, jest již zastaralé.

III.

O psychologii zvláště.

§. 13.

Rozdělení psychologie na tré.

Ačkoli duše jednoducha jest, jest přece schopna — jak zkušenost nás učí — velkého množství rozličných, dílem současných, dílem následných stavů. Tyto stavы sluší nejprve na *prvotné* a *odvozené* děliti. Prvotné stavы jsou, jež z jiných stavů duševních odvoditi nelze.

Vrozených prvotných stavů duševních není*). Vrozena je duši jenom vloha, v jistých okolnostech v bohatý a mnohonásobně stupňovaný pochod vývoje duševního života vstoupiti.

Vědomí novorozeňátká jest prázdný list, *tabula rasa*, jež teprve zvolna, vzájemným stykem se světem vnějším, určitého obsahu nabývá.

Z tohoto vzájemného styku vznikají prvotné stavы duševní. Jsoutě to smyslové *pocity*, barva a zvuk, vůně a chut, blahost a bolest. To jsou úthelné kameny života duševního, na nichž všecky vyšší útvary duševní se budují. Co jsou prvky v chemii a

*) První Locke upíral, že by idey vrozeny byly. V této stránce jest zakladatelem nového psychologického směru.

buňky ve fysiologii, to jsou pocity v životě duševním. O nich tedy nejprve hovořiti budeme.

Po cíty jsou *představy*, jimiž vnější svět pojímáme. Trvají v duši, i když vnější popudy, jež je způsobily, účinkovati přestaly. Pak slovou také *představami* užívám smyslu, na př. představa mého vzdáleného přítele, představa krás přírody jarní uprostřed zimy. Vzájemným působením takových představ tvoří se pak vyšší skupiny představ, na nichž jich původu smyslného často již spatřiti nelze, na př. představa Boha, představa ctnosti, sly, čísla. Podobné představy, jež také pojmy, ideami, myšlenkami zoveme, náležejí už ku prostředěným čili ovozeným stavům duševním.

Stykiem představ u vědomí našem povstávají však další ovozené stavy, jež nemají více rázu představ, poněvadž neběží při nich o to, co si představujeme, nýbrž *jak*. Tyto stavy, jež nejsou určovány objektivním obsahem představovaného, nýbrž subjektivním názorem představitelovým, jsou rozličné nálady duševní. Přistupují ku představám jak exponent k občma členům poměru, a žádají pokaždé nejenom s polubytí, nýbrž také vzájemného účinkování několika představ. Tak pojí se ku představě obrazu jakožto dodatek subjektivní též záliba v něm anebo docela i žádost mít jej; tak při pohledu na bídnu cítíme soustrast i snahu zpomoci.

Duševní nálady obecně dělí se na *city* a *sny*, dle toho, převládá-li v nich růz trpný nebo činný. Z toho plyne rozdělení psychologie na tré, a to na učení o představách, na učení o citech a na učení o snahách.

Poznámka. Starší psychologie stanovila tři nejvyšší třídní pojmy: *představy*, *city* a *sny* a měla je za skutečné mohutnosti duševní. Otcem teorie o duševních mohutnostech jest Aristotleles. Jeho duševní mohutnosti (*δυνάμεις*) slovou u něho díly duše; mají se však k činnosti duševní jako možnost ke skutečnosti. Takových mohutností je pět: mohutnost vyživovací, cítící, žádací, hybná a myslící. — Nejvíce provedení tohoto učení nacházíme v novější filosofii u Wolffa, ba též i Kant je ve hlavních rysech po držel, avšak v subjektivních náladách duševních přesněji rozeznával *city* a *sny*, a tím základ dal nynějšímu rozdělení. — Novější psychologii, jež z pravidla methody genetické (§. 6.) užívá, jsou mohutnosti duševní jen obecnými třídnými pojmy, bychom lépe znali se u veliké rozmanitosti duševních úkazů. Tak jako ve fyzice zvláštní síly přírodní mizí a ustupují přírodním zákonům, tak mizí znenáhlá i síly duševní a trvají jen jako terminologická jména. Zde i tam jest vědecký pokrok v tom, že od vysvětlování jmen přešlo se k vysvětlování věci.

DÍL PRVNÍ.

Představy.

HLAVA I.

Otvorení představ.

§. 14.

Pocit.

Pocit jest představa v duši, jež povstává, kdykoli rozechvění nervového vlákna vnějším popudem vzbuzené až k ústředním soustavy nervové, a jimi pak až do duše se dostane. Pocit je tedy v duši, třeba příčiny jeho dletem v těle, dílem u vnějším světě se nacházely.

V pochodu, jímž pocit se vyvozuje, lze tato stadia pozorovati:

1. Vnější dráždido, jež jest fysický pohyb buď hmoty važitelné (jako tlak, zvuk, působení molekul), buď prostředí nevažitelného (jako u světla). Obsahem svým nejznačnější pocity spočívají v občasných (kmitacích) pohybech.

2. Náraz fysického pohybu na citlivé místo těla našeho, a to v podobě buď nezměněné, jako při světle a zvuku, kde kmitací pohyb sám na nervy působí, nebo v podobě změněné, kde pohyb nepůsobí sám, nýbrž účinkuje změnami hmot, jichž se bezprostředně dotýká, jako při pocitu tepla.

3. Podráždění nervu čivného, které vnějším popudem vzbuzeno bylo, a které jsme jakožto negativní úchylku nervového proudu (§. 8.) označili. Tento stav je ryze tělesný; jest to vnitřní pochod nervový, jenž ani se vnějším dráždidllem, ani s pocitem jím způsobeným nijaké podoby nemá. Zdá se spíše, že podráždění rozličných vláken nervových jakožto pozměny společného principu, totiž svého elektrického stavu, vespolek sobě více přibuzna jsou, nežli vnějším dráždidlům, jež druhdy zcela různá bývají.

4. Přenesení popudu od vlákna nervového k ústředí nervstva a konečně k mozku jakožto středu

řádu nejvyššího, zvláště do té části, již za sídlo duše (*sensorium commune*) mají. Zde dochází popud opětného a posledního utváření, a to již proto, že zde se stýká s nesčísnými, po osamocených drahách vedenými popudy druhých vláken nervových, jež vzájemně dle svých protiv a své síly se proměňují a teprve po této změně na duši působiti mohou. Tím vysvětluje se, že někdy nevidíme a neslyšíme, ač vlny světlové i zvukové nervy naše podraždují. (Spánek, mdloba, pocit bezvědomý.)

5. Posledním článkem tohoto pochodu jest pocit sám, jež duše po předchozích popudech ze sebe zplozuje. Není to obraz věci vnějších, nýbrž jest odpověď na popud jimi způsobený, ovšem odpověď řečí duši obvyklou — odpověď představou. Jen tím, že stejně věci vnější stejně pocity v duši vzbuzují, proměňují se představy ve „znamení“, z nichž o bytu a poměrech světa vnějšího soudíme.

Poznámka 1. Jakožto vnitřní stav jednoduché bytosti duše zůstává pocit výplodem samočinnosti (*spontaneity*) duševní předchozím pochodem vzbuzené; není nikterak do duše ze vně vnesen, nýbrž uvnitř zplozen, a tedy nikterak nelze jeho přirovnávat k fysickým příčinám předcházejícím. Pocity napomáhají k poznání světa vnějšího ne snad tím, že napodobují jakost, nýbrž spíše tím, že označují poměry vnějších pochodů, jelikož vztahy, v jakýchž k sobě stojí, obdobny jsou poměrům příčin je způsobivých. To stává se však, jestliže mnohost, jednotnost, blízkost, dálku, malé, velké, silné, slabé, zdlouhavé, rychlé atd. tak spatřujeme, jak ve skutečnosti se jeví.

Poznámka 2. Povrchní názor o poznávavosti naší mohl by vésti k domněnce, že pocity svými jakostí vnějších věcí bezprostředně poznáváme. Není tomu tak. Mezi počtem vln při tonu a obsahem pocitu zvukového není souvislosti, a nejpečlivější rozbor barvy nepoučí nás v této stránce o délce vlny a počtu záchrávů pružného, nevažitelného prostředí. Jenom věda různými cestami dospívá poznání těchto vztahův, o nichž obecné vědomí ani tušení nemá.

§. 15.

Obsah, síla a přízvuk pocitu.

Na pocitu trojí rozeznáváme: *obsah*, *sílu* a *přízvuk*.

Obsahem jmenujeme *qualitativní* (jakostné) určení pocitu vzhledem k *povaze* popudu jej způsobivého. Ku *specifickým energiím* (§. 19.), jimiž nervy rozličných smyslů na popudu vnější odpovídají, váže se pouze *různost* — k rozličným popudům téhož obvodu smyslového však *protivnosť* obsahu. *Tvrdosť* a

chuť, zvuk a barva způsobují různé pocity, jednotlivé však zvuky, neb jednotlivé barvy jsou pocity sobě protivními.

Sílu zoveme quantitativní určení pocitu vzhledem k velikosti popudu jej způsobivého. Větší popudy způsobují také silnější pocity (§. 16.) Na jakosti své se neměně, probíhá pocit celou stupnicí quantitativních proměn, jež srovnávají se s pouhým stupňováním pocitu v povaze své nezměněného. Podle stupňování toho řadí se pocity též třídy v řadě o síle stále rostoucí, jako tělky, teploty, síly tonův a stupně osvětlení.

Obsah a síla jsou jen rozličné stránky jednoho a nerozdílného pocitu, zakládající se v poměrech popudů v nějších (v době a délce záhvějů při zvuku). K nim přistupuje při mnohých druzích pocitů ještě třetí, *přízvuk*. Přízvukem pocitu rozumíme přijemnost nebo nepřijemnost jeho, čímž „míra souhlasu nebo sporu mezi podrážděním samým a podmínkami životními“ t. j. jeho rušivostí pro veškeren životní pochod ve vědomí našem na jeho se dává. Pocit je buď přijemný nebo nepřijemný, dle toho, zdali porušení úkonu tělesných popud vnější způsobující, tělesné blaho buď podporuje (třeba jen okamžitě) nebo jemu odpírá. Studený doušek jest za silně zahřátých plic příjemný, poněvadž odstraňuje přílišnou suchoст a tělu na chvíli lahodí, třeba v následcích svých zkázonosným byl.

Síla pocitu nebo představy věbec zobrazuje se jako povýšenina nad idealnou rovinu, již *prahem vědomí* jmenujeme.

Poznámka 1. Protiva, vyskytující se v obsahu jednotlivých pocitů, činí nám možným snadné rozeznávání jich, a způsobuje při jednotlivých pocitech jasnost, při skupinách pocitů zreteľnost, jelikož součástky skupiny snadno rozeznáváme. Zřetelnost současných pocitů podporuje se osamoceným průběhem prvotních vláken, zřetelnost následných pocitů umožněna jest schopností vlákna, rozlišovati rychle popudy po sobě jdoucí. Sbíhání nervových vláken je přičinou temnosti skupin pocitových, kterážto temnost největší jest při pocitech, jichž oborem jest povrch kůže celého těla.

Poznámka 2. Abychom přízvuk pocitu představiti si mohli, musíme pochod nervový vnějším popudem vzbuzený pozorovati nikoli samotný, nýbrž uzájemném působení s ostatními rozechvěními nervovými, ať již setkávají se ve vlákně, nebo v ústředi nebo konečně v obecném „sensorii“. Jednotlivý popud nachází totiž nervové vláknko i nervové ústředi v jakémsi resultujícím napětí, jež způsobeno byvší mnohonásobným rozechvěním popudem zakouší jisté změny. Podle toho, zdali stupeň napětí nově příchozím popudem stoupá nebo klesá, jest nám pocit buď nepříjemný nebo příjemným.

§. 16.

Poměr mezi popudem a pocitem. Psychofysický zákon.

Jedná-li se o to, by pocity přirovnány byly ve quantitě čili velikosti, sluší v pochodu způsobujícím pocit trojí rozehnávati: a) vnější popud, b) stupeň rozechvění nervův a c) pocit sám.

Z těchto tří veličin jest jen prvá přesnému měření přístupna; popudy světelné, tony, váha, teploty, roztoky mohou objektivně měřeny býti. Co se týče pocitu samého, nedají se ovšem jednotlivé stupně rozeznávati, za to však s úplnou určitostí dva stavu: stav, kdy pocit právě vzniká, t. j. bod nuly nebo hodnota pocitu na prahu vědomí — a pak, kdy pocit znatelného přírůstku síly dostává, t. j. hodnota rozdílu nebo práh rozdílu jeho. Z těchto obou subjektivně zcela určitelných stavů musí přirovnávání popudu s pocitem vycházeti.

Že síla pocitu obyčejně se silou popudu roste nebo se menší, jest pravda zkušeností potvrzená. Jestliže zvuku, světla, nebo závaží na ruku naši tláčkivo přibývá, pozorujeme, že i pocit nás roste. Proto se nerozvážlivě soudívá, že síla pocitu síle popudu srovnalostna jest.

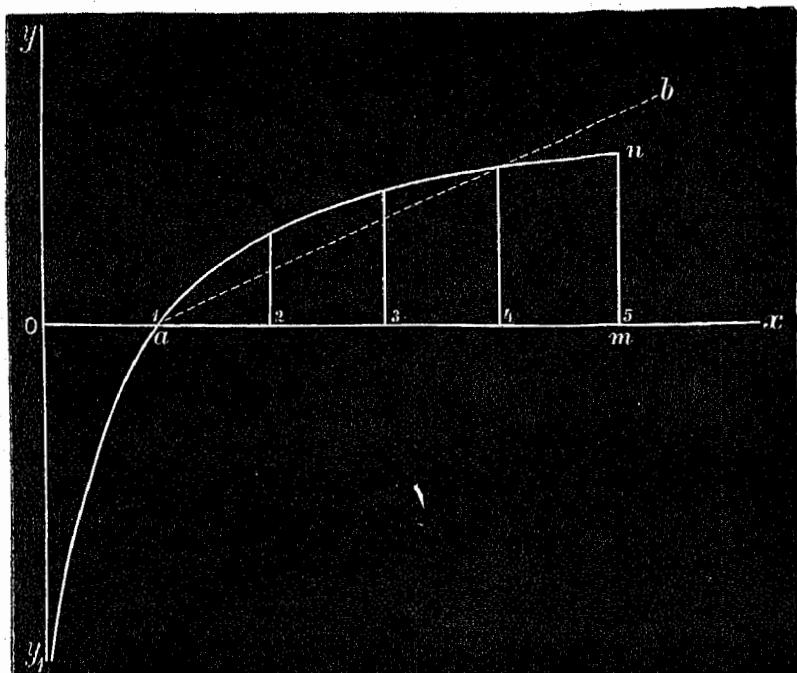
Tomu tak nemí. Dejme popudu, na příklad jistému tonu, v síle stále od nuly růstí; tu pozorujeme, že popud s jakousi silou zde již jest, aniž subjektivně jakého pocitu vzbuzuje. Příliš vzdáleného zvonění neslyšíme, protože vlny vzdachu (popud zvukový) na daleké dráze k našemu uchu velmi se seslabily. Teprve dostoupí-li popud jakémusi stupně, dostavuje se i pocit.

Tento stupeň popudu, kterýmž pozorovatelnost jeho právě počíná, t. j. jeho hodnotu, jež nulové hodnotě pocitu přísluší, můžeme po Fechnerovi prahem popudu zváti. To je dolejší meze popudu, pod kterouž není pocitu. Za to jest však i horní mez popudu, nad niž nemožno pocitu stupňovati; lze ji výši popudu zváti. Pocit nepočíná tedy při nekonečně malé, nýbrž teprve při prahové hodnotě popudu, a jeho stupňování přestává při výšní hodnotě zcela.

Jestliže mezi prahem a výši popudu dáme vnějšímu popudu pomalu růstí, pozorujeme, že nekaždý přírůstek popudu také přírůstek pocitu s sebou přivedí; spíše musí stupňování popudu jisté hodnoty, prahu rozdílového, dosáhnouti, aby jej znáti bylo.

Práh tento není stálou veličinou, nýbrž jest závislým na dosazeném již stupni popudu, jinak pocitu. Čím větší již stupeň tento jest, tím většího přírůstku popudu je třeba, aby pocit značně byl stupňován, t. j. tím větší jest práh rozdílový popudu. Můžeme tedy krátce říci:

Práh rozdílový při popudu jest sile popudu srovnalostní.

Obraz 1.

Psychofysická křivka.

Ox = osa abscissní popudův.

yy_1 = osa ordinatní síly pocitův.

a = nulový bod pocitův, odpovídající popudu = Oa .

nm = výška popudu.

U a roste pocit s popudem náhle, u m pomalu. Záporné ordinaty, odpovídající abscissám od 0 až k 1, značí pocity, jichž nejsme vědomi.

ab = čára srovnalostního vzrůstu, aby odchylku viděti bylo.

Oa = míra citlivosti.

Tato poučka prvotně W e b r e m empiricky dokázaná, pak F e c h n e r e m stvrzená a blíže určená zavé se zákonem *psychofysickým*.

Tento zákon osvědčil se v jistých mezích na různých oborech smyslových nejen při intensivních popudech, jakož jsou závaží, teploty, výšky tonův a sfly světla, nýbrž i při extensivních veličinách popudu, jako je míra od oka. Čím větší na př. je závaží, jež v ruce držím, tím větší musí být přídavek, abych značné stupňování pocitu znamenal.

Z uvedeného plynou tyto zvláštní věty:

1. Prahová hodnota pocitu je veličina stálá, totiž nula; to je bod nulový na stupnici pocitové (Diff. γ).

2. Také prahová hodnota popudu jest u jednotlivce a ve stejných okolnostech stálá, avšak od nuly rozdílná. (Oa v obrazci.)

3. U různých jednotlivců a za změněných okolností jest prahová hodnota popudu rozličná. Čím menší jest, t. j. čím je práh popudu blíže prahu pocitu, tím větší je citlivost člověka. Leží-li na př. v jednom případě práh pocitu při popudu 1, ve druhém při popudu 2, tož jest citlivost v prvním případě dvakrátě větší než ve druhém, t. j. citlivost popudová jest srovnalostná převrácené hodnotě prahu popudu (prahové hodnotě popudu).

4. Práh rozdílový pocitu je stálý, protože nekonečně malý; práh rozdílový popudu jest proměnný, totiž ve smyslu zákona psychofyzického samé sile popudu srovnalostní, t. j. popudu jest tím více růstí, čím větší již jest.

5. Přibývání pocitu zůstává za přibýváním popudu a to tak, že síla pocitu jenom v arithmetickém poměru (jako 1, 2, 3, 4 . . .) roste, kdežto síly popudu přibývá v poměru geometrickém (1, 4, 9, 16 . . .). Nejzřetelněji vidíme to při tonech, kde druhá oktava čtvrtinásobnou hodnotu základního tonu má, kdežto na stupnici našich pocitův a na klavíru dle ní zřízeného ton ten trojnásobný tonu základního nám být se zdá.

Poznámka 1. Přibývání pocitův a popudů má se k sobě jako logarithmy a čísla. Kdežto logarithmy arithmeticky stoupají: 1, 2, 3 . . ., rostou příslušná čísla geometricky: 10, 100, 1000 . . . Tam je rozdíl 1, zde podíl 10 stálý. Přes to možno v úzkých mezích přibývání logarithmů za srovnalostné mít přibývání čísel, jak se to při interpolaci skutečně děje. A jakož pro pocit stává prahové hodnoty popudu, jež s nulovým bodem jeho v jedno spadá, tak jest i pro logarithmy v řadě čísel nad nulou položené vychodiště, jež s nulovým bodem jedno jsou. Tato číselná hodnota jest jednotka; neboť $\log 1 = 0$. Poněvadž logarithmy a čísla obdobné poměry jeví pocitům a popudům, postavil Fechner pro vztah pocitův a popudu tuto formuli:

$$\gamma = k \log \beta,$$

t. j. pocit (γ) není srovnalostním ke prosté veličině popudu (β), nýbrž k logarithmu jeho poměrný. Z uvedené formule následuje differentiací

$$d\gamma = k \frac{d\beta}{\beta},$$

což jest mathematickým výrazem Webrova zákona.

Poznámka 2. Tim, že jest práh pocitu, zajišťuje se nám jakási necitlivost, tedy také jakási nezávislost na nesčetných malých popudech, jež naše bytí neustále obklopují a jež by takto prame-

nem stálého nepokoje pro nás byly. Práh rozdílový pojišťuje pocitům v našem vědomí vystupujícím jakousi trvanlivost, ježto je chrání a nezávislé činí na záchravných popudů. Příjemný dojem harmonické hudební skladby v tom podstatně jest, že malé odchylky tonů od nálady a partitura neslyšíme, poněvadž pod práh rozdílový padají. — Hodnoty prahové jsou výrazem citlivosti pro popudy a rozdíly popudů, a jsou nejen u různých osob, ale i v různých časech, podle zvyku, unavení, cviku, rozčilení a zmalátnění rozličné.

Poznámka 3. Zajímavý protějšek zákona psychofysického skýtá nám přes sto let starý zákon Bernouilliho, jenž nám označuje vztah skutečné ceny a osobního prospěchu ze statků hospodářských nám jdoucího. Zní: *Subjektivní hodnota určitého množství statků vzhledem k ukájení potřeb jest opačně srovnalostnou k součtu statků, které kdo již má.* Hodnota jednoho zlatého jest pro člověka tím menší, čím více zlatých již má; pro Rothschilda tedy nesčitelně menší než pro žebráka.

§. 17.

Oba hlavní druhy pocitův.

Podle způsobu činných nervů, zvláště pak dle jich rozvětvení a jich obvodného zakončení, jakož i podle přirozenosti předmětu, na nějž se vztahuje obsahu pocitu, lze rozdělit pocity ve dva hlavní druhy, jež proti sobě stojí jakožto *pocity tělové* čili vnitřní a *smyslové* čili vnější.

Jsou čivné nervy, jež po celém povrchu těla a jeho dutin šíří se ve stále jemnějším rozvětvení a skoro všecky do páteře se sbíhají, aniž končí na obvodu zvláštními ústroji smyslovými; jsou však též čivné nervy, jichž obvodové konce vybíhají ve zvláštní ústroje, vyhrazené pouze jisté třídě popudů, a jež nejvíce po krátkém průběhu bezprostředně v mozek jdou. První druh možno zvatí nervy čivními i v užším smyslu, tyto pak nervy smyslovými.

Však i předmět, k němuž pocit se tálne, jest u obou druhů nervů rozličný. Nervy čivné, jež obecnou citivost našeho těla prostředují a působí, že své tělo od jiných rozeznáváme, přinášejí vždy jen stav nášeho vlastního těla na vědomí, třeba pocit způsoben byl dojmy vnějšími, jako poraněním nebo působením klimatickým neb atmosferickým; nervy smyslové, které nám mají sprostředkovatí poznání světa vnějšího, přinášejí naproti tomu výjevy vnější na vědomí naše, byť i bezprostředně působením vnějších výjevů na nervová místa těla našeho ke své činnosti probuzeny byly.

Oba hlavní druhy pocitů liší se však též obsahem a přizvukem.

Obsah pocitů smyslových vyniká větší zřetelností, obsah pocitů tělových větší zatem nělostí. Pocity smyslové rovnají

se dle své podoby nebo protivy v řady, jichž členové zvláště u smyslů vyšších dobré sporádanou stupnicí tvoří. Osamocený běh vlákna nervového jakož i nezávislost jednoho popudu na druhém, podporovaná stavbou ústrojů smyslových, umožňují tyto rozdíly. Tyto ústrojné přípravy scházejí však počitum tělovým, při nichž se stává, že množství současných pocitů rovnoměrným rozšířením popudu pocitového po celých okrscích citlivého povrchu tělesného, jakož i vnitřní vzájemností ústrojů splývá ve více méně temný úhrnný dojem.

Co do přízvuku liší se oba hlavní druhy pocitů tím, že tělesné pocity jsou na větším dle přízvučny, a že u nich přízvukem obsah je zatemňován, kdežto slově pocity jeví se ponejvíce nepřízvučny aneb s přízvukem velmi slabým. Jsou to zvláště pocity smyslů vyšších, jež při prostřední sile popudu skoro zcela nepřízvučny jsou. Při chemických smyslech čichu a chuti vyniká arci přízvucnost zřetelnější, pročež se tyto pocity pocitům tělovým blíží.

Poznámka. Béře-li se přízvuk pocitu za výraz pro hodnotu vzrušení tělesného žítí pochodem pocitovým, pak jest nám pochopitelné, proč slově pocity nejvíce nepřízvučny jsou, poněvadž při nich velikým osamocením nervového popudu klesá jimi způsobený rozruch života ústrojného na minimum, kdežto tělovým pocitům, jež bezprostředně ústrojními proměnami těla způsobovány bývají, jest arci základem více méně značné porušení veškerého pochodu životního. Pocity, jež nejméně přízvuku mají, jsou pocity zrakové; oko jest však též ústrojí, jež má poměrně největší samočinnost.

§. 18.

Pocity tělové.

Tělové pocity tím povstávají, že ústrojné proměny těla našeho, ježto pochod životní provázejí, nebo cizími vlivy v něm způsobovány bývají, k mozku se dostávají a tím na vědomí duše vstupují. Jsou po výtece přízvučné; příjemné při plném zdraví tělesném, nepríjemné při porušeném zdraví. (§. 15.)

Pochod životní jest nepřetržitá řada změn uvnitř těla našeho. Oběti krve a dýchání, výživa a vylučování udržují ustavičnou výměnu látek v těle, o níž naše duše dovídá se všeobecnými tělovými pocity životního tepla, sýtosti nebo hladu, vlhkosti nebo sucha (žízeň — sucho patra), napětí svalů nebo mdloby, volného dýchání nebo sevřenosti atd.

Bohatosť tělových pocitů je neobyčejně veliká, přiměřená širému oploší citlivého nervstva a stálému rozšíření jeho ustavičnými pochody životními. Nelze pomyslit, by při velikém obvodném rozvoji

nervstva každý jednotlivý dojem po osamoceném nervu dochází z mozkem a duše; musí spíše jakéhosi spojení jednotlivých dojmů stávat ve větších svazcích nervův a jich ústředích, kde to množství přítoků u veliky společný veletok splývá. Průřez tohoto veletoku pocitů představuje pocit povšechný nebo životní. Mohutnost jeho možná nazvat s myslí životním (vitalním).

V povšechném pocitu tělovém ruší se více méně protivný obsah pocitů jej skládajících; odtud charakteristická temnost jeho. Naproti tomu splývají převažné přízvuky jednotlivých pocitů pravotních v seslený přízvuk těsný, jež pocitujeme buďto jako fyzické volno nebo jakožto chorobné nevolno.

Ze životního pocitu čerpáme v každém okamžiku vědomí nejen že žijeme, nýbrž i jak (tělesně) žijeme, takže pocit ten nikoli nevhodně zove se „tlakoměrem našeho pocudu tělesného“ nebo „životním svědomím“. Jím zvláště pocitujeme, že tělo své v rovnováze s tíží udržujeme, že zažíváme a dýcháme, že svalstvo své napínáme nebo uvolňujeme, že v nás krev obílá atd.

Životní pocit tvoří temné pozadí, nad něž jednotlivé pocity místní vynikají protivou svých obsahů, pak silou a přízvukem svým. Avšak toto vynikání jest jen nedokonalé, a není nám lehko přirovnávat vespolek pocity tělové na způsob pocitů smyslových, je podle sestupních protiv rovnati v řady a znamenati jmény určitého rázu. Metaforické názvy: mne pichá, tlačí, pálí, škubé, svědí a p., jimiž pokoušíme se vyznačiti své pocity tělové, jsou dosti neurčité.

Zvláštní druh pocitů tělových jsou pocity svalové, jež působením smrštěných svalů na obvodní konec vlákna nervového povstávají, a jimž se netoliko o bytí, nýbrž i o spůsobu a stupni pohybu dovídáme, takže v pocitech těchto máme jakýsi s myslí svalový. (§. 35.)

Pocity tělové mají tu zvláštnost, že se jich nemůžeme nikterak zprostít (*), poněvadž předmětem jich jest vlastní naše tělo. Jsou ustavičné nad prahem vědomí našeho a splývají se všemi ostatními stavami duševními. Tím vysvětluje se též jejich důležitost vzhledem k průběhu života duševního, ale též potřeba, bychom se stali na nich nezávislými (tužením).

Poznámka 1. I změny oněch ústrojův a soustav, jež na sympathických nervech závisí, a tudíž našemu vědomí jen prostředně přistupný jsou, i ty změny se nám prostředně prozrazují, ježto popudy sympathických nervů přenášejí se na sousední výběžky nervstva mozkového. Tak vylučovací a zažívací pochod aspoň prostředně dohledu vědomí našeho podléhá.

(*). Bezcitnost (anaesthesia) jeví se v hlubokém spánku; ale možno ji též způsobiti narkosou, ač nikoliv úplně a bez nebezpečí.

Poznámka 2. Pocit svalový jakožto pocit reflexní jest protivou pohybu reflexního. Při tomto přechází pocit v pohyb, při onom pohyb v pocit. Prvější děj stává se v ústředí, tento na obvodu. — Pocity svalové mají důležitosť velikou, neboť řídí vždy určité pohyby a podřizují hybné svalstvo těla našeho vládě vůle. Podporují činnost smyslů, ježto nejjemnější postavy ústrojí smyslového, zvláště bulvy oční a její dílu při zření stanoví.

§. 19.

Smyslové pocity.

Obvodné konce nervů smyslových opatřeny jsou zvláštními ústrojími důmyslně zřízenými, jež zvláštní druhy popudův, ostatní vylučujíce, připouštějí, by přiměřené (adäquatně) působily na konec nervu čivného. Tato ústrojí, jež takměř vnější hradby duše tvoří, slovou ústrojí smyslová. Bradavky hmatové, ústroje chuti a čichu, ucho a oko sem náležejí.

Pocity jednoho smyslu jsou ode druhých způsobem svým rozdílné a s nimi nesrovnatelné, jako na př. zvuk a světlo, teplota a vůně. Každý smysl má pro sebe zvláštní jakousi řeč, jíž odpovídá ku všem popudům vnějším, i k nepřiměřeným, jež se nesrovnávají se složením ústrojí jeho. Rána způsobuje na kůži bolest, v oku zajiskření, v uchu hukot. Elektrický proud budí na jazyku pocit chuti, v oku pocit světla, v uchu dojem zvukový. Tytéž slunečné paprsky, jež v oku vyvazují světlo, vyvazují na kůži pocit tepla.

Tato zvláštnost smyslových nervů, že na všecky popudy stále tímže způsobem odpovídají, nazvana jest *specifickou energií* smyslů. Důvod pro vysvětlení její může, jak zřejmo, spočívat buďto ve stavu čivném nervových vláken samých, nebo ve způsobě jich obvodního a ústředního zakončení. Poněvadž stav čivný vláken nervových u všelikých nervů na témaž principu záleží, na záporné totiž úchylce nervového proudu (§. 8.), nemůže tato specifická zvláštnost pocitů smyslových nikterak spočívat v nervovém vlákně samém*). Dodává se tedy dojmu smyslovému toho rázu dletem skrze zvláštní útvary kohoutí, v něž smyslový nerv vybífá, dletem skrze zvláštní vodiče, jimiž jest mu v ústředí samém projítí, prve než vědomí dojde.

Pod drobnohledem ukazují koncové útvary nervů smyslových podivuhodné pomery v sestrojení svém, jež mají za úkol, přizpůsobiti tato ústrojí zvláštnímu tvaru popudů, pro něž určena jsou.

*) V novější fysice nervové jmenejte se toto funkční indifference nervů; touto podstatně mění se původní učení Janem Müllerem založené o „specifické energii“.

Tohoto přizpůsobení dosahují tím, že koncová vlákna nervu vybíhají v buňky, jichžto podoby podle vnějšího popudu rozličný tvar berou na sebe. Takový tvar koncový jest Cortův nástroj při slyšení, nebo sítnice při vidění. (Viz §§. 22. a 23.)

Poznámka 1. Tak byly by nervy smyslové i v této stránce telegrafním drátům, jimž tak často přirovnávány bývají, potud podobny, že jimi týž — slabší nebo silnější — proud elektrický se pohybuje, kterýž podle toho, s jakými koncovými ústrojími jej spojíme, telegramy přináší, vodu rozkládá, podkopy vyhazuje atd. Timže způsobem může podráždění nervového vlákna podle povahy rozličných ústrojí, mezi nimiž napjato jest, způsobiti buď pocity tepla nebo světla, pohyby nebo vyměšování.

Poznámka 2. Kde vnější popud nedotyká se smyslového ústrojí, nýbrž bezprostředně smyslového nervu, tam specifický pocit tohoto smyslu v duši nepovstává. Týž stupeň tepla, jenž koží na nerv působě splozuje pocit zimy, činí bolest, působí-li na nerv přímo. Paprsek, kterýž na zrakový ústrojí padá a vidění způsobuje, nemá toho výsledku, působí-li na zrakový nerv bezprostředně. Ústí nervu zrakového v oku jest slepé. Tato pravda podporuje zde uvedené vysvětlení „specifické energie“, jelikož závislou ji činí na přirozenosti smyslového ústrojí. Nervům kožním scházejí zvláště vyvinutá ústrojí smyslová a protož i specifická energie, ježto tyto nervy při rozličných popudech (pálení, lehtání, tlačení, píchání atd.) rozličně působí.

Poznámka 3. Pojem smyslu a pětice smyslů nejsou nikterak ustáleny, jakož namnoze za to se má. Bylo-li by ke smyslu speciálního smyslového ústrojí třeba, tu by již o hmatu mohlo být pochybováno, leč máme-li bradavky hmatové za takové ústrojí. Naproti tomu mohli bychom pokusiti se řadu dalších, hmatu souřadných smyslů, sestaviti, jako na př.: smysl svalový, smysl dýchací, smysl zažívací a p. Tyto tlumy pocitů čitali jsme k pocitům tělovým, a nevyhradili jsme jim názvu smyslů samostatných. Neboť k tomu třeba jest, aby ústrojí těchto pocitů měla specifickou energii a jisté osamocení popudův, aby pocit se lišil od širého proudu povšechného, ale temného životního čití, čehož při svalových, dýchacích a zažívacích pocitech nestává. (Duttenhofer: „Osm smyslů člověka“, z nichž čtyři ve hlavě, čtyři ve trupu sídlí; tyto jsou: smysl kožní, hmat, smysl sympathetic a pohlavní). Mluví-li se konečně též o smyslu pro čas, prostor, tvary a čísla atd., pak děje se to jen ve významě přeneseném, poněvadž představy o čase, prostoru atd. nenálezejí k prvotním stavům duševním, nýbrž k odvozeným.

§. 20.

H m a t .

Hmatu připisujeme pocity, jež dotýkáním kůže s cizími těly povstávají, ovšem není-li pocit ten pro přílišný tělesný rozruch b o l e s t i . Cizí tělo působí tu t l a k e m , jenž jakousi změnu molekulární v kůži hmatového ústrojí koná. Právě tak jako vnější tlak, působí též z m ē n a t e p l o t y , ježto přibývání neb ubývání proudu tepla v kůži vnikajícího způsobuje roztahování a stahování kůže, což mechanickému tlaku podobno jest. Specifická energie hmatu, již se hmat od tělového pocitu liší, záleží tedy v tom, že vzrůstá se proměnami molekulárními nejmenších dílků kůže, způsobenými *tlakem* a *teplotou*, a že tím rozdíly tvrdého a měkkého, pevného a tekutého, hladkého a drsného, sucha a mokra, těžkého a lehkého, studena a tepla ve všechny stupních jich jedinečné rozmanitosti na vědomí naše uvádí.

Od trpného dotykání slouží činné hmatání rozeznávati, při němž i pocit svalový (§. 18.) spolu působí, poněvadž vnějšímu tlaku jakýs odpór klademe*). Hmatání pak ještě stupňuje se tím, že ústrojí hmatové (nejčastěji špičky prstů) po povrchu tělesa se pohybují.

Obsah pocitu hmatového není však jediné podmíněn p ř e d - m ě t e m , nýbrž také m ī s t e m , kde kůže se dotýkáme. Totéž dotknutí způsobuje jiné pocity, podle toho, stalo-li se na pravém rameni nebo na levém. Píchnutí jehlou do nohy lze zavřenýma očima rozeznati od píchnutí do zad. Tento rozdíl nebyl by možný, kdyby oba pocity svým obsahem totožny byly.

V obsahu pocitu hmatového neleží tedy jediné udání předmětu dotčeného, nýbrž i místa. Toto udání, jež učí nás pocity hmatové umisťovati, zoveme *místovým příznakem* pocitu. Poněvadž veškerý citlivý povrch těla našeho dotykem šatů, vzduchu, teplotou ustavičně v jakémse ruchu se nachází, a pouěvadž každý popud místový znak s sebou nese, domáháme se pocitem hmatovým p ř e d s t a v y o g e o m e t r i c k ě m o m e z e n ī n a s e h o t ě l a , a tím stává se smysl hmatový smyslem místním.

Jemnost smyslu hmatového jeví se ve způsobilosti, pojmímati i velmi blízká místa kůže místovými příznaky pocitů hmatových za různá a tak i ve vědomí je lišiti. Tato jemnost jest na rozličných

*) Jak velice činným hmatáním citlivost hmatu se stupňuje, dokázal W e b e r v zajímavých pokusech o nejmenších závažích, jež rukou ještě rozeznávati můžeme, ciferně. Při trpném dotykání, kde závaží na ruku na stůl položenou tlačí, dlužno skoro o polovici závaží přidat, by přitížení znáti bylo, kdežto jinak lze poznati již přídavek sedminy.

místech velmi rozličná. Každé místo má vzdálenost' určitou, v níž dvě blízká dotknutí nemožno již rozeznati, takže potom obě v jedno splývají. Vzdálenost' měří se kružítkem o tupých koncích, jež na kůži se nasadí, a jest jemností smyslu místního opačně srovnalostna.

Činí dle Webrových přesných měření na jemných místech kůže, totiž na špičce jazyka a prstu, jeden millimetr, kdežto na prostředí zad roste až na 68 millimetru, takže toto místo 68kráté méně citlivy jest nežli špička jazyka. Weber ukaz tento tím vysvětluje, že všecka místa na kůži, v jichž obvodu oba konce kružidla jediný pocit způsobují, také jenom témuž prvotnému vláknu nervovému nalezejí.

Poznámka 1. Místový příznak pocitů hmatových zdá se že předem jest v soudružných pocitech, kteréžto v rozšířování popudu kolem bezprostředně dotčeného místa, t. j. v iradiaci fysického popudu základ svůj mají. Ráz těchto soudružných pocitů jest na různých místech těla rozličný podle napětí kůže, podle její podložky tlak přizpůsobující a podle bohatství nervů okolních. Rozdíly ve složení hmatových ústrojí jsou dležitosti veliké, neboť změnou sestrojení, podložky a j. rozmanitosť soudružných pocitů jest podporována. (Dležitost' nehtů jakožto podložky, jakož i neshodného vyklenutí špiček a prstů pro jemnost hmatu.)

Poznámka 2. Za vlastní ústrojí hmatové lze pokládati bohatě rozčleněnou, velice pohyblivou a nejjemnějšími nervy hmatovými opatřenou rukou. Špičky prstů jsou očima hmatu, ježto slepému oči nahrazují. Citlivost' hmatu šíří se z ruky též na nástroje, jimž věci vnější ohmatáváme. (Hůl slepcova.) Užívání nožův a vidliček, zkoumadel v chirurgii, jehel a drátů, péra při psaní, štětce v malbě atd. spočívá výhradně na pocitu odporu, s nímž nástroje tyto na koncích svých se setkávají, a jenž se pružností nástrojů ruce sděluje. V chodu pocitují tlapky skrz obuv.

§. 21.

Smysly chemické.

Specifická energie chuti a čichu obsáhlá říší chemických účinkův, o niž se oba smyslové dělí, tak, že jednomu připadají věci kapalné, druhému plynné.

Od hmatu, jenž vyhradně mechanickým smyslem jest, liší se chemické smysly tím, že všeobecná pokožka tělová v ústrojích těchto smyslů, v ústech a v nose ve vlhkou sliznicu přechází, kterážto — při chuti nad to vylučováním slin podporována — rozpuštění látek, jež chutnatí a čichatí lze, a tím i jich chemické působení na obvodní konec příslušného nervu možným činí.

Oba smysly působí jakožto praktické smysly spolu,

jelikož chuť k výživě, čich k dýchání ve přímém vztahu jest. Oba provázeny jsou tělovými a hmatovými pocity, majíce nad to s oněmi společnou nezřetelnost obsahu a živý přízvuk. Čím ku theoretičkám u poznávání světa vnějšího přispívají, jest tak málo, že naše názory o světě málo ztratily by na zřetelnosti a koloritu, kdyby chuť a čich odpadly. Poněvadž spíše o ekonomie živočišného žití nežli poznání světa vnějšího slouží, nelze diviti se, že právě tyto smysly ve světě zvířecím začasté ostřejí, ač též jednostranně vyvinuty nacházíme než u člověka. Zovou se proto také smysly nižší.

Pocity těchto smyslů ukazují sice pestré množství qualitativních rozdílů, avšak přece lší na nich tolik individualního a subjektivního, že nelze jich v sestupnou řadu sestaviti. O chuti nelze se příti, a tak i zápachy vyznačují se svými rozmanitými zvláštnostmi. Ze sladkého, kyselého, hořkého, slaného prismatické vidmo složiti nebo ze zápachů stupniči utvořiti, jest vždy věc na pováženou. Také pro prostorné a časové ponětí světa vnějšího poskytuji smysly tyto pramálo, ježto rozšířením vnějšího popudu po velkém množství nervů vzbuzují sice představu o jakési šíři dojmu, obdobnou teplotě, avšak nedávají znáti nijaké časové neb prostorné členitosti.

Poznámka 1. Chut jest velikého vycvičení schopna (gourmandství), čich pak velké sfly pocitů. Oba záležejí na dělitelnosti hmot; tím, že při čichu rozšírují se prchavé částky látek páchnoucích ve vzduchu, zdá se, jakoby čich působil do dálky. Oba smysly mají cosi hmotného v sobě, neboť se při nich látky (při čichu ovšem jen homoeopathicky nepatrně) spotřebují. Chut je v této stránce o mnoho hrubší nežli čich. Oba smysly jsou sprostředkovateli nepříjemného a příjemného; nikoli však vykladači krásného a ošklivého. Proto se zálibou vrhá se hrubší smyslnost právě na tyto smysly, jichž účinnost hledí zvětšení hody a radovánkami, kouřením (kterému smyslu toto náleží?) a šupáním. Kuchařství studuje smysl chuti, ovšem jen způsobem zcela empirickým — nemáme dosud jediné všeobecně platné věty na poli jeho — a tudíž je nuteno subjektivním choutkám a tradicionelním návykům největší ústupky dělati. Aesthetiky kuchařství není. — Jako smyslových nervů chuti a čichu v jejich průběhu od čivných a hmatových nervů nelze lehce rozeznati, takže fysiologové o to prou se, je-li vůbec jakých nervů chutových: tak jsou i pocity těchto smyslů přidávarem tělových a hmatových pocitů tak zaměňovány, že těžko jest jich ryzí jakost určiti a že na nich vždy mnoho subjektivního lší.

Poznámka 2. Nejnověji chtěl známý biolog G. Jaeger smyslu čichovému daleko větší úlohu v ekonomii života vykázati. Podle něho nemá pouze jistý druh, nýbrž i jednotlivec ze živočichů zvláštní čich pro výparы, jímž určuje se zvříratům jich sympathie a antipathie, že jím ve svém pudu potravním a pohlavním se řídí. Jestliže týž učenec ve svém díle: „Odkrytí duše“ tak dalece jde, že v jistých zvláštních látkách páchnoucích sídlo a byt duše hledá, pak „odkrytí“ to sotva do opravy lze brát.

§. 22.

S l u e h.

Specifická energie, jíž sluchový nerv na vnější popudy odpovídá, jest *zvuk*, ačkoli tímto slovem nejen pocit zvukový (rovněž jako „tepl“ a „světlo“), nýbrž i jeho objektivní příčinu označujeme.

A d a e q u a t n í (přiměřené) dráždido sluchu jest *rychlý periodický* (občasný) pohyb nejménších částek pružného tělesa, budiče to zvuku, kterýto pohyb vzduchem jakožto všeobecným prostředím zvukovým v podobě pohybu vlnitého až k našemu uchu se prostřá.

O b č a s n ý č i p e r i o d i c k ý p o h y b jest ten, ve kterémž pohybující se předmět v docela stejných dobách v týž stav (fasi) pohybu se vraci. Jest-li pohyb tento zdlouhavý, dá se zrakem nebo hmatem sledovat, jako při kyvadle, švíhadle nebo rozhoupaném zvonu. Je-li s dostatek rychlý, pak lze dotčenými smysly pozorovati pouze jeho bytí, nikoli však jednotlivé jeho prvky, jako na příklad chvění znějící struny okem, nebo chvění ozvučné desky rukou. — Sluchem dala nám příroda zvláštní smysl, jímž také prvky tohoto pohybu dle tří stálých jeho známk s podivuhodnou přesností rozpoznati můžeme.

Tyto tři známky, jimiž vyznačuje se i jediný prvek občasného chvění, totiž *zákmít* (*záchvěj*) (oscillace, vibrace), jsou:

1. Trvání jednoho období nebo mezera časová mezi dvěma sebe následujícími stejnými pohyby chvějícího se těla. Tímto trváním podmíněna jest rychlosť zákmítů, kteráž objektivně měří se počtem zákmítů za sekundu, subjektivně pak specifickou energií sluchu jakožto *výška tonu* na vědomí naše se dostává.

2. *Velikost rozkmitu* (amplituda) čili největší vyšinutí se hybného předmětu ze stavu klidného. Ta subjektivně *sílu zvuku* ukazuje.

3. Způsob, jímž pohyb v jednom období též velikosti i trvání se děje (ve přímcce, v kruhu, v ellipse atd.) a jejž *tvarom rozkmitu* nazýváme. Zvláštnost tvaru rozkmitu značí se subjektivně *barvou zvuku*, jíž rozeznávají se od sebe dva stejně vysoké a silné tony.

Co slyšíme, jest *lomoz* a *znění*. Onen jest nepravidelný, toto pravidelný soujem prvků pohybu občasného. Jednoduchý a rozkmity rovného období způsobený zvuk jest *ton*. Soujem několika tonů, jichž počty kmitů vesměs nejménšími násobky jsou počtu kmitů náležejícího hlavnímu tonu *základnímu*, a jež proto tak plně splývají, že v našem uchu celkový pocit určitého tonu dávají — soujem ten slove *znění*. Současti znění zovou se *tony partiální*; hlavní ton jest ton základní, výšší tony jeho *horní tony*. Tones jednotlivých nástrojů hudebních nejsou tony v tomto vědeckém smyslu, nýbrž *znění*.

Sluch je smysl analyzující či rozborný, pokud složení zvuků v jednotlivé součásti rozkládati může, jak obzvláště Helmholz z mechaniky souznameně dokázal uživ přesně naladěných resonatorů.

Poznámka. Ucho skládá se z velmi důmyslně seřaděných ústrojí o kmitavých částech: z bubínku, kůstek, moku hlemýždového a součástí bludiště — jimž za úkol jest, aby zákmity z budiče zvuku vyčázející a vzdudem vlnitě se prostírající přenášely souchvěním na obvodné části nervu sluchového ve bludišti. Zvukovod, jímž ucho vnější se končí, vede předem jen takové chvění, jehož rozkmit s podélným jeho směrem rovnoběžný jest a jenž tedy na blánu bubínkovou kolmo stojí a tak ji jakož i celou soustavu vnitřní podle velikosti rozkmitu u větší nebo menší souchvění přivádí. Tím vysvětuje se síla zvuku. Výška tonu závisí na rychlosti zákmítu, kteráž jakožto časové určení bezprostředně vědomí duše náleží. Různost b a r v y zvukové že vyšetřena byla — jak objektivně tvarem zákmítu, tak i subjektivně fysiologickými poměry ucha, — to je zásluhou novějších badání o předmětě tomto, jež činili G. S. Ohm, Fourier, Wagner a j., zvláště pak H. Helmholz. („Učení o pocitech tonových.“) Jak tvrdí, pociťujeme barvu zvuku tím, že naše ucho rozkládá občasný pohyb vzduchu ve zvukovodu se chvějícího, jenž způsoben byl třeba zvukem složitým, v sumu jednoduchých kyvadelních pohybů tímže způsobem, jako my činíme to rozumem svým a matematickou fikcí, a že tyto jednoduché rozkmity jako současné tony partialní zvuku do našeho vědomí se dostavají. Toto vysvětlení žádá, by ucho naše bylo s to, aby současně rozličné tony o sobě na vědomí přivádělo. Kdežto dříve za to měli, že veškerá vlákna prvná nervu sluchových pořád v témež rozčlenění se nalézají, dokázáno je takřka zkoumáním Helmholzovým, že pocit rozličných tonů vázán jest rozechvěním rozličných vláken prvních. Toto rozechvění děje se mikroskopicky malými vlákny Cortiho, umístěnými na příčce hlemýždové, jichž naladění rozličné jest, a jež shoduje se s pravidelnou stupnicí hudební. S těmito vlákny spojeny jsou konečky nervu sluchových. Tak jako na klavíru silný zvuk působí, že spolu znějí všecky struny, jichž tony s partialními tony zvuku se shodují — a to pouze tyto struny: tak i z Cortových vláken pouze ta chvějí se, jichž tony s partialními tony zvuku do ucha přivedeného souhlasí. Tímto objevením potvrzuje se mínění Herbartovo, že jak se zdá, každý hudební ton má svůj podklad na ústrojí, poněvadž současné tony rozrůzněny zůstávají; mínění, pro něž i J. Müller, Oersted a Fechner jsou. — Jako partialní tony zvuku, tak, ba mnohem lehčejí, rozeznati lze zvuky akordu. Nejčastěji rozeznati možná současné zvuky rozličných pramenů zvukových (hudebních nástrojů nebo lidských hlasů), protože vyznamenávají se šumoty zvláště je provázejícími.

§. 23.

Z r a k.

Specifická energie, jíž zrak na vnější popudy odpovídá, je *světlo*, ačkoli tím slovem netolik počít vidění, nýbrž i objektivní příčinu jeho znamenáme.

Přiměřené drážidlo jest zde jako při sluchu kmitání, avšak krátších rozkmitův a mnohem větší rychlosti nežli při zvuku; jsoutě to rozkmity, jež nikoli važitelným tělesným hmotám, nýbrž nevažitelnému, hypothetickému plynu, a etheru přísluší a jež na směr světla, paprsek světelny, kolmo stojí, tedy příčny (transversální) jsou, kdežto chvění prostředí zvukového ve směru paprsku sluchového se děje, tedy podélne (longitudinálně).

Také při těchto rozkmitech lze tři určující známky, totiž tvární, šířku a tvar rozeznati, jako při zákmitech zvuku (§. 22.); avšak poměry těchto tří věcí mají se jinak ku pocitu světelnému nežli poměry stejně k pocitu sluchovému.

Co při pocitu světelném rozeznati můžeme, nemí trojí věc jako při zvuku, nýbrž pouze dvojí; je to *síla světla*, kteráž se silou zvuku se shoduje a na šířce čili velikosti rozkmitu (amplitudě) záleží — a *barva*, kteráž jen po stránce fyzikalní výše tonu podobá se a na době rozkmitu (rychlosti jeho a délce vlny) závisí, kležto po stránce subjektivní, tedy psychologicky, nesouhlásí s výškou tonu, nýbrž s barvou zvuku, t. j. jeho zvláštností. Fyzikalně závisí totiž barva na lámavosti světla, jež zase délkou vlny a dobou rozkmitu podmíněna jest, jakož to rozklad bělého světla v barvy hranolové: červenou, pomerančovou, žlutou, zelenou, modrou, fialovou dokazuje, takže červené paprsky nejmenší, fialové naproti tomu největší lámavosti mají, a vídmo barev takto stupnici tonové nebo klavíru odpovídá. Avšak výšku tonu lze třebas uchu necvičenému a bez sluchu lidébního subjektivně rozeznati, že vyšší tony za vyšší poznává, a stoupání tonů i stupňování pocitu vedle zákona psychofyzického přivodí (§. 14), kdežto v pocitu barev nemí ani stopy po stupňování je způsobujícího popudu. Neměli bychom ani tušení, že červeň nejhlubší, fialová modř pak nejvyšší ton barev jest, kdyby fyzikové nám poměr ten nebyli ukázali jakožto výsledek přesných zkoumání.

Rozeznáváme jednoduché (homogenní) neboli syté barvy a mísene. Barva tím je sytéjsí, čím méně běli jí přimíšeno jest; běl pak ve všech svých odstínech až k černi možná za nejskrovnejší stupeň sytosti barvy mítí. Nejsytějsí barvy jsou čisté barvy vidmové (duhové); všecky ostatní barvy barevnými skly nebo barviyy způsobené nemají plné sytosti.

Červená a fialová, stojící na konečích vidma (i duhy), dávají smíšeny purpurovou, a mají se k sobě právě tak jako dvě sousední barvy vidma na př. červená a pomerančová. Řada barev netvoří tedy přímkou jako řada tonů, nýbrž čáru, jež konec blíží se počátku jejímu, t. j. hledí k purpuru křivku v sebe zavřenou, nejjednodušší kruh barev.

Poněvadž jednotlivé barvy ve vidmu mají nestejnou šíři, mají také ve kruhu barev nestejnou délku oblouku a plochu výsečnou. Tato stanoví se počtem pozorovatelných odstínů, jež rozdělat lze v každé barvě; počet ten největší jest ve žluté a modré, nejmenší v červené a fialové.

Z jednoduchých barev některé tím se vyznačují, že samostatný ráz mají, kdežto jiné jen jakožto stupně přechodné mezi nimi se jeví. Tyto hlavní barvy jsou: červená, žlutá a modrá; ostatní slovou přechodnými.

Zdaliž barva jednoduchá jest anebo složitá, nelze oku rozdělit. Pocit světelny jest vždy qualitativně jednoduchý. Rozbor jeho, jakož možná jest uchu při pocitu sluchovém, nelze oku provést.

Poznámka 1. Oko, poměrně nejméně odvislá část lidského těla, jest živý dioptrický přístroj, nenepodobný komoře temné. Skládá se ze řady nejvíce průhledných hmot, ježto svými rozličnými vypuklinami dávají soustavu čoček o nezcela přesném soustředění. V zadu oka, tam, kde se tak zvané místo slepé nachází, vstupuje nerv zrakový (nervus opticus) do ústrojí a rozšiřuje se v tak zvané sítnici (retina), jež mosaikové složení s „hulkami“ a „cípkami“ schopno jest, věsti paprsek, jenž zornici do oka vnikl a ústředním světlo lámajícími — rohovkou, mokrem vodnatým, čočkou a tělem sklovitým prošel tak, aby na nerv zrakový přímo působil. Veškeré paprsky, jež z viditelného předmětu do oka vcházejí, spojí se při zřetelném a normálném vidění v jednom bodě sítnice, tak že promítají na ni přemalý obrázek předmětu. Poněvadž paprsky, nežli na sítnici padnou, se křížují, povstává tu obraz obrácený. Jaké jest působení paprsku na mosaikovou soustavu sítnice, nelze určitě říci. Fechnerova hypothese dí, že činnost nervů, kteráž popudem světla a zvuku vzbuzena jest, a na níž pocit světelny a sluchový výkoně záleží, nelze jinak než jako popud samotný mysliti si v podobě pohybu kmitavého. (Psychophysika, II. 282.) — Co se pocitu barvy týče, vyslovil T. Young hypothesu, že v oku trojí vlákna nervová jsou, na něž rozličné způsoby pocitu připadají, totiž vlákna pro barvu červenou, zelenou a fialovou. Tato hypothesa, analogicky s hypothesou o zvuku byla nejnověji Helmholzem podporována. Oproti tomuto mínění domnívá se Fechner, že všecky barvy vidma k až dým vláknem jímány bývají, čehož následkem jest, že vstupují-li rozličné optické jednoduché barvy skrze totéž vlákno optické, interferenci spojují se

v jediný střední stav kmitavý, jehož pocit úplně obdobný jest pocitu barev jednoduchých^{*)}.

Poznámka 2. Při mnohých obdobách mezi zvukem a světlem jeví se závažné rozdíly. Mimo již uvedené náleží sem i toto: Stupnice barev (při světle viditelném mezi 481 (červená) a 764 (fialová) biliony rozkmitů v sekundě se pohybující) obsahuje podle určení Helmholtzových sotva oktavu a kvartu, kdežto stupnice hudební řadu oktav obsahuje. I bez všeho vnějšího popudu máme pozitivního pocitu světelného, totiž černa, kdežto bez popudu zvukového není pocitu; černo není tedy obdobou ticha. Jsou barvy doplňovací, avšak tonů doplňovacích není. Zvláštnost barvitosti tak silou osvětlení se mění, že zvláště některé barvy bílému se blíží, jestliže jich intensita nadmíru stoupá a t. p. Srovnej Fechnerovu psychofysiku, I. 33.

Poznámka 3. Pod drobnohledem jeví se sítnice jakožto ústrojí velice složité a podivuhodně seřízené. Skládá se z deseti rozličných vrstev, jichž předposlední na vnějšek jest vrstva hůlková a cípová, vrstvou pigmentovou krytá. Jen tato jest světlem dráždiva. Podle nejnovějších badání jest dráždění to fotochemické; popud světlový mění se tudíž v pochod chemický, prve než dojde hůlek a cípů na sítnici, a obraz na sítnici jest tudíž chemicky právě tak způsoben jako fotografie.

Poznámka 4. Theorie vidění jest předmětem, jenž na hranici tří věd (fysiky, fysiologie a psychologie) leží a velikým vědeckým úsilím pěstován jest. Nejdůležitější stránky sem náležejí, jež fysika a fysiologie určiti musí, jsou: střední a schematické oko, — učení o přizpůsobování oka, — topografie sítnice podle poledníků a učení o shodných místech sítnice, — vidění jednoduché a dvojitě, pak theorie horoptera, — poměr mezi světlem a barvou, — barvy subjektivní a klamy zrakové, — pohyby oka. — Z těchto věcí dlužno zde jen o přímém a jednoduchém vidění se zmínit. Proč při obráceném obraze na sítnici přece předměty přímo vidíme, jest otázka, již lze jako neoprávněnou zamítnoti poznámkou, že seřízení bodů na

*) Ne bez důvodu má Fechner za to, že nemáme vábec pocitu přesně jednoduché barevy, kteráž by s rozkmity aetherových o jednoduché občasnosti se shodovala, a že každé vlákno zrakové působením i nejjednoduššho popudu barevného složité rozkmity koná. (301.) Co my jednoduchým světlem zoveme, bylo by tudíž světlo, jež poměrně nejmenším subjektivním smíšením barev povstává. Správnost tohoto mínění potvrzuje se učením o barvách doplňovacích. — Vysvětlení Youngovo a Helmholtzovo jest v odporu s udajem, že objektivně jednoduchému osvětlení celého pole zorného odpovídá i subjektivně jednoduchý pocit, že tedy místní rozdělení trojích nervů v sítnici subjektivně nijak se nejeví. (C. Bohn, Poggdf. Ann. 1865, 5.)

sítinci není pohnutkou pro prostorové názory duše, a že kdyby i bylo, při tom přece poměrná sestava dojmů zde vládne a nikoli položení v prostoru. — Jelikož však, jak později ukázáno bude, svalové pocity pro prostorné vyznání oka nadě všecko rozhodné jsou, oko pak skloniti se musí, aby obraz nižšího, nepřímo viděného bodu sítnice dostalo na místo nejzřetelnějšího vidění (do středu sítnice): z toho patrno, že výpovědi pocitů svalových, pokud se týče hora a dola, se skutečnými poměry ve prostoru souhlasí. — Co se jednoduchého vidění oběma očima tkne, to jest ovšem úkaz, jenž vyšvětlení žádá, poněvadž někdy vyskytá se a někdy nikoliv. Jednoduché vidění oběma očima tenkráte se udá, jestliže průměty téhož bodu v prostoru padnou na obou sítnicích na shodný, totožný bod, body totiž, jež v obou sítnicích se srovnávají. Totožná ta místa leží na obou polokoulích sítnice tak, že stejnou délku a šířku mají, jestliže jich body znamenáme jako v zeměpisce, a jestliže za póly máme body, kde směr fixace sítnicki protíná. Je-li však jakosť světla padajícího na totožné body sítnice rozdílná, pak vidí duše předmět v barvě mísené. Přenášení identických popudů sítnice na týž vnější bod předmětu jest patrně věcí návyku a provází promítání stále. — Bližšího dočisti se lze v Helmholtzově optice fysiologické, ve Volkmannu (odstavec „Vidění“), ve Wagnerově příručném slovníku fysiologie člověka a ve příslušných listech odborných.

§. 24.

Poznávavostí smyslů.

Podíl jednotlivých smyslů na duševním životě jest na nejvíce rozdílný. Smysl životní přivodí obecné vědomí o vlastním žití organickém; chemické smysly jsou v úzkém spojení s tělesnými pochody výživy a dýchání; hmat a zrak dělí se o poznávání rozměrů prostorových, kdežto svět časových poměrů sluchu připadá.

Nejpřednější podíl na výzpytu světa vnějšího má nepopráratelně *zrak*, jemuž zajisté devět desetin všech poznatků patří. Jeho dojmy vyznačují se jasností a zřetelností nadě všecky ostatní, takže mluva obrazy své pro dokonalé poznání právě od tohoto smyslu běže: idea (vidina), náhled, zřejmost (evidence), názor atd., a poznatky ostatních smyslů za účelem vědeckého srovnávání na optická pozorování uváděny býti musejí, tak na příklad teplota na délku sloupce rtuťového, rozdíl ve váze na jazyček ve vahadle a p.

Ke zraku přistupuje *hmat* jakožto správce a dozorce. Kdežto pozorování zraková jsou pouhé obrazy plošné, jež nezřídka ke „klamům zrakovým“ zavádějí, přesvědčujeme se „makavě“ o podstatě předmětů zevnějších a o jich látečné zvláštnosti. Oba smysly co nejvíce spolu, takže hmat jest jenom hrubší hledení v bez-

prostřední blízkost (hmatání slepcovo) a zrak jen jemnější hmatání do dálky. Největší pomoc však skýtá zraku hmat v ruce lidské, jež na nejvíše zdokonalena a pohybliva jemu vnější předměty ku všeestrannému a nejvhodnějšímu ohledání podává.

R u k a působí s o k e m nejúzeji vespolek; bez ní zůstalo by pole optických poznatků jenom na to omezeno, co by oku samo sebou, náhodou se naskytlo, kdežto nyní zručnými obraty předměty nutíme, by nitro své oku našemu otevřely. K tomu přistupuje, že rukou svou nástroje hotoviti a jimi opět dokonalejší přístroje tvořiti můžeme, až na cestě této k takým dostáváme se přístrojům, které jednak smysly naše ozbrojují ku práci jimi jinak nezdolné (dalekohledy, drobnohledy, telefony, mikrofony, naslouchátka atd.), jednak jako umělé ústrojí smyslové vystupují, jimiž nových pravd a zákonů přírodních se dovdáme (o elektrině elektroskopem atd.)*).

Sluch velmi málo přičinuje k ponětí věcí prostorových, však více k poznání děje do času spadajícího. Mrtvé ticho jest obrazem strnutí a smrti; každý pohyb, každá změna, všecken život pojí se se zvukem. Avšak nikoli pouze vnejší děje, nýbrž i vnitřní hnutí na vědomí nám přicházejí sluchem; tak jako znění z nitra přichází a na látce povaze tělesa (slámy, dřeva, železa, stříbra, napjaté blány, zvonoviny) závisí, tak otvírají se našemu uchu i skryté vlastnosti těl, jež nepřistupny jsou oku i ruce, a jež dojímají nás tak podivně v různých hlasech přírodních, v podivuhodném hlasu lidském a nad jiné ve mluvě a hudbě.

Tak působí smyslné poznatky společně, aby nám pomohly ke známosti světa vnejšího, za jehožto prvky pokládati sluší světlo a barvy, šumy a zvuky, zápachy a chuti, teplotu, tvrdost a drsnost. Tyto rozličnými smysly nabýlé a k témuž předmětu vnejšímu táhnoucí se poznatky splývají ve vědomí našem v *souhrnnou představu*, v níž

*) Členitá, na nejvýš jemnocitná ruka jest výhradně lidským ústrojím, takřka smyslem universalním. Slon, zvře ve psychické stránce člověku nejbližší (nikoliv opice), má v chobotu svém ústrojí ruce podobné, ačkoli jemu členitost prstů, palec proti prstám postavený i dvojitosť tohoto údu schází. — Chceme-li účinky ruky ve službě rozumu a vůle stojící na výzpyt přírody rádně ocenit, jest nám pomyslit na přístroje a umění experimentálné fyziků. Pro elektrinu a magnetismus nedala nám příroda zvláštního smyslu, jako pro světlo, teplo a zvuk. Magnetická bouře může pod našima nohami rádití a magnetkou zmítati — my nezvímě o ničem, jestliže neopatříme si umělý smysl v magnetickém deklinatorii, jež nám značí, ovšem v řeči optické, i nejmenší poblesk magnetických sil zemských. Pro elektrické proudy, jež pouze tehdáž našim smyslům se jeví, dosáhnou-li jisté síly, máme Schweigrův multiplicator, jenž nám nejslabší jich hnutí prozrazuje.

poznatek zrakový vrch má a již tedy proto *názorem* jmenujeme. V názoru o „soli kuchyňské“, jest na příklad obsažena: barva bělavá, tvar krychlový, zvláštní chuť, drsný, mokvavý povrch a zvláštní šelest při drcení jejím. Životní pocit vě spojení s poznatkem smyslovými dává nám názor o vlastním našem těle.

Poznámka 1. Souhrn názorů našich tvoří obor smyslné zkušenosti naší a zároveň material, jenž jest základem všech vyšších činností duše naší. První doba života, jakož i následující dětství i mládí jsou to, ve kterýchž obor tento nejrychleji se šíří, kdežto již v prostředním věku ustáleného rozměru nabývá. Cesty v cizích zemích, obcování s lidmi, návštěva výstav, divadel, galerií, muzeí, zvěřinců, sbírek uměleckých, továren a dílen, hor, pak dívání se na jiné zvláštnosti a vzácnosti rozšiřuje značně tento obor smyslné zkušenosti. Názory tvoří zároveň ilustrace v našem životě představ; kde není názorů, veškeré myšlení zvrací se v lichou hru myšlének. Právem tedy má novověká didaktika názornost vyučování za požadavek stejný a vyžaduje, pokud jen možná, ukazování a pokusů. (*Orbis pictus* od J. A. Komenského, východiště tohoto směru).

Poznámka 2. Zvířata mají také smysly, jichž počet asi sotva pětici přestupuje; u mnohých zvířat je rozhodně menší, a jsou zvířata, jež pouze cítí. Avšak jednotlivé smysly zvířat jsou zajisté schopny zvláštního stupňování své činnosti. Ústrojí smyslové jest u zvířat nejčastěji jednodušší nežli u člověka. Tak odpadají — sestupujeme-li v řadě zvířat — u sluchu ucho vnější, kůstky sluchové a bludiště; u oka odpadají části dioptrické, až posléze nervová blána oko zastupuje. Poměry, ve kterých zvířata žijí, působí též na sestrojení čidel. Tak složené oko hmyzu s mosaikovým viděním spočívá na zcela jiném základě nežli oko lidské; má mnohem větší přizpůsobivost při malé zřetelnosti. Tak snad pestrý svět tvarův a barev názorů lidských u nižších zvířat povloně ztenčuje se ve více méně světla, a mše tonův a zvláštních šumů ve více méně zvuku. (C. Bergmann a R. Leuckart, srov. anat. a fys. 436. ss.)

§. 25.

Pohyb.

Hybné ústrojí našeho těla jsou svaly a hybné nervy. Pohyb vykonává se na ponut směrem odstředivým po nervu hybném přivedený stažením svalů.

Pohyby dělí se na samovolné a bezděčné, podle toho, je-li příčina jich v dnu (ve vůli její) čili nic. Mezi oběma leží takové pohyby, jichž ponuty, nikoli však výsledky ve stavěch duševních základ svůj mají, a jež bychom tedy automatickými pohyby zvatí mohli.

Bezděčné pohyby jsou reflexe pocitů ze vně přivedených. Popud nervu čivného vnikne až do ústředí a tam přejde pomocí uzliny na ústřední konec vlákna hybného, čímž sám od sebe jakýsi pohyb se uvolní bez přičinění duše. Nejjednodušším případem takového přestupování jsou pohyby reflexní čili odrazové, jež nejčastěji dějí se na obranu proti vnějším vlivům škodným nebo k bezvědomému zužitkování prospěšných vlivů zevnějška. Vyskytají se i při stínaných zvířatech, a zdá se, že často jakousi účelnost mají, jelikož motorické nervy v ústrojí zvířecím tak seřízeny jsou, že popud jediné uzliny ústřední určité skupiny jich podráždí a tím souhrn k sobě náležejících pohybů vyvodí. V instinktivních pohybech zvířat nižších jsou tyto samočinné pohyby na nejvyšším stupni dokonalosti, kdežto u člověka ustupujívládě intelligence.

Automatické pohyby jsou, jež bez vůle naší ponutem stavů duševních dostavují se jakožto jich průvodci. Sem nálezejí nejprve mimické a fysiognomické pohyby, jakož i tělesné projevy vášní. Nepodléhají našemu dohledu, a z části také ne naší vůli. Nemáme tvář a posuňky v plné moci své, také nevíme důvodu, proč smích s radostí, pláč s bolestí spojen jest.

K tomu připojují se pohyby napodobovací, při nichž názor pohybu ve skutečný pohyb tím spíše přechází, čím méně člověk sebe ovládá. Také sem patří pohyby s místa při chůzi, tanči, plování, tělocviku atd. Všecky tyto pohyby sprostředkovány jsou, jak se zdá, pocity svalovými, kteréžto souhlasné pohyby tak vyvazují, jak samy jimi vzbuzeny byly.

Pohyby samovolné jsou pak, jež ponutem vůle naší a směrem jí určeným se vykonávají. Konání to žádá jakéhosi ovládání ústrojí hybného, jehož člověk jenom povlovně nabývá ustavičními pokusy a mnoholetním cvikem.

Poznámka. Tělesné pohyby jsou prvotně výsledky, jež dostavují se na jisté popudy pravidelnosti přirozeného mechanismu. Tento mechanismus po celé životy zrakům našim uniká, a jen pomalu dosáhne toho duše pokusy bezděčnými, že dovede jej řídit, tak jako dělník pákami a zámyčkami řídí stroj, o jehož vnitřním seřízení zdání nemá. „Reflexní pohyby jeví se, jako písmena v abecedě, jakožto jednoduché prvky účelnosti, jež příroda mechanicky předurčená skýtá duši k volnému užívání, ponechávajíc jí, aby z nich společným působením pocitů smyslových a úvahy sestavovala dosti jemné a podajné pomůcky.“ (Lotze.) Ve světě zvířecím není sestavování oných prvků účelnosti ponecháno duševní, nýbrž jest seřízením ústředních částí soustavy nervové předustanovenou, takže popud nikoliv prvotný pohyb, nýbrž celé skupiny a řady pohybů vybavuje. Shora uvedený příklad o dělníku platí tedy předem o zvířatech, ježto duše lidská spíše hráči na klavír se podobá, jenž z klavíru, jehož složení mu neznámo, důmyslným doTykem klávesů harmonické zvuky vyluzuje. Kdežto tedy ústrojí hybné

těla lidského představuje nástroj všeobecný, jehož duše cvikem k nejrozmanitějším účelům užiti může, jest tělo zvířecí, zvláště zvířat nižších, naskrze stroj, jehož duše zvířecí pudem jenom k tomu užívati může, k čemuž mechanicky stvořeno jest. Tělo pavučí jest stroj přádelný, tělo rybí jest lodice. „Organismus kuřete tak je seřízen, že může zrna zobati, a ono činí tak bezprostředně, jakmile popud optickým ústrojím k čivnému ústředí přivedený první k tomu potřebnou podmínce vybaví. To se stane, jakmile skořápku opustí, ba dříve ještě, nežli ji opustí.“ (Lewes.)

§. 26.

Vjemy.

Pocity jsou stavы duševní, kteréžto ačkoli vnějšími dráždídly zbuzeny, přece zcela subjektivní ráz mají. Teprve znenáhla učíme se tyto stavы subjektivní k popudům je způsobujícím vztahovati a tak jich užívati za pomůcku k poznání světa zevnějšího.

Pocit vzhledem ku vnějšímu jím uvědomělému předmětu slove *vjem*. Vjem vztahuje se na něco pozorovaného jakož svůj vlastní předmět, ať již předmětem tím je věc, vlastnost neb událost. Kdežto při pocitech tělových vnímání na vlastní tělo odkázáno jest, přestupuje při pocitech smyslových na věci vnější. Barvy, zvuky, chuti, zápachy, tvrdosti a závaží jsou zvláštnosti v chování se věcí vnějších, jež pocitem pozorujeme a jakožto vlastnosti na věci vnější přenášíme.

Aby pocit stal se vjemem, musí vyniknouti z celkového dojmu všech ostatních pocitů, které se s ním zároveň do našeho vědomí dostávají, t. j. musí se osamotiti a na vnější děj jej způsobující vztahovati, t. j. promítati. Vjem jest tedy pocit o de všech ostatních osamocený a na vnějšek promítaný.

Pochod osamcování a promítání pocitu spadá do prvních let žití lidského. Novorozené dítě dívá se, aniž vidí, slyší, aniž naslouchá; pocituje, aniž pozoruje. Pocitované sjednocuje se v jeho vědomí v ryze intensivní hudbu pocitů, v níž všecky pocity v týž okamžík spadající v nedělitelný dojem celkový splývají, jenž subjektivně dle přízvuku svého bud jako libý nebo nelibý se jeví, aniž by připouštěl obsahového výkladu svých součástí. Obeznámení na vnějšek tu ještě není.

Toto počíná teprve osamocením jednotlivých pocitů, aneb poněvadž toto nikdy docela se nezdáří, jednotlivých tlumů pocitů následkem jich síly a jich sporu oproti všemu současně pocítěnému. Jestliže pocit daleko nad hodnotu svou prahovou zdvižen jest, kdežto ostatní současné pocity na práh nebo dokonce pod práh klesají: tu může se od nich lehce rozeznati, t. j. isolovati. Tak ve směsici tonů nejprve ony tony pozorujeme, jichž síla a protiva nad ostatní je značná.

Promítání pocitů děje se soustavou *příznaků místových*. Slovem příznak místový rozumíme zvláštní zharyení obsahu pocitového, jež nezávisí na samém předmětu vnějším, nýbrž na směru, jakým dotýká se obvodu nervů čivných. Jestliže všem pocitům, jež tohoto obvodu na určitém místě se dotýkají, naleží společný obraz a pocitový, tu je snadno, všecky tyto pocity na společný původ, a pokud již představa prostoru v duši se vyvinula, na totéž místo ve prostoru uvést. Tím se stává, že pocity z duše ven do těla, ba po případu i z těla do světa vnějšího přenášíme. Tak cítí se bolest rány ještě po amputaci v odňatém údu. Tony a barvy nepřenášíme do ucha a oka, nýbrž do světa vnějšího.

Také promítání, jež přistupováním představy o prostoru v umisťování přechází, jest všeč cviku. Dítě neumisťuje; i při bolestných operacích netřeba mu rukou držet, poněvadž sídla bolesti nezná a neumí jeho rukou najít. Ba i dospělý promítá někdy špatně, když na př. znění v uších, nebo mžitky v očích do vnějšího světa přenáší.

Poznámka 1. Osamocování jednotlivých tlumů pocitových jest ve mnoha případech výsledek pohybu předmětu dotčeného. Jestliže dítě pohybující se předmět okem sleduje, pak mění se rychle všecky pocity zrakové, jež oko z okolí přijímá; jenom pocity z pohybujícího se předmětu rovny si zůstávají. Představa tohoto předmětu vystupuje ze měřavého okolí; pozornost se budí, a vjem počíná.

Poznámka 2. Místové příznaky záležejí dílem na soupočitech, jež v rozzařování popudu smyslového základ mají, jak při pocitech hmatových (§. 20) ukázáno bylo, dílem na pocitech svalových, jež vnější dojem provázejí. Neboť vjem není pouze trpné „přijímání“ ze vně, jak by pocit o sobě ovšem byti mohl; on jest spíše všudy sprostředkován činnými pohyby, jež nejpříznivější postavu čidla nebo řadu postav takových provádějí a pocity svalovými v našem vědomí se obrázejí. Tím stává se slyšení nasloucháním, hledání nazíráním, čichání slíděním. Tyto postavné pohyby jsou při sluchu nejméně vyvinuty, ačkoliv i zde jich neschází; máme při naslouchání jen temný pocit svalový o jakémusi napjetí našeho čidla sluchového, aniž zaměnuje se napjetí toto při rozličných směrech zvuku; proto také pocit sluchový ucha jednotlivého sice promítá se na venek, avšak nikoliv se neumisťuje. — Nejpřesnější jsou postavné pohyby oka, jež s to jest, by určité umístění na vzdálenosti způsobilo.

Poznámka 3. Vjem není ani co jednoduchého, aniž co prvního v duši. Není nic jednoduchého, poněvadž i jediný zvuk a jediná barva soubor několika partialních pocitů jsou, k nimž ještě jakožto známky místní soupočity přistupují; není však také nic prvního, poněvadž jest výsledkem povloně vzrůstajícího orientování v oboru pocitů současných. Důkladnější vysvětlení pochodu, jenž základem jest tvorby vnímání, vysvitne z teorie o pozornosti a o představování prostorovém později uvedené.

HLAVA DRUHÁ.

O vybavování představ a jich osudech.

§. 27.

Temné a jasné vědomí.

Souhrn všech představ, jež člověk ve kterémkoli okamžiku má, tvoří okamžité *vědomí* tohoto člověka.*).

Počet představ, jež toto vědomí tvoří, jest nesmírný. Neboť již jediné povšechné čití (§. 18.) poznali jsme jakožto soujern nesčetných jednotlivých pocitů, jež na organických změnách veškerého obvodu tělesného závisí.

Ku vědomí tělesnému, jež sprostředkováno jest povšechným čitím, přistupuje ještě vědomí vnitřní, jehož nám se dostává smysly. Nemáme vědomí pouze o změnách v našem těle, nýbrž také o událostech kromě nás, poněvadž události tyto zvukem a světlem i ze značné dálky vědomí našemu představami (pocity smyslovými) se oznamují.

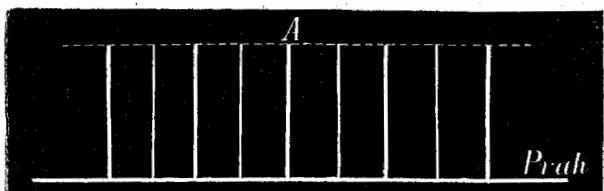
Konečně máme v každém okamžiku množství představ v užším smyslu (§. 13.), jež nejsou bezprostředním následkem smyslných dojmů, nýbrž zůstatkem pocitů již dříve sem dospělých.

Tvar, v jakýž tyto nesčitelné představy se sestupují, aby vědomí utvořily, jest nejpřísnější jednota — i pro představy, jež z dojmů prostorně rozrůzněných pocházejí.

Tam, kde tak mnoho rozmámitého, ba protivného v jednotu se slučuje, nelze očekávat, aby jedno ode druhého jasně se lišilo; spíše snadno lze pochopiti, že toto množství v temnou, neurovnalou směs splyne. Nikoli jasnost, nýbrž temnosť jest tedy prvočinný tvar vědomí, jak to nacházíme u novorozěnátká, u většiny zvířat a ve spánku.

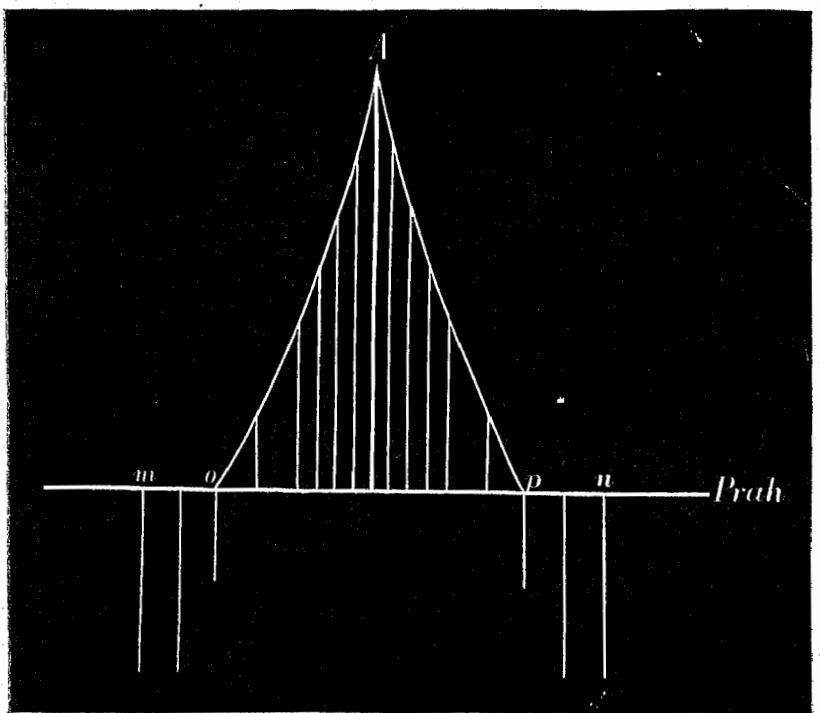
*) Každému pozorovateli stavů duševních s dostatek známo jest, že obsah tohoto vědomí jest jako krasohled proměnný, takže těžko jest, jej vůbec na okamžik staviti.

Tato temnostr trvá, pokud představy rovně nebo téměř rovně silné jsou (§. 15.), aneb obrazně řečeno, pokud rovně vysoko nad prahem vědomí stojí.

Obraz 2.

Velmi brzo však přihodí se, že jednotlivé představy bud' silou smyslného dojmu nebo ve spojení s jinými představami přesuznými nad ostatní vyniknou.

Obraz 3.

V téže míře musejí, jak samo z věci vysvitá, druhé představy pod prah — zcela nebo z části — klesati, čímž jakési zaostření vědomí (v *A*), jakož i zúžení (v průměru z *mn* na *op*) nastane.

Tak liší se úsilná bolest tělesná od současných temných pocitů

tělových; tak vyniká představa mocně osvětleného předmětu nad ostatní; tak vystupuje z houfu lidí postava známého našeho v popředí.

Naše vědomí může dle toho buďto po neomezeném množství představ se prostírat nebo zaostřit se v užím kruhu představ k sobě náležejících. V onom případě zůstávají představy temné, v tomto stávají se jasnými. Tím rozdělujeme vědomí temné (potentialní) a jasné (actualní). Činnost duše, ježto zúžení a zaostření našeho vědomí k jasnosti představování způsobuje, slove *pozornost*. Pozornost jest pokaždé k jednomu předmětu (*A*) obrácena, kterýž jest vrcholem kužele představ a kolem něhož všecko se kupí, co s ním jakkoliv souvisí, kdežto všecko ostatní, co mu cizí jest (*mo a pn*) pode práh vědomí tlačeno bývá. Je-li předmět pozornosti rozlehly nebo rozmanitě složený, jak to obyčejně bývá, pak pohybuje se vrchol kužele pozorového od jednoho bodu ke druhému.

Opakem pozornosti jest všeobecná roztržitost, kteráž k žádnému určitému předmětu se neobrací (lhostejnost, indifference, ospalost). Cístečná roztržitost, totiž pro všecko mimo předmět pozorovaný, jest naproti tomu nerozlučně spojena se stavem pozornosti; neboť kdo pozoruje na jedno, jest zároveň ke všemu ostatnímu roztržitým. Známa jest na př. roztržitost mnoha učenců pro události v jich okolí jakožto následek jich pozornosti ke studii obrácené. Velmi mnoho změn na blízku nás uchází nám, poněvadž naše pozornost k jiným představám je upoutána. Tak v práci zahlobání neslyšíme hodiny být, nepozorujeme, že kdo k nám uchází a t. p. Archimedes přeslechl válečný ryk při dobytí Syrakus, zabývaje se měřickými tvary.

Objektivních podmínek smyslného vnímání neschází zde; vlny zvukové dojdou ucha, paprsky světelné oka, a nemí pochyby, že také jisté temné pocity v duši se dostaví. Avšak pozornost jest k jiným předmětům obrácena.

Pozornost sleduje sice bezděky nejsilnější dojmy (udeření blesku, protivné zjevy, novoty), avšak může také úmy silně k nepatrnějším věcem obrácena být (*).

Poznámka 1. Většina našich představ náleží vědomí temnému, a již Leibnitz trefně poznámenal, že představy jasné rovnají se ostrovům, jež z oceánu zatemnělých představ vynikají. Psychofyzický zákon (§. 16.) učí nás, že práh (jasného) pocitu výše leží nežli nulový bod popudu. Ty popudy, jež pod hodnotou prahovou leží, nemíjí nás docela beze stopy; velmi četné zkušenosti dovozují, že v našem vědomí jakožto představy temné určité stopy zanechaly. Neboť ustane-li náhlé popud pod hodnotou prahovou ležící ve své působnosti, pozorujeme to ihned, ačkoliv pozitivního dojmu při tom nepociťujeme; tak

*) Blížší výklad pozornosti později podán bude (v §. 46).

pozorujeme, že hodiny se zastavily, tak i ve mlýně ze hlubokého spánku procitneme, jestliže mlýn se zarazí. Tyto představy jsou již prvočasné; avšak jsou představy, jež zatemněním prvočasné jasných představ povstaly. Všecky představy, jež jednou u vědomí byly, náležejí v tento nesmírný obor.

Poznámka 2. Temné představy jsou důležitosti veliké, dosud nezcela oceněné, co týče se působení jich na průběh života duševního. Tvoří u vědomí našem chor, podobný onomu ve staré tragedii, jenž sice nevystupuje na jevišti vědomí, avšak neustále ve drama života duševního zasahá. Co ve společnosti lidské jest lid, to u vědomí jsou představy temné. Jich jest zejména pohybující síla, jež řídí průběh dějů nad prahem vědomí.

Poznámka 3. Vědomí jasné lze také představit si jakožto kruh onech představ, na nichž naše pozornost spočívá. Zkušenosť ukazuje, že tento kruh, zornici podobný, v jistých dosti volných mezích šířiti a súžovati se může. Největší súžení povstává, jestliže soustředíme pozornost svou na jediný předmět, jako na příklad ve hlobání myslivém nebo v pozorování nějakého úkazu vnějšího; největší pak rozšíření děje se, když meze užšího vědomí s mezemí širšího se kryjí, kdy tudiž vlastně ani pozornost není. Z toho jde, že šíře kruhu k jasnosti jednotlivých bodů v obráceném poměru jest, t. j., že naše pozornost tím je úsilnější, čím méně jest rozptýlena nebo rozdělena.

Poznámka 4. Pozornost jest bezděčná, jestliže probuzena a vedena jest vnějšími dojmy, beze spolupůsobení vůle naší; jest pak úmyslná, působí-li na ni vůle. Silné popudy smyslné jsou s to, by pozornost naši vzbudily, poněvadž s nimi silné pocity smyslové spojeny jsou; avšak i nejjemnější dojmy nalézají cestu do jasného vědomí našeho, jestliže jim příznivo jest upřízení jeho v podobě prospěchu (interasu). Pozorování hvězdářova, lékařova, fyzikova, rybářova, vášnickova). Známo jest, že nové dojmy pozornost naši zvláště budí, poněvadž zevnější vjem pro jich kontrast s ostatními představami snáze vynikají. (Pozorování vlasatice.) Taktéž známo jest, že pozornost podrobena jest vůli až do jistých mezí. Tak můžeme přehlédnout rozličná místa zorného pole našeho, aniž bychom okem hnuli; v koncertě můžeme pozor mítí hněd na nástroje smyčcové, hněd na foukací, tu zase na výšku tonův a tam na slu jich a p.

Poznámka 5. Pozornost nejví se pouze pozdvížením té které představy k jistému stupni jasnosti, nýbrž i udržením stupně toho do jistého času. Jen tím může představa všeobecného osudu představ — zaniknouti ve střídání fysických stavů — na krátký čas ujiti. Děti jak známo nemohou dojem třeba smyslný na dlouho podržeti, a jest právem známkou psychologicky vzdělaného vědomí, že myšlenku dovede udržeti ve víru dojmův a nápadův, a ji sledovati ve všech vztazích. Právem připomíná Herbart: „Quodcumque summi homines valent ingenio et diligentia, id valent attentione.“ (De att. mens. §. 5.)

§. 28.

Základní zákony vzájemného působení představ.

Do vědomí (jasného) hrne se stále nesčíslné množství představ, z části cestou povšechného čití a pěti smyslů, z části z oboru představ temných; neboť každá představa temná usiluje nad práh vědomí se povznést, což by se jí také podařilo, kdyby rovně úsilí ostatních představ zatemnělých jí v tom nepřekáželo.

Našemu vědomí nelze všech těchto představ pojati, sice by představivost duše musila být obsáhlosti nesmírné*). Zkušenosť však učí, že, jakou měrou představivost svou jednomu předmětu věnujeme, touží jí druhým odepřítí musíme. Toto zove se *úžina vědomí*.

Úžinou vědomí vstupují představy ve vzájemný zápas, usilujíce o to, by opanovaly vědomí. Příčinou zápasu tohoto jest spor představ, v němž každá chce vědomí zaujmít jiným směrem t. j. v rozličném rozumu (černé, bílé, vysoké, nízké, chodití, státi). Účinek pak tohoto sporu jest vzájemné zabavování čili tlumení, jež záleží v tom, že dojem každé jednotlivé představy, totiž představování jakožto uvědomění o obsahu představy zcela nebo z části se váže.

Zabavení prosty jsou pouze ty představy, mezi nimiž není sporu. Jsou to nejprve stejné a pak různé (disparatní) představy. Představy „bílého“ a „studeného“ v souhrnné představě „sněhu“ se nezabavují.

Stejnorođé představy (§. 15.) jako bílé a černé, studené a horké, jsou sporné a zabavují se na vzájem, to jest zatemňují se a klesají na práh.

To, co po zabavení zůstane, musí se v přísnou jednotu sloučiti, poněvadž (dle předešlého paragrafu) tvar vědomí jest tvar přísně jednoty.

Kdežto však různorodé představy spojují se svou plnou silou (stupněm sily), poněvadž vši protivity jsou prosty, spojují se stejnorođé (sporné) představy jen zbytky sily své po zabavení. V onom případě máme sloučení dokonalé, v tomto nedokonalé; ono nazveme krátce skupinou nebo složeninou, toto splynumlinou. Ke skupinám představ náležejí především názory o věcech

*) Představivost duše je konečná mohutnost, velikosti nezměnitelné, pro jistý kruh podmínek. Pro rozličné doby je tato mohutnost nestálá, značným proměnám podrobena, jakož to spánek a vášeň dokazují; onen jest dolejší mez upokojení, tato horní hráze nejvyššího rozšíření.

jednotlivých, jichž známky pro svou různost prosty jsou protivy (§. 24.). Splynutím několika názorů, jež táhnou se ku věcem v prostoru k sobě se pojícím, povstávají představy, jež, jako na př. obrazy krajin, nejsou již skupiny, nýbrž jen nedokonalé splynuliny. Spatřím-li tlpu lidí, tvoří pocity, jež na jednotlivce se táhnou, složeninu; pocity pak, jež celé tlupy se týkají, splynulinu představ.

Z pověděného jdou tyto jednoduché základní zákony na jevo:

1. *Veškeré současné představy splývají v jedno*, t. j. pojí se v jediném ději představivém.

2. *Současné představy růzenorodé splývají bez zabavení v souhrnnou představu č. skupinu.*

3. *Současné představy protivně zabavují se a splývají pak zbytky po zabavení zůstalymi.*

4. *Souhrnné představy jsou buďto dokonalá nebo nedokonalá jich sjednocení, buďto skupiny nebo splynuliny v užším smyslu.*

Poznámka. Názory jsou první trvalé souhrny prvků naší činnosti představivé, totiž pocitů smyslových, z nichž vycházejí jako slova z jednotlivých písmen. Všecky názory naše spočívají v soujemu určitých barev a tvarů s určitými tony, dojmy hmatovými, zápachy a chuťmi. — Názory kupí se však zase ve vyšší, složitější útvary představ, tak jako slova ve věty se pojí. Představa krajiny před očima našima se prostřrající jest útvar představ velmi složitý, jehož pochopiti nelze pouze otevřením očí a dojemem světelným; neboť zvířata, děti a blbci dívají se také na krajinu, aniž mají o ní názor. Musíme mít názor listu, stromu, křoví atd. prve než dovedeme rozuměti celé krajině.

§. 29.

O zabavování zvláště.

Zabavování netýče se o b s a h u představ, nýbrž jenom jich síly (§. 15.); není to změna představy samé, nýbrž jen snížení síly představivé.

Tomuto snížení síly představivé odpírají představy v obráceném poměru ke své původní síle (intensitě). Čím slabší jest představa, tím větší jest podíl, jež z úhrnného zabavení převzítli musí.

Je-li podíl ten větší, nežli původní síla její, pak klesá míra skutečného představování na nulu, t. j. představa klesá pod prah vědomí. Tak z abavoňím zatemňují se ty představy, které jemu nejméně odolati mohou.

Zkušenosť učí, že představy zabavením postižené neustále pod práh vědomí klesají, aby ustoupily představám jiným. Tímto příchodem a odchodem udržuje se stálý pohyb ve vědomí našem, jelikož se rovnováha představ každou chvíli mění.

Podíl na zabavení, jejž některá skupina představ převzít má, rozděluje se na součásti její, t. j. na jednotlivé představy, které ji skládají. Tyto podporují se vzájemně, rozdělujíce se o úhrnné zabavení, a pomáhají si tak na vzájem, aby odolaly svým společným protivám u vědomí na ně naléhajícím; proto slouží též posily.

Je-li souhrnná představa **M** (obraz domoviny) ze mnoha součástek **A**, **B**, **C**, ... (dům rodny, okolí, otec, matka, bratří a sestry ...) složena, jsou tyto částečné představy sobě i představě **M** posilami; působí totiž, že tato tak snadno nedá se trvale zatemnit. Je-li některá z těchto součástek představy **M**, na příklad **C**, sama o sobě slabá, může přece společně s jinými zabavení odlati, což by nebylo možné, kdyby o samotě na vědomí byla. Tak vynikají v souhrnném obrazu domoviny naší i nejnepatrnejší rysy, kdežto mnohem silnější dojmy, jichž jsme na př. na cestách se dožili, neodvratně se ztrácejí.

Moc, jíž kterákoli představa zabavení vzdoruje, nezávisí tedy pouze na její původní síle, nybrž také na splynutí jejím s představami jinými. Splynutí umírní náraz zabavení, protože jej rozšiřuje. Při tom sluší zřetel mít na to, že součástky představ jen potud sobě jsou posilami, pokud spolu splynuly. Skupiny (složeniny) představ, na příklad názory (§. 28.), snesou větší odpor nežli nedokonalé splynuliny, poněvadž součástky oněch plnými svými silami působí, při těchto však pouze svými po zabavení pozůstatými zbytky, jakožto posily vystupují.

Splynutím prostírá se zabavování i na představy, mezi nimiž prvotně nebylo protivity. **A** a **B** (popud světelný a zvukový) jsou prvotně různorodé a tedy nemohou zabavovat se; avšak **B** splynulo s **A**, ježto jest protivno **A** — tím se zároveň zabavuje i **B**, jakžto součástka skupiny **A**, **B**. — Proto zavíráme oči, abychom zúplna pojati mohli hudební kus. Na tom zakládá se věc Besselova zjištěná, že při hvězdářských badáních velice škodí současné pocty sluchové přesnosti pozorování zrakových (kyvadlo hodinové).

Poznámka 1. Chceme-li jako Herbart zabavování představ mathematickému posouzení podrobiti, bychom poznali podíly zabavení na jednotlivé představy připadající, musíme znati 1. míru zabavení t. j. součet všeho, co na představách bylo zabaveno, a 2. poměr zabavení. Při dvou představách **A** a **B**, jichž mocnosti **a** a **b** jsou, a při čemž $a > b$ jest, rovná se při plné protivě míra zabavení síle představy slabší, tedy $= b$; neboť myslíme-li si **B** zcela zabaveno, pak se budou obě představy snášeti a dalšího zabavování není třeba. Míra zabavení jest tedy **b**; jenom že v skutečnosti tato míra nepřipadá vý-

hradně na představu B , nýbrž rozdělí se mezi A a B , a to v obráceném poměru jich sil.

Abychom podíly zabavení obou představ A a B vypočetli, je třeba pouze spolkovým počtem to učiniti, a b jakožto sumu rozdělnou, b jako měrné číslo představy A , a a jako měrné číslo představy B vzti. Jsou-li x a y podíly představ A a B , pak jest dle pravidla o počtu spolkovém:

$$(a+b) : b = \frac{b : x}{a : y}, \text{ tedy}$$

$$x = \frac{b^2}{a+b} \cdot y = \frac{ab}{a+b}$$

Po zabavení splývají představy A a B v hodnotách: $(a-x)$ a $(b-y)$. Kdyby na příklad byly mocnosti dvou představ v plné protivě k sobě stojících před zabavením 12 a 6, tedy jest míra zabavení 6, podíl silnější představy (2) je polovice podílu představy slabší (4.), a zbytky mocností jich po zabavení jsou na to 10 a 2. Bylo-li by $y=b$ nebo $y > b$, (což při dvou představách nikterak státi se nemůže), pak byl by zbytek skutečného představování pro B nula neb negativní, t. j., B by se zatemnilo. Úvahy této způsoby jsou základem Herbartovy „statiky a dynamiky představ“, již ovšem účelem není, přesně výjevy na vědomí vypočítávat, poněvadž výjevy tyto jsou předně spletité a nestálé, a pak že síla představ nikterak měřiti se nedá (§. 16. pozn. 3.*).

Poznámka 2. Je-li síla protivních představ na vědomí se nacházejících A a B s a a b na zbytky α a β snížena, není další příčiny k zabavení; nastává tudíž rovnováha, jelikož představy A a B se zbytky α a β v souhrnnou představu AB splynou. Při tom musí A s a na α klesnouti, B s b na β , a tím celou řadu stupňů síly proběhnouti, k čemuž patrně času třeba jest. To jest pohyb představ, arci vniterný, kterýž obrazně jakožto klesání jich ke prahu představiti se dá. Tento klesavý pohyb děje se rychlostí se zpozdívající, neboť klesání představ jest úměrno velikosti úhrnného zabavování; čím více však představy již zabaveny byly, tím menší jest míra zabavení a tím menší také nutnost dalšího klesání. Představy blíží se pořád pomaleji a pomaleji své rovnováze, aniž jí však kdy dokonale dosahují. „Naše mysl je brzo téměř v klidu, ale nikdy zúplna.“ (Herbart.)

*) Důkladnějším badáním o předmětu tomto vyšlo na jevo, že míra zabavení při několika představách rovná se součtu všech představ mimo nejsilnější. Z toho jde, že úhrnné zabavení může být značně při nahromadění četných, o sobě slabých představ, kteréžto zabavení ovšem stihne nejvíce slabé představy; tím vysvětluje se tlak četných představ temných na vědomí úhrnné.

§. 30.

Vybavování představ.

Úplné zabavení představy jest zatemnění její. Její stupeň jasnosti klesá na nulu, ona sama pod práh, — nejsme ji více vědomi.

Zatemněli se představa, není znížena, nýbrž jen vázána, a sňala představivá utajována. To dokazuje *vybavování*.

Vybavováním rozumíme návrat zatemnělých představ do vědomí. Zkušenosť učí, že každá představa, kteráž jednou na vědomí byla, za příznivých poměrů v ně se zase vrací.

Tyto příznivé poměry počínají, jestliže zabavení, příčina to zatemnění, odstraněno jest.

Představa však může zabavení dvojím způsobem zproštěna býti, buď sama sebou nebo posilami. První stává se, jestliže ji rovná představa do vědomí vstoupí; druhé, jestliže představa s ní sdružená (skupená nebo splynulá) u vědomí se objeví. Tamto jest stejnost, zde současnost pravou příčinou vybavení.

Představa *A* vrátí se vlastní silou do vědomí, jestliže jí rovná představa *A*, do něho vstoupí. Protivý představy *A* jsou totiž zároveň protivami představy *A*; proti vlastním nepřátelům bojujíc, pomáhá vítězit bezděčně i představě *A*, poněvadž zabavení ji zbavuje.

Vázaná představa *A* stává se volnou, a vlastní silou vrací se do vědomí. Tak se vymrštuje pero, když odejme se závaží, jež je třílo.

Představa *A* může však též proto do vědomí se vrátili, že s jinými představami *B*, *C*, ... v souhrnnou představu *M = ABC* ... splynula. Představy *B* a *C*, s *A* splynulé, jsou totiž posilami pro ni a zdvihají ji nad práh. Zde vybavuje se tedy *A* proto, že dříve jednou nebo vícekráte s *B* a s *C* u vědomí současně bylo.

Vybavování za příčinou stejnosti sluje bezprostředecné, za příčinou současnosti prostředecné — a to proto, že vyžaduje vybavení jiného, totiž vybavení posily. Poznání osoby nebo věci*), každé vypomnenutí jest činem bezprostředecného vybavování.

*) Vidí-li dítě předmět po druhé, po třetí, po čtvrté, **poznává**, že jest to ten, který již vícekráte vidělo. Při tom dřívější zatemnělá představa tohoto předmětu novým pozorováním se vybaví. Tak oko po shromáždění těkající náhle stane na tazích známého, jehož jsme po-

Buzení představ znaménky, jež nemají s nimi nijaké podobnosti, nýbrž pouze současností k nim se vztahuji, jakož i pojmení představ dle prostorného sousedství a časové posloupnosti — to vše spočívá na prostředečném vybavování.

Poznámka 1. Oba druhy vybavování tvoří protivu a zasáhají vespolek u vývoj duševního života rozmanitě. Vybavování bezprostředné spojuje všecko, co druhu stejného jest, ať již dle časového pojímání u vědomí po různu leží; vybavování prostředečné spojuje všecko současné, třeba bylo druhu různého obsahem svým. Ono jest logickým, toto mechanickým činitelem ve průběhu představ. Při vedeckém pojednávání, při rozboru myšlenkovém, při volně pohyblivé obrazivosti jakož i ve tvoření genialním vládne vybavování bezprostředné; při obyčejném hovoru a při všem konání po zvyku vyniká více vybavování prostředečné. — Na onom záležejí nápady a konání veleduchů, na tomto zručnosti (hotovost) hlavy cvičené a všechn výcvik.

Poznámka 2. Uvolnění, jež jest přičinou volného vystupování představ zatemnělých, může nastati též z přičin fyziologických. Tak zejména ve spánku sném. Spánek sám zabavuje celé naše vědomí a tó nátlakem, jenž vychází z pocitu povšechného žítí, pozměněného únavou svalův a nervů (t. zv. pocitu spánkového); tím všecky představy života duševního za bdění, tedy i co nás trápí a kruší, z něho mizí, a spánek jeví se nám každé noci jako spasitel. Při probuzení ustoupí tlak pocitu spánkového, a představy vystupují z hloubi vědomí, aniž případně se k řadě dne včerejšího, takže každý den zvláštní psychický celek tvoří — zařízení to na nejvyšše blahodárné.

Poznámka 3. Splynutí současných představ stává se pevnější a užší opakováním. Proto jsou ty družiny představ zvláště silné, jichž představy nesetkávají se u vědomí náhodou, nýbrž v jakýsi poměrech stálých k sobě stojí, jak jeví se to při názorech anebo při delším užívání (na př. slova a věci jím miněné). Jinak zase mohou v našem vědomí stálým cvikem představy se sdružiti, jež stálostí svou jakožto výraz přirozeného objektivního děje se jeví, ačkoli nejsou než názory subjektivní, ba často představy blouznivé (idiosynkrasie). Sem naleží záměna chytrosti s moudrostí, modního s krásným, pouhé posloupnosti

znali. Však netoliko starší představa pohledem tím se vybaví, nýbrž ona přivádí s sebou celé tlupy představ, s nimiž současností spojena jest. Tak nepoznáváme pouze svého známého, nýbrž upomínáme se na všecky okolnosti, v nichž jsme jej poprvé viděli, t. j. na místo, kde byl, na průvodci jeho, na jeho činy atd. — Vybavování při opakujícím se pozorování předmětu sesiluje představy starší. — Kdyby nebylo vybavování, zdály by se nám věci všední vždycky novými a cizími; ve vnějším světě nebylo by možná poznati se.

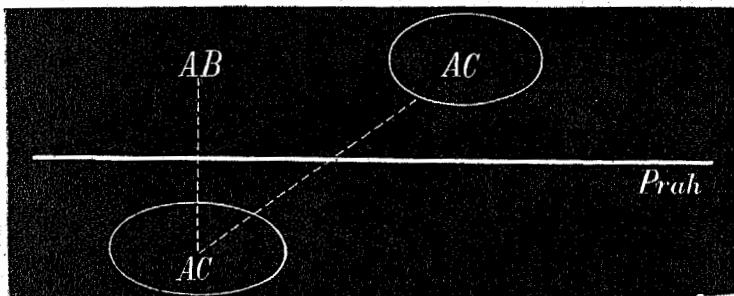
s příčinností (post hoc, ergo propter hoc), jakož i rozličné pověry (vykládání snů a p.).

§. 81.

Zvláštní zákony o vybavování.

Všecko vybavování představ lze uvésti na dva pochody — vybavování bez prostředečné a prostředečné. Avšak již z časů Aristotelových rozeznává se čtvero zákonů zvláštních, jež jsou:

1. Zákon podobnosti. Zní: Podobné představy se vzájemně vybavují. Podobné představy jsou však, jež částečně stejné jsou, jako AB a AC . Přijde-li AB na vědomí, pak A vybaví se z představy AC bezprostředečně, C pak prostředkem A . Tak upomíná nás podobizna na její vzor; na zákoně tomto zakládá se metafora, allegorie, parabola, podobenství, obdoba, přirovnání atd.

Obr. 4.

2. Zákon protiv. Zní: Představy kontrastné č. protivy vzájemně se vybavují a pozdvihují. Kontrastné představy jsou také, jež jsou podobné až protivné a při nichž převládá protivnost. Kontrast jest jen zvláštní případ podobnosti. Pozoruhodné jest zde jen vzájemné se pozdvihání a osvětllování kontrastů, jež v tom záležejí, že představa posilami podporovaná tím více se zdvihá, čím níže ji protivý stlačiti hledí. Tak jeví se žebrák chudší, jestliže Kroesa k němu stavíme; tak šibala a lichváře trefněji vypodobniti nemůžeme, nežli jmény dobráka a marnotratníka. Ze sta věcí, jež máme, je nám okamžitě ta nejdražší, již ztratiti máme, tak jako matec to dítě jest nejdražší, jež ji právě smrť odnála. Na spojování kontrastů záleží mnoho dojmů v umění, na příklad rozdelení světla a stínu, jakož i sestavení barev v malířství, střídání tragiky a komiky ve dramatě (Shakespeare), konečně i štiplavost ironie opróti sarkasmu a eufemii.

3. Zákon současnosti. Zní: Představy, jež současně

na vědomí byly, vzájemně se vybavují, a to prostředně, poněvadž jsou částmi představy souhrnné. Po zákoně tomto spojujeme v myšlénkách svých to, co přiroda ve prostoru i čase podle sebe seřadila a spojila. To jest opak toho, co děje se při sdružování dle zákona podobnosti. Dle tohoto seřadujeme, co příbuzností obsahu (logicky) k sobě naleží, ato to již prostorně a časově souvisí čili nic; při seřadování dle současnosti sdružujeme, co ve prostoru nebo čase náhodou podle sebe stojí, třeba to obsahem ne-souviselo. Lehce lze nahlédnouti, že podobnost vede k logickému, současnosti k mechanickému sdružování našich představ.

4. Zákon posloupnosti. Zní: Představy, jež posloupně na vědomí vstoupily, v té mž pořadku se zase vybavují. Tento zákon dá se zákonem předešlým vysvětliti, jelikož představy, jež vstupují posloupně na vědomí, přece na okamžik současně v něm setrvávají a tak se vzájemně sdružují. Níže o tomto zákoně šíře promluvíme.

Spojování představ podle těchto čtyř zákonů o vybavování sluje sdružování či s polčování (associace) představ.

§. 32.

Vybavování řad.

Nesplývají jenom současné, nýbrž také sebe následující představy, a tím povstává řada. Jestliže představy *A* a *B* bezprostředně sebe následují, jsou přece na okamžik současně na vědomí, jen že *A* již klesá, ano *B* stoupá; nesplývá tudíž plná síla *B* s plnou silou představy *A*, nýbrž jen s jejím zbytkem.

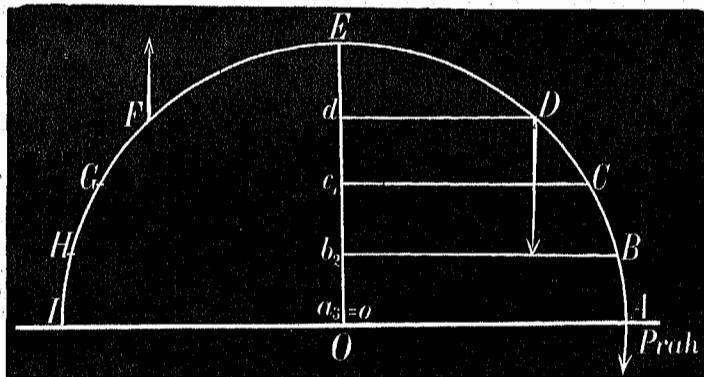
Toto možná říci také o celé řadě představ *A*, *B*, *C*, *D*... Následují-li sebe dosť rychle, pak setkají se a splynou zajisté představy *B*, *C*, *D* se zbytky *a*, *a₁*, *a₂*, *a₃*... stále klesajícího *a*. Totéž platí o zbytcích představy *B* (*b*, *b₁*, *b₂*, *b₃*...), *C* atd. Tu obdržíme následující schema splynulin pro okamžiky posloupně jdoucí, v nichž jednotlivé představy *A*, *B*, *C*, *D*... dosahují nejvyššího stupně jasnosti:

- 1. A
- 2. a B
- 3. a₁ b C
- 4. a₂ b₁ c D
- 5. a₃ b₂ c₁ d E

při čemž $a > a_1 > a_2 > a_3 \dots$
 $b > b_1 > b_2 > b_3 \dots$
 $c > c_1 > c_2 > c_3 \dots$

Při vybavování jsou si jednotlivé představy jen potud vzájemně posilami, pokud byly spolu splynuly (§. 29.). Jestliže však představa *A* se stále menšími zbytky sly své a, a_1, a_2, a_3, \dots s několika jinými představami *B, C, D, E* splynula, pak vybaví sice všecky tyto ostatní představy, ale nestejnou rychlostí, jelikož rychlosť stoupání vybavující se představy na velikosti posily záleží*. Objeví se tedy nejprve *B*, pak *C* a o něco později *D* u vědomí a dostoupí nejvýše ve své jasnosti, t. j. řada se rozvine. Při tom zdvihají se představy pomalu nad prah vědomí, dosahují nejvyššího stupně svého a klesají zase ke prahu. Následující schema znázorňuje stav představ v okamžiku, kde *A* všemi (devíti) proměnami prošlo, a když člen *E* nejvýše stojí, t. j. když řada až k *E* se vyvila.

Členy *A* až *E* klesají, *E*—*I* stoupají. V nejbližší době do- stoupí *F* výše představ (*EO*), na to *G* atd.

Obrázek 5.

Z toho pochodí následující zákony o vybavování řad:

1. Počáteční člen řady (*A*) vybavuje následující členy pořadem, jakýmž řada původně do vědomí se dostala, a usiluje každou představu pozdvihnouti k plnému stupni její jasnosti prvotné; ono proto, že podle ubývajících zbytků se všemi ostatními splynulo, toto pak, že zbytky s plnou silou všech následujících členů splynuly, jak na tab. na str. 56. spatřiti lze.

2. Poslední člen (*E*) řady vybavuje předciázející členy současně, ale v se stupně jasnosti, poněvadž s ubýva-

*) Tuto poučku, již zde jen běžně uvádíme, odůvodnil Herbart přesně počtem. (Psychologie jakožto věda, I. §. 86—88.)

jícími zbytky (d, c_1, b_1) předešlých členů (D, C, B) svou plnou silou (E) v jedinou představu souhrnnou ($E d c_1 b_1 a_3$) splynul. Představy tvoří zde klubko, jež podle poměrů v řadu vyvítí se může.

3. Střední člen řady jest pro předcházející jakoby konečný, pro následující však jako počátečný; vybavuje tedy předešlé členy současně, následující pořadem.

Rozvojová moc řady, t. j. energie jejího rozvoje pořadového závisí na pevné vazbě jednotlivých představ; pevnosť tato zase na počtu členů, s nimiž některý člen řady, na příklad A , svými zbytky ještě souvisí. Poněvadž zbytky tyto stále menšími se stávají, a jeden z nich (a_3 v obrazci) konečně nulou býti musí, jest počet členů s A souvisících konečný a poměrně malý. Při delších řadách není tedy celý běh členův ovládán počátečním členem řady, nýbrž vybavení vine se členy středními až ku členu konečnému vlnitě.

Poznámka 1. Běh představ v podobě řady spočívá na pravidelném umenšování zbytků, dle něhož člen A s následujícím splývá, a jež samo dostavuje se při pojímání postupném. Avšak splývání pravidelně zmenšenými zbytky může nastoupiti, jestliže současně pojímáme několik představ, jež zmenšené stupně protiv jeví. Známo jest, že na příklad rozličné bary, teploty, stupně tvrdosti atd. v našem vědomí vyvíjejí se v řady, ačkoli snad nikdy v oné posloupnosti na vědomí naše nevstoupily. Pocity čichové a chutové, při nichž nepřicházívají stupňovité protivy, dávají řady jen žlomkovité.

Poznámka 2. Rozvojová moc řady podstatně souvisí s protivou členů. Kdyby protiv nebylo, kdyby tedy členy řady skoro stejně byly, pak nedělo by se umenšování zbytků členy následujícími, nýbrž pouze následkem trvání představami jinými, tedy nedokonale; a poněvadž rythmus v rozvoji řady na tomto umenšování záleží, byla by celá řada takřka v okamžiku vybavena a nevyvíjela by se. Zkušeností se toto potvrzuje; řada domů, stejnorođých stromů, uniformovaných lidí atd. při vybavování nevyvíjí se.

§. 33.

Důležitost vybavování řadového.

Poněvadž čas obecnou jest formou života duševního, berou i představy podobu řady na se jakož výraz jich vývoje v čase. Tím stává se vybavování řadové pravzorem celého našeho duševního žití, jež vlastně pouze ze skupin a řad se skládá.

Představování řadové jeví se však v rozličných případech rozličně, jakož:

1. Když několik řad tak měř v různých výších současně vědomím jde, tak že jejich souhlasné členy buďto kopením nebo splynutím v jedno se spojují. Tak skládají se řady pocitů svalových a představ hmatových s pozorováními zrakovými při prostorovém orientování; tak pojí se pocity zrakové a sluchové v divadle v řadu scén; tak odřískává si žák úlohu na hlas, aby, co vidí a slyší, splynulo v jedno s tím, nač myslí. Zde tvoří jednotlivé členy tuhé jednotky, poněvadž sdružením věcí různorodých povstávají. Méně tuhý je svazek těch členů, jež splynutím věcí stejnорodých povstávají, jako kdyby na příklad někdo několik partií šachových najednou hráti chtěl.

2. Když členy řady hlavní jsou východiště řad vedejších, jež buďto přechod mezi dvěma sebe následujícími členy řady hlavní interpolací sprostředkují, nebo v řadu kolmo na řadu hlavní vybíhají. Posloupnost událostí dějinných je příkladem pro první případ, když v epochy dějin světových specielnější události se vřadují; může však být též příkladem pro případ druhý, jestliže chronologicky pořádek událostí v jednotlivých bodech odvětvuje se v řady synchronistické.

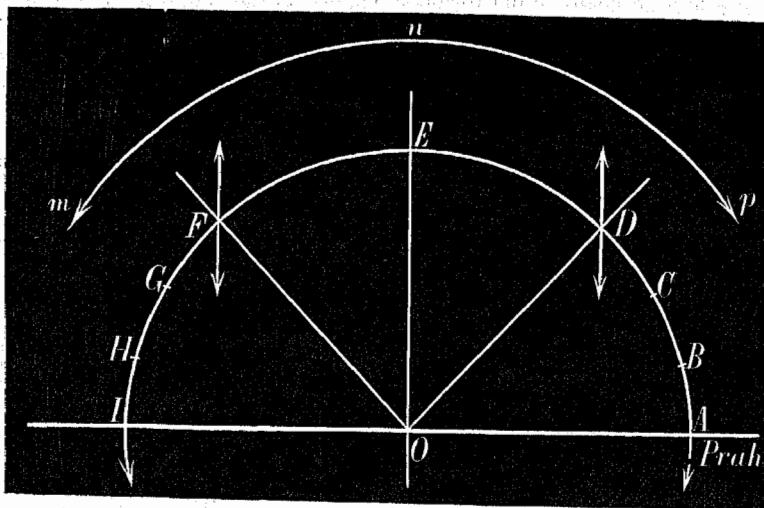
3. Když několik řad představových ve společném členu středním se protíná, čímž řada hlavní vázne a jakási tísň (tlačenice) v onom středním členu povstává; neboť hlavní řada usiluje veškerými řadami pobočnými probhati, kdežto zároveň její předcházející členy hromadně na vědomí přicházejí. Této tísni a to-muto kolísání učiní se teprve tenkráté přítrž, když některá z křížujících se řad posilu obdrží a tím další běh vybavování ve svém směru rozhodne. Tak může vyprávěč z jedné povídky ke druhé přejít, tak často nepatrný nápad určuje směr průběhu představ našich. — Splývání několika křížujících se řad možná tím zameziti, že mezi souhlasné členy dvou řad příčné řady určité délky položíme, čímž složenina řad podobu osnovy na se běže. Osnova řad jest soustava skřížených řad, jejichž členy řadami přičnými se oddělují. Nejdokonalejší osnovou řad jest představa prostoru ve tři rozměry se prostírajícího.

4. Když řada *AB . . . HI* netolik v původním, nýbrž také v obráceném pořádku *IH—BA* na vědomí přichází. (Viz obrazec v §. 32.) V tomto případě vybavování počíná od obou krajních představ *A* a *I*, a obě proti sobě běžící řady tak se pronikají, že stále stoupání a klesání představ přechází ve stejnoodobé zdvihání a padání v té způsobě, jako při zvukových vlnách interferencí původní vlny s odraženou vlnou stojaté se tvoří.

Tento způsob sestavení řad jest, ná němž všechnu prostorný názor záleží^(*).

^(*) Složení řad dvojstranným pojismáním po způsobě stojatých vln jest nejpozoruhodnější. Při jednostranném pojismání řady *ABCDEF* musejí členy *ABC* klesati, jestliže členy *DEF* stoupají;

Poněvadž rovnováha nikdy úplná není, nastane tu kolísání celé soustavy v pravo i. v levo, jež možno na oblouku mp zříti a při němž osa OÉ v polohu OF a OD přichází.

Obraz 6.

5. Když řady souběžně tělesné pohyby jdou. Sem náležejí na příklad pohyb mluvidel při vybaování básní nebo modliteb, pohyb nohou při naslouchání hudby rytmické, a všecky ostatní řady představ a pohybů, častým opakováním u nás běžné, na nichž dovednosti a zvyky záležejí. Tyto řady vyvíjejí se beze všeho myšlení a přemítání zcela mechanicky. (Člověk automat. Srov. §. 35.)

Poznámka 1. Spojování představ v řady jest pro vývoj života duševního velmi důležito. Co dříve osamoceno a roztroušeno bylo, vpraví se jím v poměry pevné a stálé; každá představa jednotlivá nachází určité místo ve vyšším, rovnoměrně rozčleněném celku, kde jej vybavení snadno může dosáhnouti. Tak poznáme se netolik o hojnosti

při pojímání dvoustranném, kde řada od A k F a od F k A v týž čas běží, mají ABC a FED současně stoupati a klesati, právě tak jako při stojících vlnách částečky, jež mezi uzly stojí. To znamená však při představách jen tolik, že jednostranné rozvíjení řady se střídavým stoupáním a klesáním sebe následujících členů přestalo a solidárnímu stavu v zájemného napětí představ ustoupilo. Paradoxní požadavek, aby všecky představy ABCDEF přes jich vzájemný spor najednou stoupaly, ve skutečnosti nikdy se nesplní; následek toho jest spíše ten, že představy budou ve stálém kolísání, jež právě proto, že v obou směrech rovnoměrně se pohybuje, ráz klidu na sobě nese.

předmětů, jež rozsáhlá budova, na př. výstavní palác, dalekosáhlý park anebo krajina chová, — tedy ve stránce prostorné, — nýbrž i v onech spletitých tlumech pojmu, z nichž věda se buduje, — tedy také ve stránce logické^{*)}). Poněvadž pro úzinu vědomí (§. 28.) jen velmi obmezený počet představ přehlédnouti můžeme, jest možná opanovati širé pole představ, jež mysl naše v utajeném stavu chová, jen tím, že je uvádíme ve spojité řady a takto pomoct počátečním členům i nejvzdálenějším bodů celé osnovy lehce dosíci můžeme, aniž by nám v tom představami se všech stran do vědomí se hrnoucími a jich sporem překáženo bylo. Kde však strnulé a nehybné rozčlenění, stereotypním chodem řad povstalé, nikdy novými sestavami přerušeno nebývá, tam dostavuje se pedanterie; jakou vidíme nezřídka u lidí starých v úradech, školách a j., kteráž však je rízným kontrastem volné člosti představ u dětí, žen a umělcův.

Poznámka 2. Osnovami řad dostavuje se na místě náhlého tlaku představ klidná čílosť, poněvadž vybavování děje se klidně hned v tom, hned v onom směru osnovou naznačeném. U zlinami, kde řady se křížují, a k nimž představa výdycky se vraci, vtiskuje se vědomí našemu zvláštní, trvalý ráz; neboť uzlinami těmi provádí se jakási centralisace všech kruhů vědomí. V uzlinách těch sídlí naše zamilované představy, náklonnosti a náruživosti lidské. Uzliny tyto samy mají pak další centralisaci, neboť z nich vycházejí řady ke středům vyšším. Nejvyšší střed celku jest místo, kde „já“ sídlo své má. Při tom sluší ještě podotknouti, že ani podřaděné uzliny, ani toto střediště nemají sídla pevného, nýbrž že podrobeny jsou mnohonásobným změnám a převratům.

§. 34.

Vybavené představy a pocity.

Z toho, že představy se vybavují, soudíme, že i dále potrvávají, byť i zatemněny byly. Vybavená představa jest tedy s původní představou, t. j. s pocitem totálna. Nicméně jest vůbec známo, že v každém zvláštním případě nepochybně určiti můžeme, zdali představa jest pocitem nebo pouhou představou vybavenou.

Tento rozdíl se alespoň při jednoduchých pocitech nemůže týkat jich obsahu, poněvadž jednoduchý pocit buď vybaví se,

^{*)}) Vraždování jednotlivého v řadu bylo ode davaru prvním pravidlem mnemonickým a hlavním prostředkem psychagogiky života. Co po různu zůstane: čísla, jména, úryvky, to brzo zapomíná se a je ztracenno pro naše vnitřní vzdělání. (Volkmann.)

tak jak jest, aneb se vůbec ani nevybaví. Co se týče sily, tu ovšem jest pouhá představa ve všech případech slabší pocitu; avšak i tu nelze shledati rozdělovací známky, jelikož i nejjemnější pocit od nejsilnější představy vybavené zcela dobrě rozeznáváme.

Poněvadž tato známka rozdělovací neleží ani v obsahu, ani v síle představy, může tedy byti pouze v jistých duševních stavech, provázejících bezprostředecný pocit, nikoli však představu vybavenou. Jsoutě to četné slabé pocity tělové, jimiž se podráždění čidla v okamžiku bezprostředecného čítí vědomí našemu ohlašuje, a jež skládají se z pocitů svalových a irradiačních (§. 16.). Ovšem tyto provázející pocity tělové se také vybavují, avšak jen v poměrech nejnepříznivějších. Poněvadž totiž o sobě v elmí slabé jsou a jen ve svém souhrnu temný účinek jeví, poněvadž dále v bezprostředecných pocitech tělových, jež se právě dostavují, nalezájí odpor téměř nepřekonatelný: nezdari se jim, aby při vybavování značného stupně jasnosti dosáhly. — Toto zvláštní zbarvení, jehož se dostává pocitu provázejícími pocity tělovými, možná nazvatí živostí pocitu.

Při vybavení tedy živost pocitu z pravidla se ztrácí*).

V jednotlivých případech však přece může se státi, že s provázejícími pocity tělovými také původní živost k představě vybavené se přidá, a že tak vybavená představa s pocitem se změní. To stavá se zejména při vybavování ve snách, kde vědomí následkem fysiologického tlaku prázdno jest všech protiv, a kde jednotlivé představy vybavené právě proto až k výši své původní síly stoupati mohou. Proto stavá se, že ve snu slyšíme a vidíme, co si za bdění ve vědomí pouze představujeme.

Na záměně představ vybavených s pocity za bdění zakládají se hallucinace (přeludy smyslové). Jelikož své pocity jakožto vjemy a názory na vnějšek promítáme a hallucinacič tudíž pozorujeme věci jakoby skutečné, jichž zde není: proto jsou hallucinace, stanou-li se stálými, vždycky spojeny se značným porušením života duševního a souvisí úzce s chorobami duševními.

Poznámka 1. Hallucinace jakožto přeludy smyslové sluší rozeznávati od illusii, smyslových klamu. Při oněch chybí smyslný dojem docela; při těchto jest, jen že špatně se vykládá, jako když na př. shnilou vrbu za strašidlo nebo svity měsíčné za víly máme. Kdož hallucinacemi trpí, spatřuje podobné věci bez nejmenšího

*) Tato ztráta živosti jde tak daleko, že vybavené obličeje barví většinou ztrácejí a na vědomí pouze rysy vstupují. Lotze má obrazy vzpomínek za vůbec bezbarevné, taktéž Fechner, jenž za doklady uvádí zkušenosti rozličných osob. (Psychofysika, II. 42.)

smyslového dojmu. Lidé tací „vidí jiskry a ohnivé pruhy před očima, slyší temné, spletené šumoty, jež hned jako hřmění děl, hned jako vzdálené zvonění znějí. V dalších stupních, kde mohutnost představivá již značně porušena jest, berou na se tyto neurčité dojmy podoby, jež souhlasí s náladou myslí v tomto okamžiku. Melancholik vidí pak temné postavy, strašlivé a dábelské obličeje; slyší hned šepot, hned hlasité volání svých pronásledovníků, rady jich o jeho zabítí nebo mučení; kolem cítí puch krve a mrtvol, a v ústech svých pocituje chut smrticích jedů. Zuřivec a šlencům naopak zjevují se nezřídka obrazy nejlíbeznejší. Stkvělé zjevy splývají jim před očima a unášeji je v blaženství, kde božské hlasy slibují jim štěstí, čest i bohatství.“ (Ricker: Seelenstörungen.) Hallucinace nejsou vždy provázeny vlastní chorobou duševní; dočasně dostavují se též u lidí rozumu zdravého následkem delšího duševního rozčilení, delšího postu a značných vášní; ba mohou jistou dovedností též uměle provozeny být, kde pak podobu vidění a vytření na se berou. Velmi známa jsou na příklad vidění učence Nikolai e, jenž po dni a neděle všeliké postavy před sebou vídal. Novověký spiritismus zakládá se též na podobných přeludech a klamech.

Poznámka 2. Pocit tělového uchvácení patřičných ústrojí není při každém smyslu stejně živý. Největší živost jest u samých pocitů tělových, jež právě proto za pravidelných poměrů velmi nedokonale se vybavují. Jinoch nemůže vybavit životní pocit dětský, ani zdravý pocit chorobnosti, a nic tak snadno nezapomná se, jako tělesné strasti a slasti, třeba byly prvotně sebe živějšími. Pomnění na nejprudší bolest tělesnou jest věc nepatrná proti pocitu nepatrného pichnutí jehlou (Lotte); zcela přirozeně, neboť síla bolesti pojí se k působení nesčetných, o sobě slabých prvků pocitových, pro něž vybavování velmi nesnadno se daří. — Čím dále řadou smyslů od nižších k vyšším stoupáme, tím více ustupuje pocit uchvácení tělesného ústrojí, takže při nejvyšším smyslu, zraku, trádí se, jak o tom bezprízvučnost pocitů zrakových svědčí. Proto jest při zraku nejsnáze zaměnití představu vybavenou s pocitem, a hallucinace zraková, vidění, jest neobyčejnější. Za to hmat hallucinaci nemá.

§. 35.

Vybavování pohybův.

Kdežto tělo zvířecí, zvláště zvířat nižších, jest strojem, způsobilým toliko pro pohyb druhu jediného, jest tělo lidské ústrojím, jež nenáhlým cvíkem způsobilým učiniti lze k pohybům všelickým. Tělo pavučí jest ústrojí přádelné, tělo rybí přístroj plovací, a nemí třeba ani zvláštního návodu, ani dlouhého cviku, aby zvířata tato k pravým účelům jich užívala; neboť ústrojí toto pracuje mechanicky, jakmile nachází se v oboru, pro který jest zřízeno.

Jinak jest u dítěte, jež jest mnohem neobratnější než mládě zvířecí; nejjednoduším pohybům — chápání rukou a chůzi na vlastních nohách — musí namáhat se naučiti.

Za to má však vlohu státi se způsobilým pro pohyby a umění druhů nejrozmanitějších. Nohu kojeřce, jež není způsobilá k prosté chůzi, možná vycvičiti v nejušlechtilijších pohybech tanečních, tělocvičných a rovnovážných (aequilibristických); ruka, neumělá ani jablka uchopiti, dovede později vládnouti perem, dlátem, štětcem nebo smyčcem zručnosti největší.

To by možno nebylo, kdyby hýbací ústrojí lidské nebylo ústrojím všeestranným, universalním.

Toto hýbací ústrojí skládá se ze svalů, jež provazcům podobny po kloubech, bohatě členěné kostry napjaty jsou, a stahováním svým pohyby vyvádějí — a z nervů hybných, jež povzbuzují svalstvo ku stahování.

Skutečné stažení svalů jest však změnou stavu tělesného, již nám svalové pocity na vědomí dávají (§. 18.). Různým druhům pohybů vyměřeno jest tedy právě tolik svalových pocitů, obsahem se různících. Rozeznáváme pohyb ruky pravé od pohybu ruky levé, poněvadž jich pocity svalové jsou rozličny.

Ježto v našem těle mnoho svalů jest, a jich napětí stále se mění, máme v každém okamžení života svého nesčíslné množství pocitů svalových, jež dohromady splývají v temný pocit souhrnný, pocit o držení těla naše h o.

Pocity svalovými učíme se povloně pohyby těla svého úmyslně t. j. jak si toho právě přejeme, prováděti, a tím ovládati celé své tělo. To děje se cestou neustálých pokusů. Při nich vybaví se nejprve vhodný pocit svalový, načež následuje popud nervový s ním spojený a konečně stažení svalů.

Jestliže jsme určity pohyb již dvakrát nebo několikrát provedli, upevňuje se tím s dostatek sdružení pocitu svalového s pohybem samým, a tím také vybavení pohybu samého pocitem svalovým.

Tak stávají se pocity svalové pomůckami či posilami pro vybavování pohybů. Podřžováním těchto posil jeví naše paměť obsáhlou, až úžasnou činnost.

Poznámka. Jako při sdružování představ vzájemném, tak i při sdružování představ (pocitů svalových) s pohybem závisí b e z p e čnost vybavení na pevném splynutí, jež opět podmíněno jest častým opakováním pohybu v témže smyslu. Stálým cvikem a neunavným opakováním dosáhne člověk dokonalé zručnosti v jednotlivých výkonech a uměních, takže pohyby některé zcela automaticky dějí se beze vši činnosti duševní, ba ve spánku (náměstnictví). —

§. 36.

P a m ě t .

Že představ zatemněním neztrácíme, o tom svědčí vybavování. Avšak nekaždé vybavení je již pamětí. Žádáme na paměti, by podržela, cokoli jedenkráté v našem vědomí bylo, pak aby to k danému ponutu vybavila právě tak, jak to tam prvořitně bylo. Paměť jest tedy *mohutnost nezměněného vybavování*, a její význačnou vlastností jest věrnost.

Věrnost paměti jeví se v zachovávání prvořitních současností a následností, t. j. v nezměněném vybavování družin a řad. Toto zachovávání představ v nich prvořitní spojitosti stává se pevnějším a proti měninosti života duševního pojištěnějším, čím vyšší stupeň jasnosti představy měly, když vespolek se pojily, a čím častěji v témaž spojení na vědomí vstoupily. Věrnost paměti závisí tedy na sile prvořitního vnímání a na častém opakování.

Co první podmínky se týče, tu jde o to, zdali sdružené představy v tom okamžiku, když z nich družina se tvořila, klesaly nebo stoupaly, poněvadž na tom záleží, jak těsně dohromady splynou; dále jak dlouho na vědomí pospolu byly. Běžná setkání představ klesajících ztrácejí se paměti, kdežto družiny představ, pozorností stoupajících, velmi úzce se váží. — Opakováním podporuje se úzké splynutí představ, poněvadž části (quanta), jimiž splývají, každým opakováním rostou. (*Repetitio mater studiorum*.)

Dokonalost paměti závisí kromě na věrnosti též na trvalosti, jež právě jest věrnost na dobu delší, pak na lehkost, rozsahu a hotovosti její.

Trvání představy u vědomí podmíněno jest počtem a mocností posil. Není jistějšího prostředku, představ před zapomenutím uchránit, než připojiti je jaksi k oném vynikajícím představám, které následkem mnohostranného zapletení s jinými tvoří uzliny v osnově představ. I nepatrné jednotlivosti vstípí se v paměť, jestliže stakovými tlumy představ ve spojení stojí.

Lehkost paměti záleží na stupni a polyblivosti pozornosti, tak jako vůbec na oné svěžestí názoru, jež částečně fyziologickými podmínkami vázána jest.

Rozsah a hotovost paměti závisí (mimo již uvedené) též na harmonickém vzdělání vědomí, a tím také na podpoře, jakou paměti skytají rozum a obrazotvornost.

Paměť není ostatně samostatnou realní mohutností duševní, nýbrž jen abstraktním pojmem pro způsob, jakým vybavování představ za jistých poměrů se děje.

Poznámka 1. Opakem činnosti pamětné jest zapomenutí (amnestie). Je to neschopnost vybaviti představu; neschopnost ta je však jen poměrná a dočasná, neboť spočívá na nedostatku po sil vybavovacích oproti sile a počtu protiv. Podaří-li se tyto protivy jakkoliv odstraniti, pak jsou posily dosti silny, by řečenou představu vybavily. Nemůžeme tedy o žádné představě říci, že by byla dočista ztracena, tak jako zlatý prsten není ztracen, víme-li o něm, že na dně moře leží; třeba by těžko bylo vynést — tam představu, zde prsten — nad hladinu, nemožná to není. Ve spaní, když protivy života za bdění od nás odňaty jsou, vyplývají takové „zapomenuté představy“ často v jasnosti překvapující, jakož i ve stavu t. zv. vidění (clairvoyance) a v okamžiku smrti. Ještě příznivější poměry nastanou vybavování mnoha představ zde na zemi zapomenutých po smrti těla.

Poznámka 2. Poněvadž pamět nic nového netvoří, nýbrž jen staré, tak jak jest, zachovává, nesmíme diviti se, že plodní duchové a veleduchové, jichž činnost v nalezání nového se vrcholí, často slabou pamětí trpí. U nich škodí rozum a obrazotvornost paměti. Naopak nacházíme lidí úsudku slabého, již věrnou pamět mají. V děství však sluší povždy dobrou pamět pokládati za úkaz dobrých vloh duševních.

§. 37.

Druhy paměti.

Pamět jest podle své přirozenosti *mechanická*, neboť všecko pamatovali a podržovali záleží posléze ve sdružování představ, jež nezávislé jsouc na obsahu podřízeného pouze na mechanickém seřaďení spočívá. Můžeme v paměti vštípiti věci, jež daleky jsou rozumu našeho, jako přihází se při učení se na pamět, kde vnitřní souvislosti pamatovaného nedbáme. Duši mechanické paměti není rozumění, nýbrž o p a k o v á n í. Taková pamět jest věrná a trvalá, avšak nedosti hotová, ježto při nejmenší přestavě látky pamatovalé (při otázkách různo daných) služeb nám odepírá.

Je však na jistu postaveno, že rozumění jakožto pohled do vnitřné souvislosti látky velmi ulehčuje učení na pamět. To ovšem může jen tenkrát se státi, když látka sama způsobilá k tomu jest, skládajíc se z částí vnitřně obsahem svým souvislých. Zde přistupuje ku vnějšímu sdružování pomocí prostředecného vybavování (současnosti a posloupnosti) i vnitřní spojení vybavováním bez prostředecného (stejnosti a rovnosti), kteréžto spojení užší a trvalejší jest, nejsouc podmíněno změnami družin, nýbrž vždy stejnými poměry obsahu.

Tak pamatuujeme si mathematický důkaz, tak chápeme pragmatismus dějinný a střídavý průběh přírodních úkazů. Poněvadž roz-

umění jest věcí rozumu (*úsudku, judicium*), působí zde spolu paměť s rozumem, a tento způsob paměti zove se proto paměť *rozumová, úsudková* (*judicionalis*). Vyznačuje se svou hotovostí.

Jest konečně ještě jeden druh paměti, jenž itam, kde sdružení představ jen náhodně jest, hledá vztahů vnitřních a nutných po způsobu paměti rozumové. K tomu přede vším vtipu (*ingenium*) třeba, jenž pokud možná, v nepodobných věcech podoby nachází. Jestliže *A* a *B* (*lupus* a vlk, *jeune* a mladý) dvě nepodobné představy (slova) jsou, může vtip se pokusiti, vnitřně je spojiti třetí představou *C* (*lupič, jun*), kteráž s *A* i s *B* v poměru podobnosti stojí. Tento způsob paměti, který na spolupůsobení obrazotvornosti odkázán jest, sluje paměť vtipová (*ingeniosus*) aneb, jelikož se zakládá na umělých známkách, známková. Vyznačuje se velikým svým rozsahem, jenž při mnemotechnice až virtuosity dosáhá, však i svou nehybností a těžkopádností (skrovou lehkostí).

Poznámka 1. Tyto tři druhy paměti Kant nejprve rozeznal. V obecném životě rozeznáváme nad to paměť slovnou a věcnou, paměť pro osobý, čísla, barvy, místa atd., k čemuž ovšem i paměť pro všeliká vína a kroje (u vinářských a krejčích) a j. připojiti by se daly. Tyto schopnosti nejsou nikterak zvláštními mohutnostmi duševními, nýbrž dokazují pouze, že paměť cvikem v jistém oboru jednostranně ke zvláštní dokonalosti vzdělati se může.

Poznámka 2. Paměť ingeniosní stává se uměním (mnemonikou), jestliže tvoří podle určitých pravidel umělé posily, jež ke sdružení látky pamětné slouží. Poněvadž mezi číslem a pojmem není pásky přirozené (Napoleon I. mohl se naroditi právě tak roku 1770, jako 1769.), doporučí se mnemonika zvláště pro čísla. Novější mnemotechnika, Ottонem Reventlovem založená a Heřmanem Kothenem vzdělaná, proměňuje čísla ve slova a pojmy podle snadného schematu (1=t, d, j; 2=n; 3=m; 4=r, q; 5=s, š; 6=b, p; 7=f, v; 8=h, ch; 9=g, k; 0=l, c, z; samohlásky neplatí.) Tak rok úmrtí Karla VI., tvůrce pragmatické sankce, lehce slovem *tvůrce* (1740) se vybaví. Nejsou-li tyto posily, jimiž paměť arci obtížena bývá, příliš hledané a umělé, pak prokazuje mnemotechnika v dějepise, zeměpisu, statistice, fysice velmi dobré služby a zaslouží větší pozornosti ve školách, nežli jaké se jí dosud dostávalo.

Také zvířata mají paměť. Pes poznává pána svého, poněvadž si jej pamatoval. Paměť zvířat jest však nejvíce jednostranně vyvinuta. Pes pamatuje nejlépe osoby; tažní ptáci mají znamenitou paměť místní.

§. 38.

Vývoj paměti.

Paměť jest základem všeho duševního vývoje, poněvadž četné sebe následující okamžiky našeho života duševního spojuje, jež *

by jinak beze spojení zůstaly, a z nich jednotný celek tvoří. Pamětí přichází přítomnost našeho duševního života s minulostí ve všeobecný styk a ve vzájemnou spolučinnost. Bez paměti byl by duševní život nás omezen na úzký okruh představ, jejž jediný okamžik vždy s sebou přináší, jak to při většině zvířat spatrujeme, jichž myšlení i konání nevychází z oboru smyslných pocitů, které okamžik jim skytá.

Paměť má však pozoruhodný zákon vývoje po jednotlivé věky člověka. Nejúznamnější jest činnost její v dětství, kde látku pro všeck potomní vývoj duševní v nejhojnější mříži schráni. V prvních třech až pěti letech učí se dítě pamatovalním pocitům svalových řídit vlastní tělo své, ve svém okolí prostorně se poznávat, nesčetné věci s jich rozličnými vlastnostmi znáti a je ve skupiny a řady rovnati; ono osvojuje si tímž časem mluvnicí a slovník řeči mateřské v podstatných rysech, tak že s Jeanem Paulem říci můžeme: „Člověk naučí se ve třech prvních letech života svého více nežli ve třech akademických.“

Tato podivuhodná energie paměti trvá i po dětská léta pozdější, a tak dítě schopno jest naučiti se dvěma i třem řečem, pamatovali jména i čísla, i vycvičiti tělo své v rozličných uměních. Dětství jest doba, v níž mechanická paměť převládá, v níž dítě prostě a chutě přijímá vše, aniž ptá se „jak“ a „proč“.

Koncem dětství, okolo roku dvanáctého, jest *orbis pictus* lidský — mimo některé doplňky pozdějšímu věku vykázané — ukončen a v paměti složen; mateřský jazyk si dítě mluvnický i slovně osvojilo, taktéž i orientování v prostoru. Barvy, tony, jména, čísla, osoby i věci — vše to jest v knize paměti uloženo.

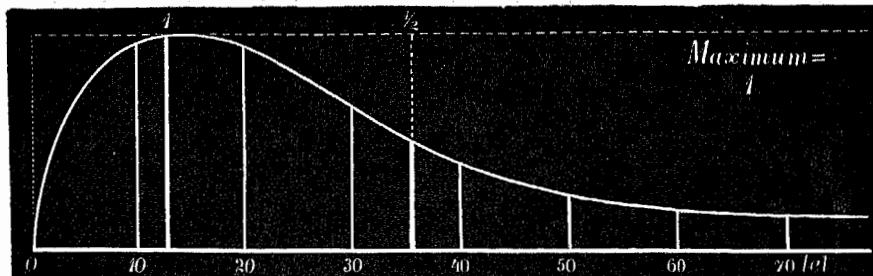
Ve věku jinošském rozmnožuje se o málo látku paměti, hledíc k jejím prvkům, smyslným totiž názorům; za to však obohacuje se spojením tohoto materiálu v nové skupiny, o nichž mimo paměť také rozum a obrazotvornost pracovaly. Jinoch prožije svá léta v okolí smyslně jemu již známém, jež mu málo nových dojmů přináší; další vyučování, jehož se mu dostává, jest nejvíce založeno na známých 24 písmenech a poslouchání veleznámých hlásek mluvy mateřské; avšak pomocí těchto písmen a hlásek uváděn bývá v dějině světové, v úkazy přírodní a jiné vědy.

Jestě stálejší stává se paměť v mužském věku. Čas sběru uplynul, a nastává období svobodného užívání toho, co dříve našromázděno bylo, k samostatnému soudu a podnikání. Ve věku mužském s tíží lze nové řeči se naučiti, a velmi těžko podržeti jména a čísla. Úbytek paměti již v tomto období závisí na ubývající dojímavosti a dráždivosti nervstva, takže dávno minulé dojmy z dětství větší živost ukazují, nežli názory nově nabylé.

Ve vysokém stáří klesá konečně činnost paměti velmi náhle. Staré se zapomíná, a nové rychle mizí. Jen nejdůležitější dojmy, jen představy nejčastěji na vědomí se vyskytající vynikají nad

tuto zátopu všeobecné nepaměti jako ostrovy. Při tom přihází se, že kmet přece ještě snadněji upamatuje se na události ze svého dětství, nežli na to, co přede dvěma nebo třemi roky zažil.

Tyto poměry lze na následujícím schematě spatřiti:

Obraz 7.

§. 39.

Obrazivost (fantasie).

Průběhem představování smísí se často bezprostředecným i prostorečeným vybavováním představy z rozličných dob tak pestře, že utvořená takto směs němá již rázu prostého vybavování, nýbrž samostatného tvoření. Tuto činnost představivou nemůžeme již přičítati paměti, nýbrž spíše *obrazivosti* jakožto *mohutnosti změněného vybavování představ*.

Co bylo při paměti vadou, je při obrazivosti ctností. Představy nemají se vybavovati tak, jak zde prvotně byly, nýbrž jinak. Význačnou vlastností obrazivosti jest tudiž *původnost* (originalita), t. j. novota jejích útvarův.

Obrazivost má tedy tvořiti nové. Tato tvůrčí činnost němůže se však vztahovati na vybavování jednoduchých představ základních (pocitů), jež jsou látkou družin a řad; neboť tyto jednoduché pocity mohou jenom činností smyslů znova vytvořeny být, takže nižádná obrazivost není s to, by novou barvu nebo dosud neslychaný zvuk nalezla, nebo rodilému slepci představu o rozdílu barev vyzložila. Tak jest o m e z e n a obrazivost.

Širé pole však otvírá se obrazivosti ve p r e s t a v o v á n í, druzin a řad, jež z látky smysly poskytované utvořeny býti mohou a jichž počet nekonečně veliký jest. Každá melodie a harmonie skládá se z několika tonů, všecky krajiny ze stromů, řek, domů, hor a dolin; všecka dramata z jistých povah a situací; všecka slova z 20 až 30 hlásek; nelze však obrazivosti nekonečnou rozmanitostí hudby a řeči, krajin a dramat vyčerpati. Tak jest v o l n a obrazivost.

Tato volnost vzrostá v bezuzdnost, a zplozuje pouze ošklivé, nesprávné, barokní a protivné, jestliže nespravuje se nějakou představou určitého cíle. Výtvory obrazivosti dětské, pak smících a blázňů jsou rázu takového.

Tuto činnost ve své nevázanosti ošklivou ovládá obrazivost rozumem, jenž klade jejím skokům hrázi a míru její přemrštěnosti. Tuto obrazivost rozumem vedenou jmenujeme zvláště obrazotvorností či fantasií, jíž v dílech přírody a umění se podívujeme.

Původnost obrazivosti v tom se jeví, že první družiny a řady mění vynecháváním (abstrakcí), přidáváním (determinací) a sestavováním (kombinací), pročež obrazivost dělíme v odtahující čili abstrahující, omezující čili determinující a sestavující čili kombinující.

Poznámka 1. Na abstrahující obrazotvornosti spočívají povšechné obrys, jež povstanou, odejmeme-li názorou vše zvláštní. Představy „dům“, „strom“, „člověk“ sluší rozeznávati od představ „tento dům“, „tento strom“, „tento člověk“. Takové obrys proměňují se pak v obecné pojmy. Poněvadž pak při vybavování družin slabší jich součástky podléhají protivám vědomí, jeví se při vybavování snaha, naše obrazy názorné přeměnití v povšechné obrys, je zevšeobecniti a ode všech určujících přívěsků očistiti. Obrazivost okrašluje a zvelebuje své předměty, očišťujíc je všech rušivých přídavků. — Determinující obrazotvornost jeví se v pozitivních okrasách a přídavcích, jež zavěšuje svému předmětu ze skutečnosti vztatému.) Zpravodaj může událost jakousi ze zásob obrazotvornosti své vysložiti, avšak tím také zkromoliti; kostely, přibytky a ulice okrašlujeme podle nápadů své obrazotvornosti, ve knize čteme mezi řádky a t. d. — Kombinující obrazotvornost pojí v sobě činnosti obou předešlých, poněvadž odjímá i přidává. Tak může na příklad lidskou postavu zkromoliti a scházející části zvířecími údy nahraditi (faunové a satyrové, sireny, furie, Medusa). Podléhá-li tato činnost jistému úsudku, pak povstanou tak zvané idealy, u nichž vše, co ruší, se odjímá a co lahodí, se přidává. Tak idealisujeme svého přítele, zbavujíce jej všech lidských slabostí a přičítajíce mu dokonalosti, jichž nemá. Obraz, jež o svých velikánech si tvoříme, o Husovi, Komenském, Jungmannovi, o Franklínovi a Washingtonovi, jest ideal, jenž sice od skutečnosti asi daleko liší se, jež však nikdo rozrušiti se neodváží. Platonický Sokrates je právě tak krásný ideal jako platonický stát.

Poznámka 2. Pamět a obrazivost zasahují v sebe a zastupují se vzájemně. Čím více představy při vybavování starými drahami se berou, tím více v popředí vystupuje pamět; čím více však utvorením nových současností a následností na nové cesty se dává, tím více vyniká obrazivost. Není přesné meze mezi nimi; vybavené názory jsou většinou plody obrazivosti, poněvadž drobnosti pokaždé odpadají, tak jako vůbec změněné vybavování více čáky má pro sebe nežli nezměněné.

s. 40.

Důležitost obrazivosti ve vyučování a vychovávání.

Obrazivost jest velmi důležitá mohutnost duševní. Rozšíří jeť duševní náš obzor za meze skutečnosti, vytčené názorem a zkušeností, v širý, nedozfrný obor možnosti, ježto unáší nás v poměry, v nichž nikdy jsme nebyli, a předvádí nám předměty, jichž jsme smysly svými nikdy nepozorovali.

Tím stává se podmínkou všeho pokroku duševního. Ona jest duševní silou, na niž všecko vyučování se obrací a na její spolupůsobení všechn zdar vyučování závisí. Neboť vyučování — krom případu smyslné demonstrace — pracuje slovy t. j. přijatými známkami a žádá, aby chovanec slova ta svými představami provázel. Avšak věci, o něž při slovech těchto jde, jsou chovanci přece nové, neboť vyučování má se jemu řícti, čeho ještě neví a neumí. Zde jest tedy úkol obrazivosti, aby v oboru věcí známých hledala obrazy, z nichž by skládati se mohly nové představy, k nimž vyučování se nese. Jako sazeč ze své skříně potřebná písmena shledává, aby z nich dle rukopisu slova skládal, tak snáší těž obrazivost ze zásobárný paměti obrazy, jež hledí vyučování probudit ve vědomí chovancově slovy. — Chovance „chápe“ slova vyučování, jestliže daří se obrazivosti jeho, provázeti je příslušnými představami; obrazivost jest tedy prostředkyní ve všem chápání. Kde není možná, obrazy ke slovům složití si z názorů již nabylač, tam jsou slova prázdným zvukem, jež pouze mechanická paměť jako těžkou přítěž snese, jak se často přihází při nesmyslném učení se na paměť („dření“).

Poznámka 1. Nezdar u vyučování leží zhusta ve přemrštěných požadavcích, jež na obrazivost chovancovu klademe. — Děti, jež vídají pouze jednotvárné okolí své vesničky, mají si představovati při vyučování zeměpisné vysočiny a planiny, stepi a pouště, moře a jezera, rejdy a přístavy; děti, jež viděly několik zvířat domácích a plodných rostlin, mají v zoologii a botanice haldou jmen, zvířat a rostlin provázeti obrazy z obrazivosti své; mají v římských dějinách imperatora při triumfu na římské forum sledovati a o válkách občanských Maria a Sully ponětí mít, kdežto zásoba jich názorů stačí sotva pro náves jich domoviny a pro chatrné často poměry politického zřízení domácího*).

*) Teprve za našich dnů smilovává se pokročilý duch nad vychováním ubohých dítěk, předváděje jim ve přírodopise věci budto skutečné nebo v obrazech, v zeměpisce a dějepisce pak pomáhaje obrazy charakteristickými.

Poznámka 2. Obrazivosť jest však i proto důležita, že hodnotu rozmanitých předmětů v očích našich stanoví a tím našemu snažení a chtění směr dává. Svými přídavky může předmět brzy vyzdobiti, brzy zohaviti. Ovládá-li vychovatel obrazivosť chovancovu, má též jeho vůli v moci. Napříme vědomí dítěte příklady a povídka mi mravnými, a vůle jeho jest již k dobrému nakloněna.

Poznámka 3. Otrava obrazotvornosti ošklivými, nízkými a sprostými představami jest pramenem mravní zkázy dítěk. Obcování a čtení, především pak příklad působící plnou těhou bezprostředecné smyslnosti jsou to, jež otravu tuto zaviňují.

§. 41.

Představa času.

Čas spočívá na změně a střídání. Kdyby nebylo změny, nebylo by času; kde se však něco střídá, hned dostavují se též údaje časové, ježto jedno se nám jeví dřívější, druhé pozdější. — Mysleme si dvě proměny *A* a *B*, na př. blesk a hrom; udá-li se každá o sobě, tedy nejde z toho nic zvláštního. Avšak přechází-li představování s *A* na *B*, t. j. je-li *A* ještě u vědomí, když *B* přichází, tu jeví se *A* jakožto předcházející *B*, a *B* zase jakožto *A* následující. *A* jest dřívější, *B* pozdější.

Rozšíříme-li toto pozorování na více proměn sebe následujících, obdržíme tvar řady. Avšak následné představování není ještě představou následnosti. Děti, zvítězata a též odrostlí mají následné představy, avšak nemají jasného vědomí o následnosti času. Příčina toho jest, že při vývoji řady *ABCDEF* představy *ABC* klesají a ze vědomí již vymizely, když pozdější *DEF* od něho přicházejí. Veškeré členy řady nejsou tedy v nižádném okamžiku u vědomí současně, čehož přece třeba jest, aby jich poměr přehlédnouti se mohl a časově pojati.

Aby tedy řada časová vznikla, trojího třeba jest: 1. aby všecky členy v jistém stupni jasnosti současně na vědomí byly; 2. aby se pořadem vykládaly a 3. aby tento výklad děl se jedině ve směru *AG*, nikoliv opačně ve směru *GA*. Řada časová má počátek a konec, a nedá se obrátiti, aby porušena nebyla v podstatě své. Melodie nedá se nazpět zpívat, otčenáš nazpět modlití, řada českých králů (mechanicky) nazpět odříkatí.

V řadě časové mají vždy dva členy, tedy i člen počátečný a konečný určitou vzdálenost, kteráž počtem přechodů měří se, jež jsou od jednoho člena ke druhému. Omezená čára časová zove se délka časová.

Délka časová určena jest co do způsobu svého (co do

jakosti) i co do velikosti; co do způsobu *obsahem* členů v, u velikosti své *počtem* jich. Shrne-li několik řad časových, jež při stejném počtu následností (týden, měsíc, rok) jenom jakostí svých členů se liší, tedy odpovídají sobě obsah jednotlivých členů vzájemně se zatěmní, a na vědomí dostane se pouze množství následnosti, určené počtem střídajících se členů. Taková řada o určité délce a neurčitém obsahu slove prázdná délka časová, na př. rok.

Neurčité členy této prázdné délky časové jsou okamžiky bez obsahu. Rozličné délky prázdné liší se počtem těchto okamžiků. Položí-li se nad sebe, přecívá jedna druhou. Tím vysvitá možnost, že po k r a č u j í okamžiky časové v obou směrech čáry časové, a poněvadž tato možnost mezi nemá, lze dojít k představě prázdné čáry časové, v oba směry (v před — do budoucnosti, v zad — do minulosti) se prostřrající, t. j. ku představě nekonečného času, cíli *věčnosti*.

Poznámka 1. Předmět jeví se jakožto časový, myslíme-li si jej členem nějaké řady časové, byť i prázdné. Věčně řečeno, naleží jemu určité místo v nekonečné čáře časové, kteréžto určeno bývá dvěma okamžiky časovými, jedním, kterýž předchází, a druhým, jenž následuje. Poněvadž mezi dva sebe následující členy řady časové, již utvořené, na příklad mezi minutové úhozy jedné hodiny opět nové řady časové (řady vteřin) vsouvnouti se dají, zhušťuje se prázdná řada časová v nepřetržitou spojitosť (continuum); tato jest bohatá odpory a klamy. (Srovnej spisovatelovu „Einleitung in das Studium der Philosophie.“ §. 26.)

Poznámka 2. Objektivní měření času děje se sčítáním změn, jež s nejdokonalejší určitostí se opakují, jako na př. kyv hodin neb otočení země kolem osy. Čas jeví se zde jakožto multiplikator změny. Subjektivní odhad jest rozličný pro čas plynoucí a již uplynulý. Čím účinněji řady představ nám plynou, a čím méně jsou rušeny, tím kratším zdá se nám být plynoucí čas. Zde jest změn velmi mnoho, avšak nás nenapadá jednotlivé okamžiky čítati. Pro šťastného a zaměstnaného není čas. Čím však více řady se přeruší a váznou, tím více jsme upomínáni na čas, jako na př. v očekávání, kde každá řada krátkou býti se jeví proto, že představou očekávaného předmětu nekončí, a proto vždy nastavována býti musí, anebo ve chvíli trapné, kde stále, avšak marně pokoušíme se dlouho trvající řadu nepřijemného pocitu přerušiti, aneb konečně v dlouhé chvíli, kde běh představ z nedostatku obsahu neustále vázne. Ve všech těchto případech jest mnoho přetržek, jež představu dlouhého času vzbuzují. Avšak tomu jest tak pouze v bezprostředné přítomnosti, nikoli, vybaví-li se již uplynulé řady časové, poněvadž vybaveni nepatrých věcí, i nepřijemných, v podrobnostech se nedáří, a proto přetržky ty v upomínce již nicím nejsou. Uplynulé doby ukazují se spíše tenkráte delší, byly-li dalečitými představami naplněny. Den plný zaměstnání, týden plný událostí, život činy bohatý (Alexander Veliký, jenž

ve 33. roce věku svého zemřel) zdají se nám dlouhými býti, poněvadž v těchto řadách časových i ve vzpomínání ještě mnoho členů rozeznati se dá. Zapomenutí je kletbou nepatrného. Hodiny, jež nám ve běhu svém pro délku svou byly dny, jeví se nám v upomínce jako pouhé okamžiky. — Zažije-li člověk mnoho událostí, sestárne.

§. 42.

Představa o prostoru. Řada prostorová.

Jest známo, že jeví se nám předměty vnější v jistých vzájemných poměrech prostorných, a že určování těchto poměrů nezávisí na subjektivní naší libovoli, nýbrž na předmětech samých; není nám dánno blízké za daleké místi, ani veliké za malé a p.

Ačkoli nám prostorné poměry dány jsou zároveň se smyslovými pocity, neleží v nich přece hotovy. Jednotlivé popudy sítnice, jež dohromady obraz na sítinci skládají, vzbuzují v duši pouze představu barevného a světlého, avšak neprozrazují nic z poměrů prostorných, ve kterých věci světa vnějšího nebo jimi dotčená místa sítnice v sobě stojí. V jednotlivých pocitech *A* a *B* není ještě udáno sousedství věcí *a* a *b*.

Co nevězí v pocitech o sobě, může v jich souhrnu býti. Kdybychom představy *ABCDEFGHI* přísně současně pojímali, utvořila by se z nich družina, v níž by nebylo nižádné stopy sousednosti, tak jako tóny akordu netvoří ještě obrazu prostorového. Kdežto tedy *ABCDEFGHI* jakožto družina u vědomí jest, musejí se jednotlivé představy pořadem vyvíjeti. Skutečně shledáváme při každém názoru prostorovém pořadný přehled toho, co současně se nám k ponětí naskytá.

Kdyby vývoj ten pokračoval pouze jediným směrem *AI*, pak by pojímana byla prostorná sousednost jako časová následnost. To stává se také, jestliže na př. nějakou obrazárnu jenom v jednom směru kráčíme, anebo po břehu řeky jenom po proudu cestujeme.

Prostorná sousednost dovoluje však vývoj i směrem zpátečním *IA*, což při časovém předmětě, na příklad při nápuču, nemozná jest*). Takovýmto způsobem pojímáme předměty, postupujíce okem nebo rukou dle jich obrysů sem i tam. Tím se však průběh vybavení podstatně mění. Ježto totiž nyní pořadné vybavování děje se od obou členů koncových *A* a *I* současně a řady proti sobě běží, promění se postupný vývoj řady v klid; tím rozdíl pojmu *prv* a *potom* se ruší, a z časové následnosti stává se prostorná sousednost, z řady časové řada

*) Fonografem se dá ovšem každý nápěv i na zpátek odehrati.

prostorová. (Srovnej §. 33. 4.) Každý střední člen její, jako *E*, stojí mezi *F* a *D*, pak mezi *G* a *C* atd.; slovem, řada chce odtud oběma směry rovnoměrně se bráti, a liší se od pouhé řady časové tím, že není zde členů dřívějších a pozdějších, ani jednoho začátku a konce, nýbrž že vyskytují se zde dva začátky a dva konce.

Řada prostorová určena jest ve způsobu i velikosti své; ve způsobu svým obsahem, u velikosti počtem svých členů. Shrne-li se několik stejně dlouhých řad prostorových, zatemní se protivný obsah souhlasných členův, a zůstane jenom tvar sousednosti jakož i množství určené počtem členů. Tím docházíme představy prázdné řady prostorové o určité délce, čili *prázdné trati prostorové*, na níž místo zatemnělých členů pouhé body prostorové se objevují. Pokračováním bodů na pravo i na levo do neurčita povstane přímá čára oběma směry do nekonečna se táhnoucí.

Poznámka 1. Prostor má však ještě další rozvoj, kterýž času schází. Jestliže dvě řady časové v jednom bodě se křížují, tedy spadají v sebe i ostatními body, t. j. řada časová má jen jediný rozměr, nejprv a potom. — Jinak prostor. Dvě řady prostorové mohou v jednom bodě se křížovati, aniž v sebe spadají, poněvadž jejich souhlasné členy řadami příčnými se oddělují (§. 33. 3.). Tím jeví se pojem úhlu jakožto odchýlky dvou přímek, jakož i pojem roviny jako osnovy řad prostorových, jež se liší dvojitou protivou prostornou (nahoru, dole a v pravo, v levo). K oběma rozměrům plošným přidává se ještě rozměr třetí, poněvadž sestrojiti se dá na každém bodě roviny čára prostorná, jež na ní kolmo stojí, a jež všecky body mají onu dvojitou protivou prostoru, již jsme shledali při rovině společnou, a vzájemně pak liší se třetí protivou prostornou (v předu a v zadu).

Poznámka 2. Omezená plocha slove obrazec (podoba), figura. Obrazec určen jest mezemí. Meze sama o sobě není viditelná, jestí pouze poměr rozličných viditelností t. j. dvou barev nebo dvou osvětlení. Čím příkrější jest rozdíl barev neb osvětlení (černé na bílém nebo bílé na černém), tím lehčejí liší se podoba od svého pozadí. Řady prostorové, jež z nitra obrazce vybíhají, přestávají na mezích; hled jde po nich dále, a snadnost, jakou záhyby čáry sleduje nebo kterou láme se na úblech mnahoúhelníku ve pravidelné kontinuitě, jest podmínkou aesthetické záliby, s níž názor plošného omezení spojen jest.

§. 43.

Orientování ve prostoru.

Orientování ve prostoru děje se zrakem a hmatem. U obou smyslů nacházíme, že plošně rozšířeny jsou obvodné konce nervu

smyslového, tam v sítnici, zde v koži, pak že přivádějí se popudy po osamocených vláknech prvočních, což oboje velice příznivo jest názoru prostorovému.

Avšak plošné seřízení současných popudů nervových není ještě duši pohnutkou názoru prostorového, tak jako snad bylo by pozorovatelí vně postavenému. Nikoliv, proto duše nepozoruje prostornost, že smyslné popudy na sítnici a pokožce prostorně rozděleny jsou, nýbrž proto, že prostorné seřízení podporuje vybavování dvojsstranné, vlastní to podmínku názoru prostorného, a že prostorně pojatá různost se sdruzuje s jistými *příznaky místovými*.

Prostorné orientování děje se po výtce *okem* pro jeho velikou pohyblivost. Naše oko jest pokaždé jenom pro jediný bod pole zorného postaveno, totiž pro ten, jehož zorná osa prochází bodem nejjasnějšího zření na sítnici, t. j. její středem nebo t. z. žlutou skvrnou. Sousední body pole zorného obrázejí se na postranních částech sítnice, avšak ve skrovnejší zřetelnosti. Má-li k nim zřetel obrácen býti, musí oko tak se otáčeti, aby jednomu po druhém poskytlo místa nejrůznějšího vidění na sítnici, což děje se bezdék, nejspíše činnosti reflexní. Jestliže se osa zorná pohybuje v čáře pole zorného sem a tam, povstane řada prostorová v duši, jak v §. 33. 4. vyloženo a schematicky zobrazeno bylo. Otočíme-li oko k jinému poli zornému, povstane obdobným otočením oční bulvy řada prostorová jiného obsahu, ale též délky a polohy v poli zorném; opakuje-li se pochod tento častěji, povstane ze mnoha těchto řad stejně dlouhých a stejnolehých prázdnná trat prostorová. (§. 36.) S představou této prázdnné trati prostorové sdruzí se souhrn pocitů svalových, jenž právě tomuto otočení oka přísluší*), a jenž jako příznak místový (v. §. 26.) nám pomáhá velikost a polohu dotčených tratí v zorném poli měřiti, aniž bychom množství sousedností prostoru (zvláště) musili vyšetřovati. Tak spojují se s pocitů svalovými, jež rozličným obratům oka v pravo a v levo, nahoru a dolu odpovídají, představy určitých vzdáleností, směrů a poloh v poli zorném. Ba časem může se vjemem každého bodu sítnice, podobně jako se vnímáním bodu pokožky hmatem (§. 20.), mimo objektivní určení obsahu jeho (barvy a světlosti) též určení vedlejší se sdruziti, jehož obsah nezávisí na objektivním rázu popudu světlového, nýbrž jen na poloze dotčeného bodu sítnice v obrazu optickém, a tím jakožto příznak místový o této poloze nás zpravuje. Proto rozkládáme i při rovnomořně osvětleném poli zorném, ba i při zavřených očích souhrn stejnorođých vnějších nebo vnitřních pocitů ve plochu, aniž by-

*) Přímými pokusy dokázáno, že pocitem svalovým možná rozznati ještě pohyb oka o jedinou minutu úhlovou. Toto nejmenší otočení shoduje se s nejmenší pozorovatelnou vzdáleností na sítnici. (Dr. Mundt.)

chom dali jí splynouti v jediný intensivní dojem jako při pocitech zvukových*).

Zcela obdobným způsobem jako zrak působí také hmat. Avšak má ještě jiný úkol, totiž řadami prostorovými z těla vycházejícími na vědomí nám přiváděti prohloubení pole zorného, a tak názor oka podporovati a dokonávat.

Zorné pole oka jest plocha beze všeho prohloubení, ba beze vší vzdálenosti jednotlivých bodů od oka**). Teprve hmat klade mezi vlastní tělo jakožto východiště prostorového odhadu a mezi jednotlivé body zorného pole své nestejně dlouhé řady prostorové a nám myslénku vnuká, že plocha, již spatřujeme, nedotýká se bezprostředně těla našeho, nýbrž že mimo nás leží. Tak odstrávíme rukou plošné pole zorné v pravém slova smyslu od těla; základ pro představy třetího rozměru prostorového, pro hloubku, jest položen.

Sotva že hmatem představa hloubkového rozměru ve prostoru se vzbudila, počíná oko rozdely pozorovati, jimiž nestejná délka paprsků k jednotlivým bodům pole zorného se rozbalujících na vědomí nám se dává. Nenedostává se takových známk jíž při hledení je edním okem. K němu náleží přizpůsobení oka pro dálku, temnými pocity svalovými nám se oznamující, jež nám při velikých vzdálenostech ovšem uniká — dále se vzdáleností ubývající velikost úhlu zorného, v němž předmět stálé velikosti na poli zorném se jeví a na němž již linearní perspektiva pro jedno oko záleží; konečně ona přizpůsobení intenzity a jakosti v osvětlení, jež také vzdáleností povstávají a jež shrnujeme v pojemu perspektivy vzduchové.

K těmto známkám přistupuje při hledení oběma očima ještě svalový pocit o sbíhání (konvergenci) zorných os, ježto jest větší pro bližší body nežli pro vzdálenější***), pak tvoření dvo-

*) Při narkose aetherem nebo chloroformem, při požívání hašiše a v jistých nemocech mozkových mizí se svalovým pocitem též rozprostřání dojmů světelných ve plochu. (Fechnerova psychofysika II, 323.)

**) Cheddletonův operovaný slepec od narození (viz Drobisch, 205) pocíloval, když ponejprve prohlédl, že všecky předměty oka jeho dotýkají se jako při hmatu kůže; nebylo ovšem důvod, proč by je za vzdálené měl.

***) Jak oko, tak počíná si též trigonometrie, aby vzdálenost bodů prostorových vypočítala. Také ona potřebuje vzdálenosti a znalosti úhlů. — V novějším čase připadli na to, aby principu přizpůsobení také při sestrojení přístrojů užili, jež vzdálenost bodu distančního jednoduchým visováním udávají. U těchto přístrojů soudí se ze přispůsobení dalekohledu na vzdálenost předmětu. (Emsmann a Merz, Poggdf. Ann. 1865. 2. 6.)

jitých neshodných obrazů v obou očích, jež způsobují v poli zorném zjev vyvýšeniny a prohlubeniny stereoskopické. Vidění je totiž jen tenkrát jednoduchým, jestliže obrazy bodu prostorového v obou očích padnou na identická místa sítnice. Souhrn těch bodů prostorových, pro něž při zvláštním postavení zorných os hodí se tato podmínka, zove se horopter. Vyniká-li prostorný předmět jednotlivými rozměry nad plochu horopteru, vidíme jej dvojité; oba obrazy kryjí se při našem pozorování neúplně a tím vznik dávají dojmu tělesnosti*).

Tyto optické známky pro hloubku pole zorného pozbývají své platnosti, jestliže předměty jsou příliš vzdáleny; neboť pak mizí rozdíly ve přizpůsobení, ve shánání zorných os a v horopteru, jakož i kontrola hmatová. V takových případech klademe sice předměty podle všeobecného návyku mimo oko do světa vnějšího, avšak do stejné vzdálenosti od oka, t. j. promítáme je na plochu duté polokoule v neurčité vzdálenosti. To stává se při názoru klenby nebeské.

Poznámka. Jestliže oba prostorové smysly, zrak a hmat, přirovnáváme v jich působivosti, shledáváme, že v názorech ploch okolice nadé hmat předčí, ba též i v časovém rozvoji. Děti orientují se okem, když ještě ruky užívají se nenaučily. Co se však tělesnosti týče, vyniká hmat nadé zrak; ba nejistě jest, zdali bychom okem samým došli představy třetího rozměru prostorného bez pomůcek, které nám poskytuje hmat. Jednu pomůcku na hmatu nezávislou uvádí Mundt, totiž úhel osy zorné s kolmou osou těla, jenž vzdáleností roste. Není pochyby, že vědomi jsme sobě pohybů oka s hůry dolů a naopak, a to pocití svalovými, avšak výklad jich žádá již znalosti třetího rozměru prostorového. Toho můžeme dosíci pouze, jestliže nám ruka podá představy o těch řadách prostorových, jež na jednotlivých bodech pole zorného kolmo stojí.

§. 44.

Představy jakožto psychické síly. Psychologické vzdělání.

Zabavování, zatemňování a vybavování představ ukazují nám, že táž představa, aniž by jakostné změny na obsahu svém zakusila,

*) U stereoskopu vyniká neshodnost obrazů na sítnici též vně na kresbách, z nichž každá pro jiné oko zvláště určena jest. Brücke dojem tělesný ve stereoskopu vysvětlil tím, že zakládá se na řadě změn úhlu konvergenčního zorných čar, pomocí jichž dvojité obrazy jednoduchými činíme a předmětům jinou vzdálenost ve hloubce vykazujeme.

v rozličných stavech vystoupiti může, jež se větším nebo menším stupněm jasnosti liší. Zabavování jest snížený stupeň jasnosti, jež obrazně (graficky) jakožto stlačení ke prahu vědomí si představujeme; zatem nění jest úplné zabavení, při němž představa stále níže klesá pod prah vědomí; volnost jest nejvyšší stupeň jasnosti, jehož představa vůbec dosíci může, a to jen tenkráte, když všecky protivky zmizí, a sama výhradně naše vědomí určuje.

Má-li představa *A*, jež právě na vědomí vstupuje, vypjati se k nějakému stupni jasnosti, musí být s dostatek silna, aby překonala odpor všech zde se nacházejících představ protivních. Avšak tyto protivné představy jsou vždy na vědomí, poněvadž nehledí ani k pocitům smyslovým a představám vybaveným všecky organické změny našeho těla jakožto obecný a životní pocit v našem vědomí se obrázejí a je neustále naplňují.

Dejme tomu, že souhrnná síla, jakouž životní pocit neboli povšechné tělesné čítí každé představě *A* do vědomí se deroucí na odpor se staví, jest rovna *X*, tedy může ona představa jen potud na vědomí se udržovati, pokud tento souhrnný odpor *X* překonává. Ale i v tomto případě ztratí část sily nebo jasnosti své zabavením se strany povšechného tělesného čítí; ba, je-li to představa vybavená, brzo nátlaku tomu podlehne, poněvadž pocit životní neustálým drážděním nervů pochody organickými se obnovuje a tím vždy nové části *A* zabavuje, sám bez zabavení trvalého zůstávaje.

Jinak je to ovšem s pocitem smyslovým, jemuž se zcela oddáváme; jest sice také pocitem životním zabavován, avšak vše, co na jasnosti své ztrácí, nahrazuje mu pořád trvající popud nervový. A v skutku ukazuje zkušenosť, že jen smyslová pozorování (pocity) na delší dobu v jisté výši jasnosti své u vědomí se udržují, a že jen ona mohou dostoupiti plného svého uvolnění.

Vjemům smyslovým vyrovávají se nejprve představy, které v pocitech na vědomí se nalézajících statné posily vybaví a cí nalézají, jež se opírají jich zabavení. I tyto vzdorují po delší dobu vštejně svým protivám. Obraz zemřelého přítele tane vždycky živě nám na mysli, poněvadž smyslové vjemy našeho okolí nás stále nař pamatuji.

Pak přicházejí představy, jimž vůbec rozsáhlý kruh rozmanitých posil vybavovacích proto slouží, že jsou to „staré pře d-s t a v y“, které velmi často s mnohými představami na vědomí spolu byly. Badatel, náruživec, šílenec může se představami zabývat, jež nejsou nikterak ve spojení se smyslovým oborem jej obkloupujícím.

Poznámka 1. Vědomí dítče jest směs mnoha nesouvislého a protivného, směs, již bezvědomost se vyrovnává. V této směsi vystupují nejprve jako krystalizační body jednotlivé silnější pocity, jež se vzájemně spojí. „Každá dvojice tak splynulých představ platí za prvek

vzdělavací.“ (Volkmann). Se všeobecným osnováním představ počíná pochod v z d ě l ā n ī, jenž v životě lidském vlastně nepřestává, poňvadž vždy jest ještě čeho dodávat, opravovati a v osnovu vměstnávati. Volnosť a neustálost, jakou tento pochod u člověka se koná, jest ušlechtilou předností povahy lidské před jednostranností, náhlostí, slepotou a náruživostí z v i ř e c i h o ž i v o t a d u š e v n í h o, jenž obmezen zástavá na úzký kruh pocitů a představ. „V pojmech zvířete jest skoro jen stejnorodost, v pojmech lidských rozmanitá různorodost; proto zvíře brzo hotovo jest, kde člověk prodlévá ... Vývoj zvířete je náhlý; v něm zabavuje se skoro vše současné, protože obsahuje pouze protivy, a pozdější okamžik nalézá jen zlomky prvéjšího. Ale proud lidského vývoje jest široký; pro člověka běží současně mnoho vláken podél, jež všestranně pak se snuji.“ (Volkmann.)

Poznámka 2. Zatemněním nezničuje se představa, nýbrž ze skutečného představování přechází v pouhou možnost. To jest zákon o setrvačnosti představ, obdobný zákon o setrvačnosti hmot. Tak jako zde pohyb věcné by trval, kdyby překážky odstraněny býti mohly, tak trvala by též představa o stejně sile v duši, kdyby ji protivy nezabavovaly. Vybavováním odstraňují se protivy, a představa z nevolného stavu ve volný se vypíná. „Uvolňuje“ se, byvší dříve nezničena, nýbrž utajena. (Srv. uvolnění tajeného tepla v přírodě.)

§. 45.

Osvojování.

Zatemnělé představy neztrácejí se zcela, nýbrž mohou být každým okamžikem vybaveny. Z nesmírné zásoby zatemnělých představ, jež v nevolném stavu s sebou nosíme, brzy ty, brzy ony součástí skutečně se vybavují, podle toho jak statné posily nacházejí ve představách na vědomí se vynořujících. (§. 44.) Každá nově vstupující představa usiluje podle vybavovacích zákonů jistý kruh zatemnělých představ jí podobných nebo s ní souvisících na vědomí vznéstí; jsou-li tyto starší vybavené představy s dostatek silný, jest se oné nově vstupující představě podvoliti jakémusi přizpůsobení k této představám starším, — ona jinak vystoupí, než by vystoupila, kdyby starších představ zde nebylo. Přeměna mladší (slabší) představy představou starší, ji močí a vnitřní uravnalostí předčíci, zove se osvojování či appercepcie, na rozdíl od neproměnného přijetí — jež zoveme vnímáním či percepcí.

Starší představa slove osvojovací, mladší osvojená — a celý pochod záleží v tom, že tato k oné přirovnává se a podle ní jakožto starší řídit se musí. Části, z nichž se skládá, stoupají, jestliže s osvojovací představou souhlasí; části nesouhlasné stlačí se,

jelikož zabavení skoro jich výhradně se dotkne. Zdá se sice, že nový tlum představ (osvojený) jest zprva u výhodě, ježto pro novotu svou plnou silou do vědomí zasahuje, zvláště je-li to v jem smyslový — kdežto starší tlumy představ potřebují času, aby se vyvinuly: avšak brzo mění se tento poměr, poněvadž starší tlum představ pro všeestrannou souvislost svou s osnovami ostatními stále nové a nové posily vybavuje, aby zabavení sebe uchránil. Chod končí se tím, že osvojovací představa osvojenou v sebe pojme, když si ji byla připodobila, t. j. vše k sobě se hodící jí ponechala a všeho cizího a protivného ji zbavila.

Podmínkou osvojování jsou silné tlumy představ, jež ve středištích osnov řadových široce rozvětvených (§. 33. pozn. 2.) stojíce a nesčetnými posilami podporovány jsouce, nově vstupujícím představám lehce odolat mohou. K takovému ovládajícímu postavení vypínají se představy jen znenáhla, když častěji vědomím procházejí a tak s četnými tlumy a řadami představ splývají. To jest v z růst představ v přibývajícím stářím a opakováním osvojováním. Každým osvojením totiž sesiluje se představa osvojující, poněvadž nové představy v sebe přijímá. Tím vysvětluje se tvrdošíjný odpor starších lidí, již po delší dobu v uzavřeném kruhu povolání svého žili a působili, proti každé změně v jich názorech.

A přece stává se druhdy, že mladší představa starším tlumem otřese, její rozloží, ba zúplna obmění, tak že chod osvojení tu zcela se zvrátí. Zřejmost nového vjemu nutí již hotovou teorii k novým obměnám; nové události rozrušují stará přesvědčení a vůbec rozkládají nové zkušenosti staré osnovy pojmu." (Volkmann.) Takový převrat není ovšem bez prudkého pohnutí mysli, jestliže náhle přikváčí, jako na příklad, stibneme-li příteli svého při zjevné nevěrnosti. Avšak převrat takový i ponenáhlou díti se může postupem naší zkušenosti; pak má ráz tříbení našich zásad, názorův a přesvědčení. Tak mění se tlumy osvojující netoliko v síle své, nýbrž i v obsažu svém. Ba osvojování může se stupňovat a zmocňovat i tím, že osvojující představy samy bývají osvojovány představami osvojujicími řádu vyššího. Takovýmto členěním představ vzniká organická jednota vědomí našeho.

Poznámka 1. Kde není osvojování, panuje stálé kolísání mezi dojmy světa vnějšího; to jeví se dětskou naiyností, však i též nerohodnosti v myšlení a konání. Poubě vnímání poddává se vnějším dojmům, osvojování hledí si je podřídit; tam je člověk otrokem, zde pánum okolí svého a osudu ve smyslu stoické zásady: *Sibi res, non se rebus subjecere!*

Poznámka 2. Každá osvojující představa vládne vlastním obozem představ, má tedy svůj okršlek osvojovací, tak na příklad: oboz čísel u poétáre, tonův u hudebníka atd. Tlumy osvojující mohou více méně určitě být; jsou-li příliš neurčité, jsou původem lehko-

vážného, povrchního názoru, jejž u všedních lidí přečasto nalézáme a jenž o jemnější rozdíly se ani nestará. Bystřejším vymezením tlumu představ osvojujících jest arci vnímání těžší, avšak i důkladnější, jak příklad máme na hlavě filosofické, jež s úsudkem nikdy hned hotova není. Lehkovážný lékař hned rozreší nemoc a lhostejný soudce spornou věc (osvojí), kdežto jich rozvážliví kollegové teprve delšho promýšlení si žádají.

§. 46.

Důležitost osvojování. Pozornost.

Osvojování jest způsob, jakýmž vzdělání jednotlivce i veškerenstva se koná. Jest to jakési z húšťování myšlenek, a dodává duševnímu životu našemu stálosti a pevnosti, jelikož nové dojmy starým podřaduje, vše na pravé místo a ve pravý poměr k celku uvádí, a tím o tom organickém výtvaru našeho vědomí pracuje, kterýž vzdělání nazýváme. Osvojováním jednotlivosti se podřuzují a nezapomenutelnými zástavají, jež by jinak nám byly ušly. Představy osvojující jsou nejlepšími posilami paměti.

Osvojování jest velice důležito pro pozornost. (§. 27.) Na předmět pozor mítí znamená představu jeho na vědomí udržovati při všem stálém zabavování. To může dvojím způsobem se dít, budто trváním smyslného popudu nebo přistupováním posil; ono je základem pozornosti smyslné, toto duševní. Poněvadž pak v tomto případě posily budto samy přicházejí neb úmyslně přiváděny bývají, může pozornost být bezděčná neb úmyslná.

Co duševní pozornosti se týče, tu není přáti si mocnějších posil za podpory, nežli jsou tlumy představ osvojujících. Sebe nepatrnejší úkaz živě podržujeme, jestliže setká se s tlumem osvojujícím, jenž právě volně se vypíná. Naše duševní pozornost obrací se bezděky k oném představám, jež v našem vědomí tlumy představ osvojujících nacházejí. Poněvadž pak tvoření tlumův osvojujících u rozličných jednotlivců jest rozličné, ba závisí na všem historickém vývoji jednotlivce, snadno lze pochopiti, že pozornost a její vyšší a tvalejší tvar: zájem m u jiných lidí k jiným úkazům se obrací. Klenotník vidí kaz na diamantu, avšak nedobře rozeznává jemné rozdíly ve kvetenství, jež bystrozraký botanik vytýká; lékař, jemuž neuje nejmenší příznak nemoci, nepozoruje chyb na prádle, jež by paní jeho především poznala.

Není věci význačnější pro vzdělání jednotlivce i národu nad předměty, jimž on nejradiji věnuje pozornost svou. Čím všeobecnější je vzdělání, tím širší je kruh těchto předmětů. U nevzdělaného dítěte nelze očekávatni nižádné duševní pozornosti; jeho představování

oddává se nejsilnějším dojmům smyslným a v nadě novoty. Proto jest nejtěžší úlohou pravopřečného vyučování zajati pozornost dětskou; nejlepším prostředkem jsou připojování nových věcí ke známým, vhodné úvody a pomoc smyslných dojmův.

Osvojování sprostředkuje též úkazy rozumnosti (intelligence), k nimž v následující hlavě přistoupíme.

P o z n á m k a. Osvojování jest reakce starého proti novému — v ní jeví se převaha starších, pevných a v sebe uzavřených kruhů představ nad nově vstupujícími představami. Tato převaha může někdy dojít až k porušení vnějších vjemů, jelikož i smyslné dojmy silnými tlumy představ osvojeny být mohou. Bázlivý všudy strašidla vidí, nešťastný vše černými barvami si líčí, sanguinik pak všecko ve světle růžovém spatřuje*). Osvojující představy způsobují, že vidíme kolikrát věci, jež zde nejsou. (Učitel: Vidím zase mnohé, kteří zde nejsou!) Osvojování působí, že nevidíme věci tak, jak jsou, nýbrž že díváme se na ně prostředím představ starších jako barevným sklem. Náš názor světový jest subjektivní. Ani anděl nemá pravého pojmu o pravdě, nad tož člověk. — Všecko známé, pro něž posily osvojující máme, je nám milé, poněvadž v nás ozvuky budí, a poněvadž lebce v něm se poznáme; za to při cizím zůstáváme chladni a vše nás k úzاسu ponouká — nevíme totiž, co s tím počítí. Odtud snaha, všecko vyložiti, vysvětliti a ke známému přirovnati. Odtud radost, když můžeme říci, že osoby, města a j. známe, jež právě jmenovány byly. I věda uvádí nové věci ve vztahu ke starým, a tím i shodu ve svém celek.

§. 47.

Osudy představ. Rozhledy a výsledky.

P r v k y života duševního jsou smyslové pocity. Z nich tvoří se dle zákona současnosti a následnosti druziny a řady. Pokud své pocity na venek promítáme, zovou se vjemy.

P ř e d s t a v y vůbec jsou původně pouhé jakosti. Setkají-li se současně u vědomí, působí na sebe vzájemně pro jednotu vědomí, přičemž rozhoduje jich příbuznost nebo jich spor. Ježto při tom stejně se podporuje a protivné tlumí, stávají se jed-

*) „Botanik vidí mnoho na rostlině, koňař na koni, hudebník na kusu orkestrálním, co laik snadno přehlédne a přeslechně. Při téže povídce každý posluchač cosi jiného pocití je, v též zákonu každá strana před soudem práva svého hledá, v též půtce chtějí obě vojska zvítěziti. Z knihy přírody jednotlivci i národové nejrozmanitější věci vydítají.“ (Volkmann.)

notlivé představy silami a dostoupí ve vzájemném boji rozličného stupně jasnosti. Stupeň jasnosti představy je tím vyšší, čím více je podporována, a tím nižší, čím více klesá a se zabavuje. Tím spadají představy v pojem quantity a mohou graficky jakožto ordinaty naznačeny být, kteréž na prahu vědomí kolmo stojí. (Statika a dynamika představ u Herbartha.)

Pro představy platí zákon setrvánosti, dle něhož, jednou vzbuzený byvše, stále trvají. Jsou-li představami nově vstupujícími zatemněny, trvají dále ve stavu vázaném či utajeném a mohou ve příznivých případech zase uvolněny t. j. vybaveny být. Touto stálou možností svého vybavení mají podstatný podíl na osudech vědomí a tvoří v souhrnu svém potentialní vědomí člověka.

V činném vědomí má největší a nejdůležitější podíl smysly. Smyslné představy dostávají stálé posily v popudech smyslových, odolávají tedy vítězně zabavování a mohou bez namáhání delší dobu na vědomí trvat.

Vybavené představy, jichž smyslné předměty nenalézají se právě před našima očima (představy v užším smyslu), nemají takového přítoku sily. Udržují se tedy stěží po delší dobu na jisté výši jasnosti své. Co je smyslové představě (pocitu) nervový popud, to jest představě v užším smyslu podpora posil, jež u vědomí jí jsou k službě. Jednotlivé představy, jež mají velký počet posil, mohou dopjati se znamenitého stupně jasnosti. (Představy oblibené; prospěch, zájem.) Jenom v jistých, nejvíce abnormalních případech vypne se vybavená představa na výši pocitu. (Vidění, hallucinace.)

Podle toho, má-li vybavená představa ráz starého či nového, dělí se v činnost paměti a obrazotvornosti. Obě umožňují přechod k rozumnosti (intelligenci). Paměť podává látky, obrazotvornost tváru, rozum pravidla.

V našich představách, ačkoli jsou pouze subjektivní stavy, nacházíme přece vztahy k světu vnějšímu. Tento vnější svět jeví se nám ve způsobech času a prostoru. Časově prostorný pořádek, v jakém věci kolem nás se nacházejí, napodobuje duše v nímání rádovým. Nejdokonalejší osnova všeestranného pojímání rádového jest prostor. Představy času a prostoru jsou nám tak běžné, že všecky věci v prostor, všecky události v čas promítáme, a že pro nás způsob názoru jest nejtěžším úkolem mysliti si něco neprostorného a nečasového.

HLAVA TŘETÍ.

O rozumnosti.

§. 48.

O myšlení vůbec.

Povstání vyšších útvarů představ, jež našemu živoči duševnímu zvláštního rázu dodávají, závisí na způsobu, jakým s druhováním (associace) představ se děje. Jsoutě dvě velká řididla, jimiž sdružování toto se spravuje; předně *zvláštní obsah představovaného* (stejnost, podobnost, různost, protiva) a po druhé *současnost* a jí podmíněná *posloupnost*.

Sdružování představ podle současnosti a posloupnosti jest nahodilé, v nichží mechanické; neboť důvod pro spojování představ slouží zde hledati ve zhola nahodilém jich styku na vědomí našem, nikoli však v jakémusi obsahovém vztahu. I sobě nejprotivnejší věci mohou zde být sloučeny, i nejrůznější vespolek spleteny. Tak povstávají družiny představ, s nimiž v ně vědomí představovatela vnic skutečného nesouhlasí.

Jestliže nenamáhajíce se, nebo nemajíce žádného určitého cíle, myšlenkám svým uzdu pustíme, jdou často mechanickým tímto chodem, jenž vyznačuje se skoky nedůvodnými a spojením často barokním. V nejryzejší podobě jeví se chod tento ve spánku, v šílenství a blouznění; za bdění a ve zdraví nikdy ryze se nevyskytá.

Zcela jinaké je sdružování představ, jež se řídí obsahovou povahou představovaného, a jež jeví se jakožto nutné, vnitřní, logické. Důvod pro sdružení představ není zde v subjektivním jich styku, nýbrž v jich logických, obsahových poměrech, jež vždy a všudy stejně zůstávají, a tytéž jsou pro všecky časy i osoby. Nejryzejí vyznačen jest tento druh logického sdružování ve přemítání, ve sporu logickém, ve vědeckém pojednání, v důkaze mathematickém.

Řídit se ve svém představování obsahem představovaného, — jest *myslit*; mohutnost myšlení zove se rozum.

Řídíme se však tenkráte obsahem představovaného, jestliže sdružujeme, co sdruženo býti má, a rozlišujeme, co rozlišiti slouší. Prvky představ, smyslné pocity, docházejí nás totiž i bez našeho přičinění, a tu můžeme myšlení své jevit pouze sdružováním jednotlivých součástí. A skutečně jest souzení jakožto slučování a rozlišování obsahu představ hlavním úkonom myšlení. Kdykoli člověk soudí, myslí též. Představování bez soudného slučování a rozlišování součástí bylo by pouze mechanickým souzením, však nikoli myšlením.

Logika rozeznává tři úkony myšlení: *tvoření pojmu*, *soudění* a *úsudkův*, a uvádí všecky tyto úkony na pojm y a jich poměry. — Psychologicky zase soudy se tvoří dříve než pojmy a úsudky, jelikož pojmy jsou pouze výsledkem našeho posuzování věcí, — úsudky pak pouze sprostředkované soudy.

Poznámka. Myšlení musí mnoho rušiti na historických držinách představ, jež pamětí se uchovávají, aby tvar přiměřený myšlenkám obdržely. Při tomto spracování, jež ruší staré, aby z toho vystávělo nové, pomáhá velice obrazotvornost; však nikoliv jako samostatná moc, nýbrž jako podřízená služka. Kde obrazotvornost rozum unáší, přestává klidné myšlení; však to vyloučeno jest i tam, kde obrazotvornost jest příliš slabá, by historickou nahodilostí života představ otřásti mohla. Ono pozorujeme při básnické přílišnosti s její přeháněním a idealisováním; s tímto setkáváme se ve smutném obraze idiotismu a blbosti, jež nejsou s to, by náhodné družiny svého vědomí jakýmkoli představami opačnými opravily. S idiotem nemožná jest logickými důvody se příti, neboť on nejnižší nahoru, nejvyšší dolů klade, a zahrává s předměty rozumnosti podle rozmaru vůle své. Pravda jest vyvýšena nade vši libovili, pohrdajíc vším namáháním třeba nejmocnější vůle; možno ji popírat, zohaviti, odkliditi — ona se povždy vlastní silou opět vypne.

§. 49.

Souzení.

Jako logický soud se skládá z otázky a z odpovědi, tak rozeznati jest i ve psychologickém úkonu souzení dva stupně, totiž stupeň přemítání či úvahy a stupeň rozhodnutí.

Nejdříve musíme mít dvě představy *A* a *B*. Jedna z nich, *A*, z níž představování vychází, jest podmět, druhá *B*, na niž představování přechází, je příspudek. Předmět jest tedy dané, příspudek případné.

Kdybychom měli pouze dvě představy *A* a *B*, tu by beze všeho splynuly v jedno, a výsledkem byla by družina *AB*, nikoli

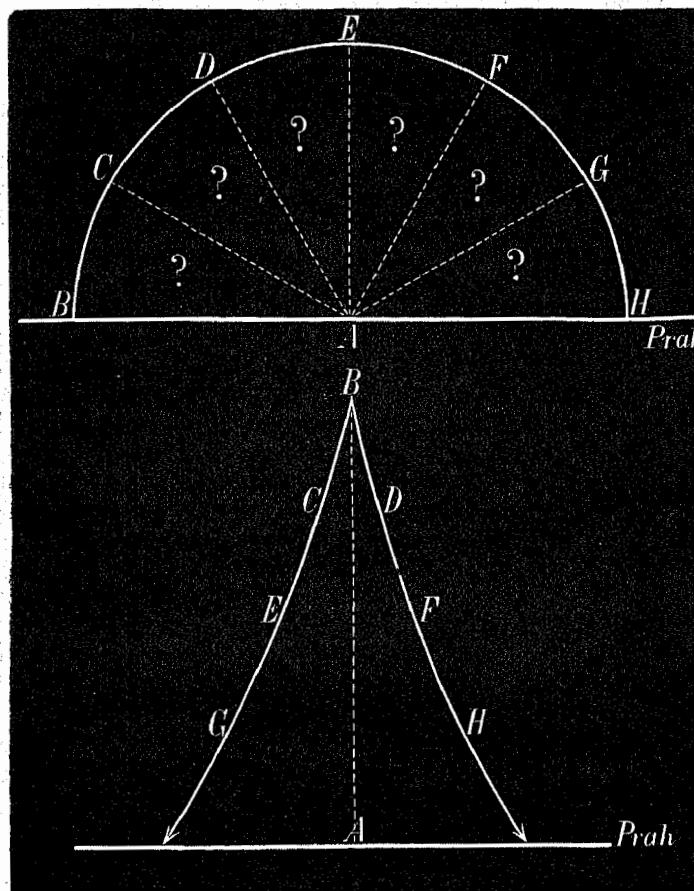
však s o u d: *A* jest *B*. Pozoruji-li osobu *A*, a poznávám-li ji hned jakožto přítele svého *B*, splynou obě, aniž k soudu dojde.

Naskytá-li se však podmětné představě *A* několik protivý
ných představ příslukových *B*, *C*, *D*, *E*, tedy splynutí představy
A nestane se rázem již proto, že každá z těchto představ žádá spo-
jenia býti s představou *A*, v čemž ovšem ostatní všecky jí překážejí.
Tu nastane kolísání, ve kterémž není rozhodnuto, zdali *A* jest *B*,
či *C*, či *D*. To je stav přemítání nebo rozpaků, poněvadž
zde vlastně rozvažuje se: *A* jest *B*, nebo *A* není *B*. Oba soudy
jsou záhadné.

Přemítání se vyskytá, jestliže vidím známou osobu, již nemohu
hned poznati. Jest mi, jako bych tuto osobu *A* měl mít za svého
známého *B*, avšak hned mne napadá, že by to též býti mohl mít
přítel *C* nebo *D*. Anebo — vidím ptáka; pohledem naň vybaví se
mi obecné představy: slavík, skřivan, konipas atd., nastane přemítání,
zač „t o h o t o ptáka“ mítí mám, poněvadž by to mohl být
jeden právě tak jako druhý.

Tento stav přemítání trvá tak dlouho, pokud protivné před-
stavy příslukové, třeba měnou rychlou, téhož stupně jasnosti dosa-
hují. Však stav tento ukončí se hned ve prospěch představy *B*, jakmile
na vědomí někde představa *M* vystoupí, jež této představě tak vydatnou
posilou bude, že se vši rozhodnosti ve vědomí se vypne, a tím své
protivity *C*, *D*, *E* klesati přiměje. Ted není, co by sdružení před-
stavy *B* s *A* překáželo, a toto sdružení za zvláštních
těchto poměrů jest s o u d: „*A* jest *B*.“ To jest druhý stu-
peň souzení, stupeň rozhodnutí.

Poměr mnoha představ příslukových ve stavu přemítání možná
s Herbartem nazvat klenbou, ve stavu pak rozhodnutí za o s tře-
ním, a lze je naznačiti tímto schematem:

*Klenba**Zostření*

Obrázek 8.

A jest buď *B*
nebo *C*
nebo *D*

A jest *B* pro *M*
A není *C*
A není *D*

Představa *M*, jež rozhodnutí způsobila, jest psychologickým důvodem soudu. Tento pták jest slavík, poněvadž — má zvláštní líbezný tlukot; tento člověk jest můj známý *B*, poznávám ho po chodu.

Souzení náleží v pojmu *osvojování*. Nezcela určitá představa podmětná jakožto nově vstupující představa osvojena bývá představou přísluškovou starší a silnější.

Poznámka 1. O každém soudě jen jednou rozhodujeme; neboť rozpaky jsou jednou pro vždy odklizeny, bylo-li přemítání důkladné. Tak soudí mladík tam, kde muž jest se soudem již hotov. — Každý pravý soud jest zároveň rozšířením našeho vědění, poněvadž osnuje sloučení představ, jehož posud nebylo, a jež obsahu myšleného odporu. Veškeren pokrok myšlení vázán jest na soudy, z nichž analytické jsou zjasňováním, syntetické pak vlastním rozširováním vědění našeho.

Poznámka 2. Souzení liší se od pouhého sdružování představ tím, že neděje se bez odporu. Odpor tento pochází od protivných představ přísluškových, jež do přemítání zároveň pojaty jsou. Proto nedochází k soudům, kde odpor tento odpadá, na př. kde události tak běží, jak jsme očekávali. Kde však představa podmětová zároveň protivu toho, co jsme očekávali, s sebou do vědomí přináší, tam pocitujeme nutnost souzení, poněvadž mezi podmětem a představou jej provázející očekávaná představa se vsouvá. „Nemocný umřel!“ soudíme, poněvadž jsme ještě očekávali, že se pozdraví.

Poznámka 3. Mohou-li zvířata též souditi? — Pes poznává pána svého; rozumí znamením, jež se mu dávají; u příkopu rozvažuje, má-li jej přeskočiti čili nic atd. — Stává-li již tedy u zvířat tu i onde jakési analogie k souzení, toho přece zde není, aby zvíře vlastní rozvahou zkoušelo a mezi jednotlivými příslušky se naskytajícími vědomě volilo. Že soudy zvířat záležejí jen na jistých družinách návykem a výcvikem sehnanych, vysvitá hned, jakmile zvíře octne se v poměrech, kde předešlymi zkušenostmi pomocí si nevědouc má vlastní rozvahou souditi. Avšak nejenom zvíře, i dítě a člověk mechanickým způsobem svět pojímající nevědí si rady, jestliže ve zcela nových poměrech postaveni jsouce vlastnímu rozumu t. j. tvoreni samostatného soudu zanechání jsou.

§. 50.

Úsudek. (Závěr.)

V logice jeví se usuzování jakožto sprostředkování souzení. Logický poměr dvou pojmu *A* a *B* určuje se prostředění, totiž pomocí vztahů jich ke třetímu pojmu *M*, pojmu to střednímu.

Psychologicky je každý úsudek prostřeďený. Každý samostatný úsudek předchází totiž rozvaha, jež skončí se teprve vyskytnutím psychologického důvodu *M* (§. 49).

Toto rozhodnutí jde však většinou tak rychle, že nejsme si rádně ani vědomi důvodu, jež zde spolu působily. Jestliže lidé prostřednictvo vzdělání duševního, zvláště děti a ženy ve mnoha pří-

padech souzení na pravé uhodí, tož děje se to následkem jistých představ temných, jež se na rozhodném tomto boji zúčastnily, aniž by v jasné vědomí došly. Ptáme-li se lidí těchto, proč tak soudili, nemohou nám dostatečného důvodu dátí*).

Takovéto souzení z temných psychologických důvodů podává však malé záruky za správnost soudu. Kde jedná se o nejvyšší stupeň spolehlivosti, jako na příklad ve vědeckých důkazech, v logické pří atd., musíme jasně si vědomi být důvodů, po nichž soudíme. To jest však jen tenkráte, jestliže poměr středního člena **M** k oběma hlavním pojmem **A** a **B** na jisto postaven jest soudy, jež pak návěstmi či praemissemi slovou.

Logika obírá se v syllogistice (nauce o úsudcích) rozličnými způsoby, jimiž závér „**A** jest **B**“ pomocí středního člena **M** ze dvou návěstí odvozen být může. Dokazuje, že veškerý tyto tvary závěru uvedeny být mohou na jediný tvar, první to kategorický úsudek:

$$\begin{array}{ll} \mathbf{M} \text{ jest } \mathbf{B}, & \text{hořejší návěst,} \\ \mathbf{A} \text{ jest } \mathbf{M}, & \text{dolejší návěst,} \\ \hline \text{tedy } \mathbf{A} \text{ jest } \mathbf{B}, & \text{závér.} \end{array}$$

Návěst hořejší vyslovuje pravidlo všeobecné, návěst dolejší případ zvláštní, jenž pak v závěru vřaduje se pod toto všeobecné pravidlo.

Avšak přechod z obecného ke zvláštnímu hodí se málo psychologickému chodu představování, poněvadž toto vychází od daného, a dané povždy jest konkrétní a jednotlivé. Proto sluší v základní formuli logického usuzování, jak toho již Drobisch žádal, pořádek návěstí pro potřebu psychologickou obrátili: tedy

$$\begin{array}{ll} \mathbf{A} \text{ jest } \mathbf{M}, & \text{dolejší návěst,} \\ \mathbf{M} \text{ jest } \mathbf{B}, & \text{hořejší návěst,} \\ \hline \mathbf{A} \text{ jest } \mathbf{B}, & \text{závér.} \end{array}$$

t. j. **M** jest znakem představy **A**, **B** jest znakem představy **M**, tedy jest **B** znakem představy **A**.

Ještě zřetelněji totéž na jevo vychází, jestliže tento přechod několika středními pojmy se děje. Jen Aristotelův sorites lahodí myšlení psychologickému; Goklenův nikoliv.

Poznámka. Usuzování spočívá podstatně na podřadování zvláštního obecnému. Poněvadž však, jak zkušenosť učí, jenom zvláštní, vlastně jednotlivé, dáno jest, musíme dříve obecné soudy, jež v našich úsudcích návěsti horní tvorí, ze zvláštního a jednotlivého utvořiti. To děje se cestou induktivní. Zde sleduje se zásada, že

*) Podivuhodný jest v této stránce intellektuelní pud žen, jež obyčejně pravdu uhádnou, a přece myslénky své logicky sestaviti nedovedou.

co v několika neb i ve mnoha případech téhož druhu platí, má platiti ve všech případech téhož druhu. Logicky vzato jest závěr induktivní pouze závěrem pravděpodobnosti; psychologicky však má často nejvyšší stupeň subjektivní jistoty. že zítra slunce vyjde, poněvadž až dosud každého dne vyšlo, jest člověku pravdou neméně jistou nežli že dvakrát dve jsou čtyři. A přece pravda tato pouze na závěru pravděpodobnosti se zakládá. — Induktivní usuzování obyčejného rozumu lidského vyznačuje se ostatně velikou lehkovážností, ježto lidé, puzeni snahou soudy své zobecnit, z několika jednotlivých případů kvapně často nedůvodný závěr induktivní berou. (Lindner, Logika §. 86.) Největší část horních návěstí, jež deduktivním závěrům našim jsou základem, jsou výsledkem indukce a mají jen případnou všeobecnost. „Všickni lidé jsou smrtelní“ a podobné závěry mají všeobecnost jen induktivní.

§. 51.

Pravdivost soudu.

Soud jest pravdivým, jestliže naše představy tak slučuje nebo tak je rozlišuje, že se to s obsahem jeho shoduje. Soud: „Člověk jest smrtelník“ je pravdivý; „Křída je prvek“ je nepravdivý, poněvadž při onom shoduje se obsah řečeného s poměrem podmětu a příslušku, při tomto pak obsahu se příčí. Je-li soud správný nebo nesprávný, závisí na způsobu, jakým přemítání a rozhodnutí soudu se děje. Velmi mnoho soudů jest proto nesprávných, že bez všeho přemítání proneseny byly, any podměty s kterýmkoli nejbližším přísluškem se spojily. Takovéto soudy přede vším přemítáním pronesené slovou předsudky. U jiných soudů vyskytá se sice přemítání, avšak neobsáhá celý obor všech možných příslušků, čím soud jednostranným se stává. Konečně jsou v úvalu vzaty všecky příslušky, však schází zde ne podjatost soudu, ježto zajati jsme již předem pro jistý výsledek rozhodnutí. V tomto případě nachází se u vědomí představa neb i tlum představ M, jenž jednomu ze mnoha se naskytajících příslušků tajné posily dává, jež nemají základu svého v obsahu myšleného, nýbrž jen v subjektivní náladě myсли, v žádostech, náklonnostech, náruživostech a předsudečích. Tím stává se, že při myšlení často na jevo nám vyjde, čeho jsme si přáli; soudili jsme z důvodů subjektivních.

Subjektivní důvody jsou představy, jež nestojíce ku příslušku a k podmětu v užším poměru, s nimi jen náhodilým s druhém souvisejí; tedy právě vstupující smyslné představy, náhlé nápady anebo představy vybavené následkem pouhého zvyku. Ony mohou stav přemítání ukončiti ve prospěch té neb oné představy přísluškové, aniž by měl vyrčený soud nároků na platnosť objektivní.

K tomu přistupuje, že ku výsledku rozhodnutí nějakého soudu pojí se ještě očekávání, přání a obavy, jež jsou s to, by soud porušily. Podjatá mysl mísí se v práva rozumu, a toto stěžuje náramně nalezení pravdy o některých předmětech, na příklad: o sobě samém.

V životě psychickém utvoří se u jednotlivců jakož u celých společností a věků jisté představy osvojující, jež nejsou bez vlivu na soudy vůbec. Tyto osvojující představy tvoří horní návěsti úsudků, jimiž mínění svá o věcech běžných (vezdejších, každodenních) řídíme. Jinak soudí lidumil a jinak zatvrzely lakomec; a soudy různých stran a sekt ve veřejném životě nemohou o těchž předmětech stejně být, poněvadž horní návěsti úsudků jsou různé.

Poznámk a. Nejnebezpečnejším nepřitelem pravdy jest zájem. Soudce nesmí ve vlastní věci souditi, a nejvěrohodnější jest svědek, nemá-li pražádného zájmu na předmětě, o němž vypovídá. Láska je proto slepá, že zájem jí všecku rozvalu odnímá, a nejvyššímu stupni lásky, samolásce, nemožná spravedlivému soudu o sobě samém pronést. Kdyby všecky pravdy byly tak lhostejny a chladny jako pravdy matematické, bylo by hledání pravdy mnohem lehčí. Ve mnoha a mnoha případech prodává člověk soud svůj z pohodlí a sobectví.

§. 52.

Tvoření pojmů.

Psychologický pojem jest každá představa, jež srovnává se s obsahem představovaného, t. j. s předmětem, k němuž se tálne. Nemá tedy obsahovati více ani méně představ částečných, nežli předmět známek má.

Poněvadž představa nikdy sama na vědomí se nenachází (§. 27.), musí nejprve zbavena býti všech současných příměsků vědomí našeho, jež nepatří k věci, ani tudíž ku představě. Toho dostihne se tím, že představa ta stane se středem naší pozornosti, ano vědomí naše v ní takměř vrcholí. (Viz obrazec 2. v §. 27.) Tím dostoupí nejvyššího stupně *jasnosti*, jehož vůbec schopna jest.

Představa však musí se státi nejen *jasnou*, nýbrž i *zřetelnou*. Jasné jest to, co jakožto celek od jiného rozeznáváme; zřetelné, v čem i jednotlivostí poznáváme. Jen složité možná zřetelným učiniti. Představu učiníme zřetelnou soudy, jimiž vytkneme jednotlivé známky v obsahu ležící. Čtverec učiníme zřetelným, jestliže povíme, že jest to čtyřúhelník, že jest rovnostranný, že jest pravoúhelný.

Pojem jest tedy představa pokud možno jasná a zřetelná, s obsahem myšleného se srovnávající.

Představa liší se od pojmu; neboť a) o jednom předmětu máme nekonečně mnoho představ, však jen jedený pojem; rozliční lidé mohou si totiž jej v rozličných dobách různě představovati; avšak jest jen jedený způsob, jakým si jej správně představovati mají; b) představa jakožto stav duševní jest něco skutečného; pojem však jen pouhá forma představování, a tudíž právě tak neskutečná jako číslo; c) představa jest závislá na tom, zdali si ji kdo představuje, nemítičím mimo duši myslícího a má jakožto stav svou sílu, svůj počátek a konec; pojem však jest bez času a nezávisí nikterak na tom, zdali si jej kdo představuje čili nic. (Tak jest pojem „Bůh“, i když Boha nikdo si představit nedovede.) d) Pojem jest vzorem představy, schema, dle něhož má se řídit, aby obsahem svým s ním souhlasila. — Pojmy jsou logické idealy. — Kdežto představy jsou cosi stále plynoucího, proměnného, náhodného, osobního, vyznačují se pojmy stálostí, neproměnností, nutnosti a objektivnosti svou. (Proto je měl filosof Plato za pravé „bytosti“.)

Poznámka. Soud jest matkou pojmu; každý soud promění se totiž, jakmile jednou vnesen byl, v pojem, jenž tím vzhledem k jednomu ze svých znaků zřetelným učiněn jest. Soud: „duše jest nesmrtná“ promění se hned v pojem duše nesmrtné. Jak pojem kladnými soudy se stává zřetelným, tak soudy zápornými se zjasňuje, ježto tím od jiných, snad podobných pojmu se rozehnává. V bystrém lišení pojmu jeví se *bystrost myslitelova*.

§. 53.

Druhy pojmu.

Pojmy jsou buď jedinečné (individualní) neb obecné.

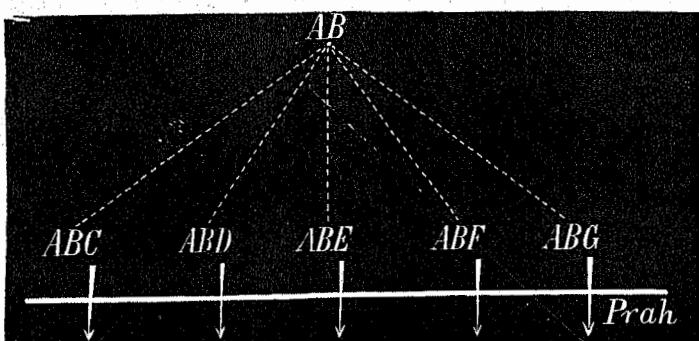
Předmětem jedinečného pojmu jest věc jednotlivá; předmětem pojmu obecného jest mnohosť věcí jednotlivých, jež po některé stránce vzájemně souhlasí a tím k sobě náležejíci třídu tvoří, třeba by byly po širých prostorách a dlouhých časech roztroušeny.

Jak pojmy jedinečné tak i obecné povstávají a bstrakte se s myslícná zárody. Pozorujeme-li jednotlivou věc několikrát, však za rozličných okolností, schází se představa *A* vždy s jinými tlumy představ *M*, *N*, *O* . . . ; čímž družiny *AM*, *AN*, *AO* . . . povstávají. Vidíme-li nyní předmět *A*, tu všecky tyto družiny po zákonu podobnosti se vybaví, při čemž představy *M*, *N*, *O* se zatemní, *A* pak za to se vyšine a tím všeho současného zprostí, t. j. stanese se pojmem.

Za tohoto pochodu soustředí se pozornost ve představě *A*. Tak dítě dostane se stálým nazíráním a pozorováním na př. k pojmu

této růže — nikoli však růže vůbec*). Při tom nesmí všímati si nádoby, v níž růže se chová, ani stolu, na kterém i s nádobou stojí.

Též pojmy obecné povstávají ze smyslných názorův abstrakcí. Máme-li množství podobných názorů, na příklad rozličných domův, a vidíme-li potom jistý dům, vybaví se po zákoně podobnosti také dřívější názory domů, přičemž se srovnají v řadu. Všecky členy této řady mají společnou součást AB , jež totík obsahuje, kolik vše m těmto názorům, na příklad všem domům naleží, a liší je jen zvláštnimi případnostmi vedlejšími $C, D, E, F, G \dots$, jež jednotlivým patří. Je přirozeno, že představa hlavní současti, poněvadž u všech členů se jeví, zvláštní výše dostoupí, kdežto případnosti vedlejší pod práh klesají.

Obrázek 9.

Tím povstane nejprve všeobecný obrys, kterýž však ještě znečištěn jest rozmanitými případnostmi, jež kolem něho se vznášejí. Obecným „pojmem“ stane se teprve, když zápornými soudy abstrakci všeho nepodstatného a vedlejšího provedeme. Tato abstrakce však nikdy dokona se nepodaří, poněvadž protivné případnosti vedlejší C, D, E, F, G, \dots nemají stejně síly. Dejme tomu, že ve kruhu názorů, z nichž AB odtaženo býti má, převládají členy ABC a ABF , tedy nedají se zcela zatlačiti, nýbrž lpí na obryse AB . Obraz obrysu obecného „dům“, jenž z kruhu názorů o chýži, paláci, domu, kasárnách a j. povstává, nese známky tohoto kruhu, a

*) Tvoření těchto pojmu podstatně se ulehčí, jestliže předmět jest pochytlivý. Ježto v rozličných polohách pozorován býti může, lze jej také snadněji lišiti od pozadí, jež s ním zároveň pozorujeme. Tím pochopuje dítě snadněji věc živou nežli neživou; snadněji kočku nežli stůl.

závisí na tom, které názory v něm převládají (*). Názory *ABC*, *ABD*, *ABE* . . . , na příklad kamenný dům, dřevěný dům, jednopatrový dům, dvoupatrový dům, chýše, palác . . . tvoří, logicky vzato, rozsah obecného pojmu *AB* (dům). Z toho jde důležitá věta:

Obecné pojmy nepojímají se psychologicky svým obsahem (pojmy znaků svých, výměrem) *nýbrž svým rozsahem* (přehledem druhů, rozdelením). Pojem „barvy“ nelze jinak mysliti si nežli výčtem barvy červené, pomerančové, žluté, zelené, modré, fialové.

Poznámka 1. Mysliti si pojem obecný jest požadavek někdy tak náramný, že představování naše mu nemůže vyhověti, a to tím méně, čím vyšší pojem jest, poněvadž počet zvláštních případností je tím větší, čím obecnější jest pojem. K tomu přistupuje, že i rozsahy těchto pojmu stále se šíří, tak že nemůžeme ni povrchně si je představiti. Jak veliký je na příklad rozsah pojmu „zvíře“! Jak je možná nesmírný tento rozsah všech ssavců, ptáků, ryb, hmyzu a nálevníků jen poněkud si představiti? A přece, tvrdíme-li co o zvířeti, tvrdíme to o všech těchto tvorech. — Proto ustává činnost myslivá u slabých myslitelů, jestliže dostoupí oboru vyšších abstrakcí, a tu třeba jest učiti se na zvláštním obecném na příklad pravidlu. (*Longum est iter per praecipita, breve et efficax per exempla.*) Tak vede důkaz zeměměřic o určitém trojúhelníku, jejž na tabuli kreslí, a přece důkaz ten platí o všech možných trojúhelnících. Za obecné nastupuje zde jedno ze mnoha, kterékoliv (*quodlibet*); místo abychom celou řadu pojmu prošli, jež rozsah obecného pojmu tvoří, staneme při kterémkoliv členu této řady. — Zejména jsou to pojmy přirodovědecké, jež představujeme si v podobě typických jedinců.

Poznámka 2. Přirovnáme-li psychologický pojem k logickému, jeví se vždycky s plnulým a neurčitý. — Myslíme však jen psychologickými pojmy; a z toho vysvětliti si doveďme kolísavost mínění a soudů u rozličných lidí a v různých časech. Každý člověk a každá doba mají zvláštní své pojmy o týchž předmětech — a tyto pojmy jsou nad to ještě ve stálém vývoji, poněvadž právě tak se mění jako vědomí samo. Pojmy mladíka a starce jsou jiné nežli pojmy dítěte. Hvězdář jinak smýšlí o slunci nežli rolník, tak jako Sokrates jinaký pojem měl o ctnosti a vlasti nežli jeho žalobníci.

*) Obyvatel sídelního města, jenž nejčastěji paláce kolem sebe vídá, myslí si slovem dům něco jiného nežli obyvatel vesnice, ač oba poctivě snaží se, by pojem dům všeho vedlejšího zprostili.

§. 54.

Mluva a myšlení.

Podmínkou tvorby pojmu jest, aby představy, jichž se týče, všech ostatních příměsků vědomí byly zproštěny (§. 52.). To děje se oznáčováním pojmu, t. j. sdružováním jich se smyslnými známkami.

Jedinečné pojmy mají ve svých vnějších, s nimi souhlasných předmětech své zvláštní smyslné známky; máme je tedy nejenom subjektivně v našem vědomí, nýbrž i objektivně na věcech vnějších. Viditelná věc je zároveň symbolem (odznakem) svého vlastního pojmu jedinečného. Kdykoliv na věc tu nazíráme, vraci se i tento pojem. To jest takměř mluva, kteroužto s námi mluví příroda sama.

Jinak jest však s pojmy obecnými. Zde schází veškeré označení přirozené a musí teprve kulturním vývojem utvořeno být.

Předmětem pojmu obecného nemí totiž jedinečná věc, nýbrž třída věcí jedinečných, jež sice jistou vnitřní podobou a přesbuzností k sobě náležejí (všecky domy, všickni lidé, všecky stromy), avšak ve skutečném světě nikdy pohromadě nepřicházejí a tudiž jediným názorem pojaty být nemohou. Soubor jich musí spíše srovnavačním rozumem tím přiveden být, že všecky vzájemně k sobě potahujeme, a tím rozsah obecného pojmu sestavíme, z něhož pojem abstrakcí vyjde. (Srovnej §. 53.)

Tento vztah stejného k stejnemu za účelem rozšířování podstatně podporován jest pojmenováním. Stejné jméno, jež každému předmětu třídy, na příklad každé rybě náleží, vybaví celou třídu, jakmile jen jednotlivý předmět pozorujeme, a tím též obecný pojem, jenž brzo se jménem nerozložně splyne.

Dal-li um lidský každému obecnému pojmu, na příklad domu, stromu, člověku — jméno, dal mu tím též vnější bytostí; hned poznáme každý předmět, jestliže vyslovíme jmeno obecného pojmu, jenž k tomuto předmětu se hodí. Tak poznává rostlinozpytec bylinu, an její jméno s ní spojuje*).

Tak jako jméno jest známkou pojmu, tak jest věta mluvním výrazem soudu. Jakmile dítě počne pronášetí soudy,

*) Nikoliv, že by snad ve jméně samém poznatek byl; neboť je-li jméno cizí, nevyvodí také poznatku. Jméno má jen totožnost exempláru s dotčeným druhem rostlin vyjadřiti a tím na všecky jedince nás upamatovati, jež stejného jména jsou.

počíná též mysliti. Poněvadž pak tvoření obecných pojmu podstatně na soudech záleží, jež zřetelným činí obsah a rozsah vyčítáním jich součástí, prokazuje i v tom řeč nejdůležitější službu ve tříbení pojmu.

Pomocí mluvy přicházejí vědy a vzdělanost do proudu. Podániem i písmem přechází vzdělání starých na ducha mladých, a každé pokolení připojuje vzdělanecký svůj postup, aniž by jej musilo od počátku nastoupiti, k vývoji minulému, přivlastňujíc si poklad věd i zkušenosti předešlých pokolení. Tento poklad jest po největší části uložen v literatuře národní, t. j. v souhrnu psaných památek jeho vzdělání. Ještě v devatenáctém století těžíme ze vzdělanosti starých Řekův a Římanův.

Poznámka 1. Vnějším zástupcem obecného pojmu není tedy věc jednotlivá, již právě ponímáme, nýbrž jméno, s nímž ji pojíme a jež nám celou třídu na vědomí vyvolává. To ihned vysvítá, uvážime-li, že táž jednotlivá věc, na příklad lev, k nejrozmanitějším třídám náležeti a tím nejrozmanitější pojmy zastupovati může. Tak náleží lev do třídy: šelma — silný — čtvernožec atd. — Tímto způsobem tvoří se též abstraktní pojmy, jestliže pojmenováním vřadíme věci do jedné třídy, jež nesouhlasí ve hlavním znaku pojmu, nýbrž v jiné známce vedlejší. Shrнемe-li na příklad lva s medvědem, vodopádem, bouří, Herkulem, líhem a j. v celek, a přidáme-li každému jméno „silný“, pak osvojíme si obecný a odtažitý pojem „silného“.

Poznámka 2. Řeč v užším smyslu jest výtečná přednost člověka, nejmocnější páka jeho vzdělání. Mohou ovšem i zvířata vespolek se dorozumívat a mají také svou zvláštní mluvu; avšak znamení, která si děvají, jsou spíše přirozený výraz jich subjektivního stavu, nikoli však úmyslně utvořené značky pro pojmy obecné. Proto již nelze u nich mluviti o vzdělání, ač nalezáme i u nich stopy psychické čilosti; jich duševní stav jest stálá nehybnost, kdežto plémě lidské ustavičného zdokonalování schopno jest.

§. 55.

Řeč.

Nynější hlásková řeč jakožto soustava umluvených známk k označování představ vyžaduje patrně jakési přirozené mluvy, kterou se lidé o významu nynějších konventionálních (umluvených) známk řeči musili dorozuměti*).

*) „Je-li řeč dle pojmu svého úmyslné sdělování myšlenek samovolnými známkami, pak nebyla první sdělení učiněna řečí. Neboť o volných známkách nutno prve smluviti se, sice nelze jim rozuměti, nýbrž jen jich uhádnouti; na to však mluvící spolehati nemůže.“ Herbart, psych. §. 130.

Tato přirozená řeč spočívá nejprve v pathognomických pohybech reflexních (odrazových), jež naše stavu duševní bezděčně provázejí. Syn přírody dostává dojmy ze vnějšku a reaguje proti nim po h y b y. Tyto pohyby rozprostraňují se po celém těle a po všech údech. (Quot membra, tot linguae.) *Reflexe* (odrazy) hláskové jsou jen zvláštní jejich druh, z něhož se později řeč hlásková vyvinula.

Rozličné pathognomické pohyby reflexní jsou bezděčnými projevy stavů duševních, ježto jimi člověk nitru svému průchod dává, třeba neměl úmyslu, koho o tom zpravit. Pozoruje-li však druhý tyto projevy, aby z nich o nitru člověka soudil, stávají se známeními. Tak méně se výkřik bolestný ve známení bolesti, posuňky zlosti, úzasu a j. stanou se prostředkem ku zjevení těchto duševních stavů. Hlasy stojí zde v jedné řadě s tváří i posuňky, — přirozená mluva hlásková s posuňky mluvidel.

Tímto způsobem vyjadřuje člověk nejprve své subjektivní city a svá duševní hnuti pathognomicky*). Sem náležejí cito slovce, jež udržela se jakožto památku na první stav řeči, na příklad „ha! — ach! — ó! — aj!“; avšak i samozřejmá tváření a posuňky, jež jako smích a pláč, kývání a vrtění hlavou (ano, nikoli), krčení ramenoma, kývání, ukazování a p. mají význam obecně srozumitelný.

Reflexní pohyby mají však i ráz na podobení slyšeného a viděného. Těmi nejprve jakýs úkaz, později však také předmět, jenž úkaz tento způsobuje, naznačován bývá obrazně. Volání *bouc!*, *bác!* reflektoricky napodobí úhoz plochého těžkého předmětu; onomatopoetické výrazy: *h a f - h a f*, *m ſ ou*, *b é a pod.* neznamenají však pouhý úkaz, nýbrž i předměty samé, tedy psa, kočku, ovcí. Na stupni pathognomickém jest nám s posuňky hlasovými činiti, na stupni onomatopoeticém s *obrazy hlasovými*.

Pathognomické posuňky hlasové a onomatopoetické obrazy hláskové sprostředkovaly asi první dorozumívání lidí až do jistého stupně a byly zároveň prostředky k dalšímu zdokonalování řeči hláskové. Jakmile totiž mezi jistými představami a jistými hlasy cestou pathognomickou a onomatopoeticou potřebné družiny se utvořily, čímž hlasy znamená i těchto představ se staly: tu osmělil se člověk vždy volněji družiti představy a znaky — tak volně, že konečně nebylo již vnitřního pojídla mezi hlasem a představou, nýbrž že hlas ten konventionální, t. j. obecně přijatým s držením ku představě se pojil. I povstala na příklad pro představu psa na místo onomatopoetickeho výrazu „haf-haf“ konvenční označení, různá na různých jazykových územích, jako: *p e s*

*) Na tomto stupni jest slovo jakýsi druh pohybů instinktivních, jež dostavují se důsledně po vášnivém rozčlenění vnějšími dojmy.

(česky), canis (latinsky), le chien (francouzsky), der Hund (německy) a p.

Volné družiny, jež jsou základem nynější řeči hláskové skoro naskrze, nepovstaly však libovoletným způsobem, snad výrokem osoby jedné, nýbrž utvořily se spíše přirozeným výběrem, jejž Darwin objevil na vysvětlení přirozeného vývoje organismů. Tak jako nyní ještě Arab má šest tisíc názvů pro velblouda, dva tisíce pro koně, padesát pro lva a dvě stě pro hada, tak utvořila se při povstávání řeči pro každou představu nejrozmanitější označení, jež ve vzájemný „boj o bytí“ (v konkurrenci, soutěž) vstoupila, až konečně z jakýchkoli důvodů dnes obvyklé jméno nad soupeři zvítězilo a všeobecného uznání došlo.

Poznámka. Vnější tvar mluvnický jest slyšitelný hlas jakožto vnější známka jistého představovaného obsahu. Tento obsah, t. j. toto složení našeho vědomí, jež slyšitelným zvukem se vyjadřuje, a jež v sobě každý vzbudit musí, chce-li hlasu tomuto rozuměti, zove se vnitřním tvarém mluvnickým. Jedno i druhé podléhá v životě národů rozmanitým změnám, jež se změnami vzdělanosti a s osudy jejimi úzce souvisí. Tytéž vnější tvary řeči naplňují se během času rozmanitým obsahem. Slova ctnost, slunce, tovaryš měla ve středověku význam jiný nežli nyní; když elektřina poprvé na třeném jantaru pozorována byla, mělo toto jméno jiný smysl nežli nyní — vnitřní tvar mluvnický se změnil. Avšak i vnější tvary mluvnické mění se časem značně. Přirovnáme-li češtinu evangelia Sázavského s češtinou nynější, žasneme nade změnou, jaká u vnějším tvaru udala se v řeči naší skrze 800 let. Následkem uvolněného rozvoje našeho jazyka za doby nynější pozorujeme též ukvapený vzrůst jeho zevnějších tvarů. (Příroda za přirozenost od doby Jungmanna; náladu, tvorba, četba a p.)

§. 56.

Vzdělání rozumu.

Rozum není vrozená skutečná mohutnost duše; neboť vyuvíjí se teprve znenáhla za jistých podmínek, a to od útlého mládí až do stáří. Kdežto paměť věkem již značně se seslabuje (§. 38.) a obrazotvornost ochabuje, spočívá převaha mužova a starcova výhradně v jich stále rostoucím rozumu.

Podmínky vývoje rozumového jsou tyto:

1. Musí zde látka být, v níž by rozum se cvičil. Této látky poskytují smyslnost a paměť, jež dohromady rozsah zkušenosť tvoří. Čím zkušenější člověk jest, tím více látky poskytuje své soudnosti.

2. Má-li zkušebná látka, jíž jsme nabyli smysly a již zachováváme paměť, v logický vztah přivedena býti, musí v po hy b býti uvedena, čímž historické sice, však mnohdy nesprávné družiny se rozlučují a novými, obsahu představovaného hovíci mi tvary se nahrazují. K tomu přede vším obrazotvornost třeba jest. Přičinou nerozumnosti zvříat jest nedostatek volné pohyblivosti představ, t. j. nedostatek obrazotvornosti.

3. Jednotlivé představy musejí od ostatního vědomí odloučeny a na vysoký stupeň jasnosti přivedeny býti. K tomu přede vším pozornost jest třeba. Největším nepřítelom myšlení jest roztržitost, jež s předmětu na předmět těká. Melancholická letora, která má nejmenší hybnost a nejznačnější sílu představ, jest myšlení nejpřiznivější. — Nouze učí mysliti, poněvadž pozornost naši trvale na jisté předměty poutá.

4. K vyššimu vzdělání rozumu jest dále výchování a vyučování třeba. — Měli by člověk veškerých rozumových vztahů, jež panují mezi předměty zkušenosti naši — sám vlastním přičiněním shledati, musil by omeziti se na jednotlivé poznatky, jichž by hrou náhody se mu dostalo, tak jako zrnek pravdy v písce života. Vyučování a vychovávání jsou mu podporou, ježto poskytuje celých soustav rozumových vztahů. Tyto soustavy, o nichž složitá činnost rozumová nesčetných hlav lidských a celých pokolení pracovala, jsou umění a vědy. Sdlení jich děje se mluvou, jež právě proto jest prvním a nejdůležitějším předmětem vyučování.

Vzdělání rozumu není tudíž pouze osobní věcí jednotlivce, jesti to společná práce společnosti a celých pokolení. Dějiny vzdělanosti jsou dějinami lidského rozumu, jeho poblouzení a jeho pokroku. Cílem jejich jest všeobecné a důkladné pronikání látky zkušebné rozumem.

Poznámka 1. Výrazem obzvláštní dokonalosti rozumu jsou vtip, soudnost (ostrov tip) a důmysl. Dokonalost myšlének závisí na jich zřetelnosti a jasnosti, z nichž zřetelnost objasňuje obsah, jasnost rozsah pojmu. Vtip hledí si zřetelnosti, soudnost jasnosti představ. Vtip novými znaky vztahovými tvorí překvapující družiny, soudnost pak znaky různými nová rozlišení; onen všimá si podobnosti, tato nepodobnosti pojmu. Vtip jest tvorivý, soudnost kritická; onen synthetický, tato analytická. Jakožto vyšší stupeň soudnosti platí důmysl, jenž může nejjemnějším rozeznáváním znaků vésti k nejskrytějším pravdám, avšak může též zvrhnouti se v jalové mudrování.

Poznámka 2. Jak omezen jest vývoj lidského rozumu, kde nedostává se žádného vychování, toho dávají lidé všeho vzdělání prostí a divoši příklad odstrašující. — Zkušenosti v oboru tom učiněné nás učí, že člověk sám sobě ponechán, jen málo nade zvíře se povznes, a že vývoj rozumu jeho nic dále nesáhá než nouze jeho.

V nynějším stavu společenském nevychovává nás pouze škola, nýbrž i společnost svými rozumnými zařízeními, mravy a zákony, jimiž i ten stále k rozumnému chování se přidržován jest, kdo neměl žádných vychovatelův a učitelů. Samouků tedy ve společnosti naší vlastně není.

§. 57.

Obrazotvornost.

Ze spojení rozumu a obrazivosti (§. 39.) vzniká *obrazotvornost*.

Obrazivost uvádí tlumy představ do pohybu a hrozí, že učiní z nich směs; tu přichází rozum a podřizuje pohyb tento svým pravidlům, dávaje za věc historicky sběhlou věc logicky žadoucí. Tlumy a řady představ vejdou v nové družiny, totiž v ty, jež se srovnávají s obsahem představovaného.

A však logické požadavky nejsou při představivosti tak veliké, by neponechaly obrazivosti jakési svobody. Rozum dává jím jen obecnou ideu, — blížší určení (determinování) zůstaveno jest obrazivosti. Tak typem druhu zvířat nebo rostlin není ještě jedinec určen; tut přistupuje ještě množství vedlejších určení, aby jistý kus, na příklad „tuto růži“, tím učinily, čím v skutku jest. Skládání těchto vedlejších určení zůstavuje se obrazivosti malířově, jenž nám obecný typ růže na jediném kuse zobrazuje.

Vlastní obor obrazivosti jest a zůstane v umění, zvláště v umění svobodném, jež v idealisujícím zobrazování idee jediný cíl svůj vidí, nižádným účelem cizím nejsouc rušeno.

Při umělecké tvorbě dva stupně lze rozeknat: předně vynálež idee a po druhé provedení její. Abychom idee dosáhli, musíme od zvláštnho k obecnému, od názoru k pojmu jítí (neboť dány jsou nám jenom názory); abychom ideu jednotlivě zobrazili, musíme ji opět na názor uvést. Na prvním stupni převládá abstrahující, na druhém determinující činnost obrazivosti.

Příroda a život jsou bohatými prameny všeho uměleckého tvorení, anobrž v nejsvobodnějších druzích uměleckých výtvarů, v poesii a románu, jsou zobrazené momenty ze života vzaty, a jsou tím působivější, čím jsou pravdivější. Však nejsou to pouhé kopie, pouhé fotografie života; neboť rysy z něho vzaté musí ve vědomí tak se proměnit, by též v individualním provedení ideal viděti bylo, a výtvor umělecký by měl vzdrušný nádech přibásnění proti tvrdosti světa skutečného.

Dar vynálezavosti, jenž jeví se v dobývání idealů ze zvláštností a v individualním utváření jich, platí právem za příznak veleducha (genie). — Činnost veleducha v tom se

jeví, že zastaralé náhledy, podáním na nás došlé, ať již v oboru aethetickém nebo společenském a politickém, v nové útvary vtěluje, kterých nám však nepodává v podobě odtažitých pojmu, nýbrž v živých, poměrům skutečného života přizpůsobených názorech.

Také *vtip* (§. 56. pozn., 1.), jenž i nejrůznější představy ve vzájemný vztah uvádí a jejich podobnosti vyhledává, záleží na činnosti obrazotvornosti.

Poznámk a 1. Obrazotvornost jeví se nejen ve vlastní činnosti umělecké — nýbrž přichází též při jiných zaměstnáních, kde nejde o to, by předmět takоřka otrocky dle přísně stanovených pravidel se provedl. Obrazotvornost naskytá se v rozličných hrách dětí a odrostlých, jakož i ve plodech průmyslu uměleckého.

Poznámk a 2. Hegel definuje umění jakožto „průsvit idee prostředím smyslným,“ kterýmž výměrem bezprostřednost umělecké tvorby dobře vyznačena jest. Dvojí věc sluší zde rozeznati: subjektivní myšlenku a smyslný, objektivní prostředek, jímž myšlenka jevit se má, a jenž velmi rozmanitý býti může (barvy, tóny, kamení, slova atd.).

HLAVA ČTVRTÁ.

O s e b e v ě d o m í.

§. 58.

„Já“ jakožto představa o vlastním těle.

Sebevědomí jest představa o vlastním já.

Jakožto obsah představy o sobě (já) jeví se u dítěte a člověka přírodou odchovaného *vlastní tělo*. Jestliže dítě o sobě mluví, mluví o svém vlastním těle.

Toto však vnímáno bývá s počátku jakožto předmět *vnější** a myšlení o něm děje se bohatým tlumem představ, jež na ně se vztahují. K témuž nenáležejí jenom vjemy smyslné, jež povstávají při hledání a hmatání, nýbrž i nesčíslné pocity tělové, jež na vlastní tělo promítány a v jeho údy umisťovány bývají.

Vlastní tělo však při představování člověka zajímá mezi ostatními předměty vnějšími velmi záhy místo význačné. Nejprve zajisté svou citlivostí; změny ve stavu vlastního těla označují se nám bez prostředecně pocity tělovými, a o věcech vnějších máme jen prostředecnou známost, pokud totiž na tělo působí. Toto tedy staví se jakožto předmět *vnitřní* oproti předmětům *vnějším*.

Vlastní tělo jest dále s tředištěm našeho orientování prostorového. Řady prostorové, jimiž polohu věcí v prostoru určujeme, vycházejí vesměs z něho; jakmile stanoviště jeho se změní, změní se veskeré vzdálenosti předmětů vnějších, kdežto změní-li některý jiný předmět vnější své místo, změní se jen jediná řada, jež na druhé nikterak nepůsobí.

Vlastní tělo liší se však ode věcí vnějších též tím, že jím bez prostředecně vládne, ježto ústrojí hybné (§. 25.)

*) Mluví-li dítě o sobě, mluví v osobě třetí: Karel jde — Karel chce.

v naší moci jest. Pohyby těla následují b e z p r o s t r ē d e č n ě po vnitřních popudech, kdežto úmyslné změny vnějších věcí pouze p r o s t r ē d e č n ě, t. j. pohybem údů prováděny býti mohou.

Vlastní tělo je konečně východištěm všech pohybův a činů, jichž zvláštní p o v a h a a s m ě r pocity svalovými (§. 18.) na vědomí naše se dostávají.

Představa vlastního těla jakožto citlivého a volně se pohybujícího předmětu vnitřního, jenž zároveň jest východištěm prostorového poznávání i pohybův a činů,— tvoří obsah sebevědomí na prvním svém, prvotním stupni.

P o z n á m k a. K tělu, jakožto prvnímu hrubému podkladu představy já, přistupují znenáhla některé předměty v nější, z části proto, že se jako oblek, skvost, kůň, povoz . . . těsně k tělu váží, z části proto, že jakožto zbraně a jiné nástroje panství tohoto já nad ostatním světem právě tak mocně provádějí, jako vlastní údy těla. Voják má svou zbraň, jezdec svého koně, král žezlo a korunu za případky osoby své; neboť jezdci slouží svalové síly koně právě tak jako vlastní, a dobrá zbraň je nad nejpádnější pěst. Proto ve všech časech vidíme stupňovaný sebecit u ozbrojeneců a jezdců (kavalír od cavallo, kůň), odtud snaha, svými šaty, skvosty, čestnými odznaky a p. svému tělu na venek dátí větší platnost, ba větší objem. Užívání kothurnů (chůd) v antické tragedii a vysokých podpatků nyní — záliba v šatech řasnatých a objemných (ve krinolinách a vlečkách paní) — užívání vysokých čepic a klobouků jakožto odznaku vyššího důstojenství — význam berly jakožto prostředku, jímž dosíci lze rozšíření těla směrem libovolným (žezlo, berla maršálská, taktovka) — mnoho zvláštností v oděvu pánuv i paní — to vše prozrazuje snahu, vlastnímu tělu do výše i do šíře větší prostory zjednat a tím vážnosť vlastní osoby zvětšiti.

Jdeme-li dále, můžeme ke vlastnímu tělu přidati ještě předměty v nější, jimiž člověk volně vládne jakožto jméním svým. Nejenom hmotná síla, i zámožnost, jak již samo jméno prozrazuje, jest přivlastkem osoby; nejenom zbraň, nýbrž i penězi naplněná tobolka propůjčuje člověku vyššího sebecitu, a chudas třeba silák slabým jest opráti boháči. Větší však měron lze považovati za rozšíření vlastní osoby jméní duševní, jež tíže lze odložiti od osoby nežli statky vezdejší. Básník má plody své za nejlepší části své osobnosti, a malíř nazývá obrazy porád svými, třeba byly již v rukou mecenášových nebo obchodníkových.

§. 59.

Já jakožto střediště představ.

Tělové pocity jsou v tělo umisťovány, smyslné vjemey promítány pak vě svět vnější. Barva a tón nejsou nám představami duše,

nýbrž vlastnostmi těl; nevztahujeme jich na vědomí, nýbrž na předmět vnější, prostorně určený, tak jako mníme, že bolest jest v noze nebo v ruce, kdežto ji v duši máme.

Jinak věc ta se má při představách vybavených čili při představách v užším smyslu, jež dovedeme zcela dobře rozeznati od bezprostředečného pocitu. Žde víme, že podnět nepřichází ze vně, a tím odpadá i potřeba, bychom představu na venek promítali.

Avšak přece nuceni jsme, věcem pouze představovaným jakési místo vykázati. Kde tedy nacházejí se všecky tyto předměty, jež na mysl stále mi tanou? Ve světě vnějším jich není; nacházejí se tudíž — v mé hlavě*).

Vztahujíce své představy podle zákona současnosti a posloupnosti k sobě, tvoříme z nich tlumy a řady. Řady pak tvoří spojení jednoho tlumu s druhými, křížují se, a tak povstávají osnovy. Úzliny osnov jsou ústředními pro představování, jež mezi nimi sem i tam se pohybuje. Hlavní řady, jež z ústředí vybíhají, sbíhají se ve středištích rádu vyššího, jež opět k nejvyššímu středišti směřují. (Srovnej §. 33., pozn. 3.) Tím povstane všeobecný vzájemný vztah všech představ a soustředění jich ve přísnou jednotu — podobno tomu, jež vládní soustava dobré zorganizovaného státu provádí instancemi svými a ústředním spojením.

Toto střediště všech představ na venek nepromítaných není však skutečně nebo fyzicky udajné, nýbrž ideální; jest totéž, z něhož směry promítací a distanční čáry všech prostorových názorů vycházejí. Všecky naše představy kupí se okolo bodu toho, všecky řady představ z něho vycházejí a do něho zase se vrací. Tento ideální bod, jenž vlastně není než výrazem nejpřísnějšího k sobě vzájemného vztahu všech představ — jest ryzí jáčlověka.

Vlastní definici neb určitý obsah tohoto já není možná udati, poněvadž prázdné místo, pouhé dějiště představ vylučuje každou zvláštní determinaci. Na otázku: „Kdo jsi?“ nemůže člověk jinak odpověděti nežli: „Jsem, kterýž jsem,“ a může k tomu přidat i ještě paradoxon: „Byl bych týž, i kdybych byl jiným.“

Poněvadž však člověk, má-li vůbec jakého sebevědomí, tedy představy svého já, musí něco určitého si představovat, je zřejmo, že tento prázdný střed vyplnití musí určitými představami a to těmi, jež okamžitě na snadě jsou a nejpřípadněji platí za

*) Výplody spánku nemůžeme od pocitů rozeznati, a proto promítáme je hned ve prostor vnější. Spánek vykouzluje nám svět vnější, jehož není, a jejž při procitnutí hned jakožto svět vnitřní poznáváme.

výraz tohoto já. Jsou to nejsilnější, nejvýznamnější, největšími posilami podporované představy. Sem náleží představa vlastního těla — osovovací a oblíbené představy člověka. Tak volá krušným osudem stížený člověk: „Já nešťastník!“, lakomec: „Já boháč!“ — a ten, jenž se vraždy dopustil, nemůže své já jinak myslit nežli výrazem: „Já vrah!“

Poznámka 1. Že jest já jednotným středem veškerého života duševního, jest zároveň důkazem pro jednoduchost duše. (Srovnej §. 1.) Plato, věren principu svému o objektivní realnosti idealu, přijal za nejvyšší pojmy druhové vši činnosti duševní tři zvláštní duše: poznavačí (*λόγος*), cítící (*θυμός*) a žádací (*ἐπιθυμία*), z nichž první dal místo ve hlavě, druhé v prsou, třetí v životě.

Poznámka 2. Současně s představou já tvoří se též představa ty jakožto cizího střediště představ. Člověk pozoruje totiž, že i jiné bytosti cítí a si představují, pozoruje to na jich pohybech, jež řízeny jsou představami okolí jejich. Jestliže bytost řídí se třeba jen náhodnými změnami svého okolí, jeví se již jako představující. Přenášejíce schema svého já na ně, vnímáme je jakožto cizí já, čili ty.

Poznámka 3. Jakkoliv rozmanitě je rozčleněn a obsáhlý svět jednotlivce, přece jeho já zůstává stále středem jeho, osou, o niž se — ovšem jen pro něho — vesmír točí. Každý, třeba žebrák, je králem na tomto světě. Vjemy, jež má, jsou jeho vjemy; všecko, co si myslí, co cítí, pozoruje a chce, jest jeho vlastní majetek. Má-li něco vůbec být pro významno, musí se prve stát částí jeho já. Sobecky, jakožto absolutní platnost vlastního já, při čemž hledí člověk sebe sama povýšiti za střediště světa, může jen pozvolna překonáno být odporem jemu se všech stran kladeným. Člověk pak spatruje se ve společnosti rovnoprávných osob, u nichž právě jen tím platí a jest, kym býti se prokáže.

§. 60.

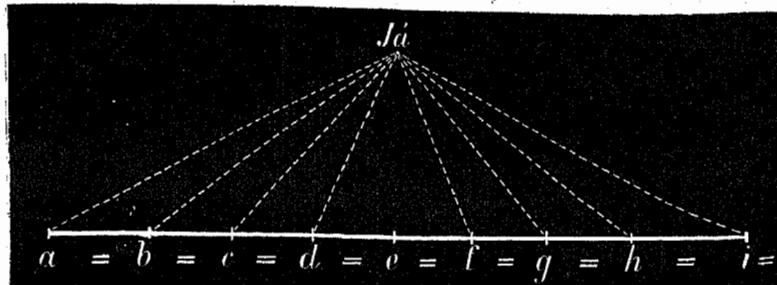
Historické já.

Ku představě našeho já připojují se některé parodoxní zjevy. Všecky stavby duševní náležejí k obsahu „ já“, a přece není obsah tento závislý na žádném zvláštním ze stavů těchto. Proto jeví se nám já v této stránce jakožto cosi proměnného, v oné pak cosi trvalého; je zároveň tlumem představ nejbohatším a nejchudším.

Člověka „ já“ mění se, jestliže jeho přesvědčení se zjinačí, jestliže hluboce zasáhající události, nemoci a p. jej stihnou, jestliže

zásydy své, stav a jméno změní, na příklad: stane-li se ze Šavla Pavel, z městana šlechtic, ze světského duchovní, anebo přijímá-li žena provdáním jméno mužovo. A však i proměna jména, proměna nejhloběji zasahující — neboť jméno je vnějším zástupcem osobnosti, stále stejnou si zůstávající — nemůže totožnost tohoto já před proměnou a po ní zcela zrušiti. Osobnost zůstává touž, i kdyby největší převraty s ní se udaly.

Na všech jednotlivých určeních života duševního závislé a s nimi stále se měnící „já“ slove historické čili empirické já člověka. Ono zajímá celé jeho životbytí. Není události ani stavu duševního, jenž by k tomuto já nenáležel. Toto já — přísně pojato — jest nepřetržitá řada v sebe přecházejících „já“, jež odpovídají jednotlivým epochám života lidského*).

Obrázek 10.

Sebevdomí.

Ryzí já člověka není naproti tomu na žádném životním určení závislé; neboť člověk zůstává týmž, ať jej potká cokoliv. Toto paradoxon, že člověk tu na všech stavech duševních závislý, tu zase zcela nezávislý jest, vysvětluje se poznámkou, že četná tato určení arci k obsahu já náležejí, že však se pro svou protivu při sjednocování vědomí (mimo jednotlivé stopy) vzájemně zatemňují a že v jasném vědomí nezůstavují nežli prázdné střediště.

*) Přísně vzato, mění se já člověka rok od roku, den ode dne, vteřinu od vteřiny. Každý okamžik zavírá svůj zvlášť psychický obsah, jenž jakožto přídava k obsahu já přistupuje, a tak vlastně každým okamžikem u téže osobnosti jiné já nastupuje. Paměť má tato já zachovávat, rozum pak všecka u vzájemnosti přivést. Kde to se neděje, tam ztrácí se zdraví duševní. Na okamžik může se arci na př. herce vymyslit v cizí já, může se za Alexandra nebo Napoleona mít; pokud nahlíží, že ten, jenž císaře právě představoval, totožným jest s tím, jenž tu neb onde z rodičů městských se narodil a s těmito neb oněmi svýzeli životními zápasí: potud zůstává zdraví jeho duševní neporušeno. Kdyby však nemohl se na předešlá, neustále za sebou jdoucí já upamatovati, stal by se z herce blázen.

Ryzí já jest tedy všeobecný obrrys, abstrakce, a to nejvyšší. Tak jako obecný pojem jen obsahem svým myslit se dá, (viz. diagramm v §. 53.), tak můžeme i ryzí já myslit pouze proměnnými empirickými já *a, b, c, d . . .*, z nichž během života jisté osoby složen jest.

P o z n á m k a 1. Ani souhrnný názor vlastního těla nezůstává během života stejný, aby byl stálým podkladem představy já. Anatomie učí nás, že v sedmi letech v našem těle úplně látky se obnovují, a bez anatomicie učí povšechný pocit životní stárnochů kmata velmi zřetelně, že jeho tělo nemá pružnosti dětské aneb energie mužovy. Čím více fysické popudlivosti stářím ubývá, tím více táhne se vědomí starcovo v duševní představy nazpět, tím více kráčí odumírající já svému zdůsavnění vstříc. A stále ještě drží se tělo představy já, až dojde nejryzejšího výrazu ve výře v nesmrtnost duše odloučené od tělesné schránky.

P o z n á m k a 2. Nejenom v časové následnosti, ale i v témž okamžiku dělí se já člověka, pokud se u něho několik historických kruhů představ tvoří, jež se okolo tolikéž středišť kupí. Tak může někdo jakožto státník, spisovatel a otec rozdelené já mít: Ale je to vždy na povázenou, jestliže tato mnohá já též osoby nespojena podle sebe stojí, nevázána nijakým obecným lidským já, jako na př. jeví-li někdo jakožto úředník, poslanec a člověk různá „*já*“.

P o z n á m k a 3. Kde dělení „*já*“ tak dalece jde, že jedno ke druhému se nevztahuje, tam nastupují choroby duševní, jež mohou i šílenosti dostoupiti. Poněvadž představa vlastního těla střediště já tvoří, není takovéto dělení neb obměnění historického já ve strojené možná, pokud tělesný podklad představy já nepodlehá působení úsilnému a trvalému zjinačení. Změní-li se však tělesnými přičinami povšechné čítí životní docela, pak může též historické já náhle v odchylce se zvrhnouti, poněvadž mizí i poslední základ totožnosti sebevědomí. (Šílenost z opilství, náměsičnosti, vidění.) Historické já zůstává zde stále zatemněno. Kdyby možná bylo tělesnou obměnou nebo přímým působením psychickým je vybavit, byl by nemocný vyléčen.

„My“ jako společenské já.

Jako z jednotlivého vědomí vytváří se výraz jednoty jeho já, tak ze vědomí společenského vzniká hromadné *my*.

Vědomí společenské vytváří se všude tam, kde nalézá se u více fysických osobností společný kruh představ jakož i soustava jistých zařízení, jimiž by představy jedné osobnosti mohly vejít ve vzájemný styk s představami osob druhých.

Jednotliveci, již společnost tu tvoří, musí při tom i fysicky a vzájemně na společné půdě se stýkat. Touto společnou půdou jest pro údy rodiny dům, pro krajaný vlast, pro soukmenovce národopisné území jich řeči, pro lidi vůbec země. — Fysický okruh, na němž vzájemné působení údů společenstva se děje, se větmi smyslnými zvláštnostmi, jimiž se společnost vně jeví (řeč, krok, mravy, obřady), jsou obdobou fysického těla, které tvořilo základ představy já, a může se tudíž pokládati za společenské tělo.

Představa tohoto fysického okruhu ustupuje však v obsahu společenského já čili my pořád více ryze duchovním vztahům, jež údům jsou společny, aniž však postrádati může na dobro služeb tohoto smyslného ústrojí. Tak mají se údové rodiny v podstatě za jedno, poněvadž v nich „táz krey“ proudí; krajané druzí se proto k sobě, že společnou mají vlast, tedy i společný kruh bezprostředních smyslných vjemů, — soukmenovci vidí ve své řeči a z časti i v jednotném kroji, ve stejných mravech a zvycích smyslné pojídlo své vzájemnosti, a katolická církev, jež po toliku národech rozšířena jest, zachovává stejnootvárné obřady (uctění), stejně svátosti a stejnou řeč jakožto odznaky společenského my svých příslušníků.

Společenské já čili „my“ tím více ve společnosti lidí se vyvíjí, čím větší jest okruh společných představ a společných záležitostí a čím užejí obcováním, sdílením a společenskými poměry kruhy představ jednotlivých údů ve vzájemný stylk přicházejí, jako u vědomí jednotlivce představy samy. Čím větší je počet členů, čím obsáhlejší společenské území, čím menší vzájemnost údů, tím slaběji vyvinuto jest i sebevědomí této společnosti.

Nejživější společenské sebevědomí shledáváme v rodině, jež jen málo členů má, kteří však v nejužší vzájemnosti k sobě stojí. Co knihotisk vynalezen byl, jenž obě plodů duševních možným učil i ve kruzích nejsírších, zvláště však co rozšířena byla soustava novověkých prostředků dopravních, která vzájemnost i na velké vzdálenosti utužuje, vzrostlo neobyčejně i národní sebevědomí (m y) *).

Jest pro člověka s velikou psychologickou důležitostí, aby své jednotlivé sebevědomí rozšířil ve vědomí společenské. Já člověka jeví se totiž také jako moc, jelikož činné na venek zasáhá, aby vnější poměry se svými zámysly vnitřními v souhlas přivedlo. Oč pak společenská moc větší jest nežli moc jednotlivcova, o to vyšší jest i společenský sebecit, a nadšením plní člověka pro vznesenější

*) Zvláště neobyčejno jest v této stránce, že zachovala se židovská národnost v tak dlouhém čase a při velikém zeměpisném roztríštění. Okruh smyslných zvláštností této náboženské národnosti jest však také velmi veliký, a tvoří ostrou protivu stavům a poměrům běžných mimo tento národ.

činy. Skoro všecko vznešené, co utvořeno bylo, vyšlo ve starém věku z politického, ve středním z náboženského, v novém pak z národního sebevědomí.

Nejvyššího rozšíření dosáhá sebevědomí tam, kde vzděláním ryzé lidského sebevědomí dostupuje představy lidskosti (humanity).

Poznámka 1. Okruh rodiny, jenž ženě jest vším světem, bývá muži příliš úzkým, aby veškeré jeho snahy pojal. Tu zkouší, aby připojil se celku vyššímu: státu, církvi, národu — aby pro ně myslil, cítil a působil. Tím vstupuje do rozšířeného kruhu soudruhů v myšlení i v osudech, již všickni svým společným sebevědomím ve vyšší mravné osobě sjednoceni jsou. „My Čechové!“, „my Slované!“, „my Rakousané!“, „my katolíci!“ — kdo takto mluví, stotožňuje se s jakýmsi vyšším celkem. Osudy národa jsou pak osudy jeho; jeho velečiny, jeho dějiny, jeho budoucnost sobě osobuje. V monumentálních stavbách, jež „národ sobě“ postavil, ve chrámích, divadlech, museích prochází se jako v dědictví rodinném. Ještě více toto národní sebevědomí vyniká, spoléhá-li na znalost a studium bohaté literatury národní.

Poznámka 2. Poněvadž jest společné sebevědomí, jest také psychologie společnosti (socialní), věda, o níž teprve se pracuje, ačkoli Herbart základními rysy ji vystínil. Spisovatel vypsal základy této vědy v díle: Myšlenky ke psychologii společnosti jakožto základ vědy společenské (Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Socialwissenschaft. Wien).

§. 62.

Smysl vnitřní.

Došel-li již člověk vědomí sama sebe, pak je na snadě podnět, aby své měnivé stavy vnitřní na své já vztahoval a takřka vnitřně na ně nazíral. Tím běže sebevědomí na se podobu smyslu vnitřního.

Jsou stavy duševní, jež přecházejí beze vší stopy o vnitřní činnosti smyslné. Člověk oddává se při tom předmětům představovaným s takovou objektivností a výhradností, že sebe sama zapomíná, a tak své vlastní představy vnímá beze všeho vztahu na sebe. Jestliže něco zcela cizího se nás dotkne, jestliže ryzí objektivností ve vědeckou záhadu, ve práci neb ve hru pohroužení jsme, jestliže jako klidní posluchači dramatu nebo jako svědci líčení pře přítomní jsme, oddáváme se vší duší cizím dojmům. Dítě a zvíře nevycházejí ze stavu tohoto.

Velmi často přihláší se však člověku k sebevědomí dospělému,

že má příležitost se rozmyslit a stav vědomí jakožto „své“ stav vlastnímu „já“ vztahovat.

Tyto stavy zřídka jsou zcela tak nové a cizí, že by neobsahovaly ozvuků minulých stavů života duševního — upomínka na starší kruhy představ se budí, a poněvadž k obsahu já náleží, i představa tohoto se vybavuje. Je-li však již já u vědomí, tedy stojí zde mladší a slabší představy proti tlumu představ, jenž bez odporu jest nejstarším a nejsilnějším. Tím jsou podmínky osvojování dány. Nové představy ztrácejí svou samostatnost a přijaty jsou do představy já. Toto přijetí děje se ve tvaru soudu. Nový právě vstupující stav duševní A jest podmětem; přísluhem jest myšlenka, že tento stav duševní k našemu já náleží. Tím tvoří se soud: „A jest mé“. Pokud sebevědomí čilé jest, jsou veškeré stavy vědomí našeho tímto přísluhem mě provázeny.

At již tomuto pochodu jméno smyslu vnitřního dánou jest, nelze přece tuto jazykovou metaforu za skutečnou obdobu vnitřního smyslu se vnejším míti. Činnost vnejších smyslů jest původní, činnost smyslu vnitřního mnohonásobně odvozená a jinými stavy duševními sprostředkovaná; tam jest skutečné ústrojí smyslové, zde ho není; tam je vjem, zde soud; ono jest děj vznámaní, toto děj osvojování.

Poznámka 1. Kde v sebevědomí dostane se rozkol tím, že rozličné vládnoucí kruhy představ po sobě i spolu jako zvláštní já vystupují, tam rozkol tento vnitřní činnosti smyslovou šíří se i na osvojování jednotlivých stavů duševních; co od jednoho já přijato jest, to je druhým zamítáno. Vojvoda Manlius jinak soudí nežli otec Manlius, a ještě dnes mnohý jakožto soudce vynáší rozsudek smrti na toho, koho by jako člověk za nevinu uznal. V opilství a ve vášni spáše člověk činy, za něž se pak stydí; stud však jest cit okamžité zdrcnosti na základě srážky v sebevědomí. Zvířata studu nemají; u dětí jeví se teprve, když sebevědomí se vyvíjí.

Poznámka 2. Sebevědomí a smysl vnitřní ve vývoji svém kráčejí vždy pospolu. Vnitřní smysl nemožná si mysliti bez vzbuzené představy já, a tuto opět nelze utvořiti, aniž by roztroušené prvky života duševního vnitřní činnosti smyslovou nebyly vztahovány ke společnému středišti. Nejpřesnějším výrazem sebevědomí jest vnitřní činnost duševní, kteroužto ne náhodný stav duševní, nýbrž já samo na sebe vztahováno jest. Tím povstává soud, v němž já jest podmětem i přísluhem: „ já jsem já.“

DÍL DRUHÝ.

City.

§. 63.

Vznik citu.

Stavy vědomí našeho jsou v neustálém pohybu. Stále vstupují nové představy na vědomí, by starší zatlačily; avšak tyto neustupují bez odporu, jenž záleží na jich vlastní síle jakož i na mohutnosti jich posil, t. j. na sdružení jich s představami jinými.

Ve vědomí našem vyskytuje se tudíž neustále útlaky a úspěchy.

Jsou-li jenom slabé a okamžité, přecházejí nepozorovány. Jméno zapomeneme, osobu poznáme beze všeho.

Kde však tlum předsatav, jenž zprvu stoupal, nebo rada a předsatav, jež se vyvýjela, náhle protivou X potlačovány jsou, tu vzpírají se představy tomuto útlaku, čímž jej přivádějí na naše vědomí. Představování nachází se zde stísněno dvěma protivními silami, tlumícími protivami a uvolňujícími posilami. Odpor proti tísni dává vznikati citu, a to citu nelibému. Je-li však tísň zcela anebo z části odstraněna tím, že protivy přemoženy byly posilami, nastane náhlý úspěch představ, jejž za cit libý máme. Cit nelibý pochází z tísni, cit libý ze překonání tísni.

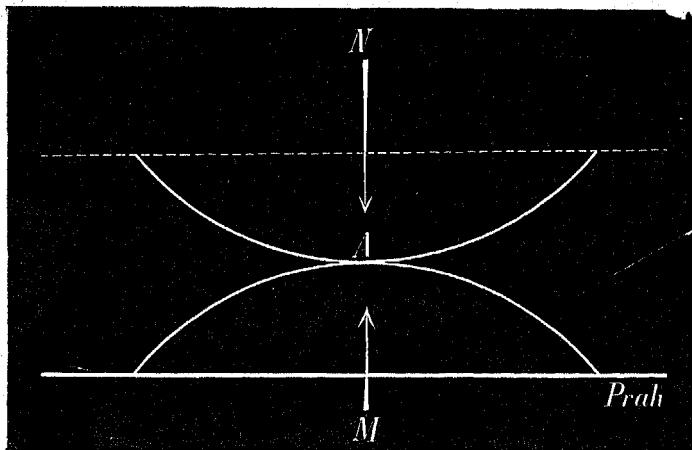
Ještě názorněji jeví se to na schematě tísni předsatav (v. str. 113).

Cit jest uvědomění bud úspěchu neb útlaku představ, a to cit libý, jestliže úspěch na vědomí duše přichází, cit nelibý, pakli duše o tísni zvidá.

Život duševní jest život představ; každý úspěch představ je zároveň úspěchem životní činnosti duše samé; každý útlak je zároveň titlakem jejím. Cit může tedy též vymezen byti jakožto vědomí o pozdvížení neb potlačení životní činnosti duše samé*).

*) Pozdvižení a potlačení žádají však jistého stavu středního, od něhož pak se měří. Tento stav střední jest průměrná síla a hyb-

Znázornění.

Tisne představ.

Obrázek 11.

 $A =$ sídlo citu; $M =$ posily; $N =$ protivý.

- I. $N > M$: tlumení, útlak, cit nelibý.
II. $M < N$: úspěch, uvolnění, cit libý.

Poznámka 1. Příklady to objasní. Přítel mi umřel, a představy, jež události této se týkají, vzbuzují ve mně pocit nelibý. Představa přítele živoucího podporována jest nesčetnými posilami (všecko jest posilou, co mne na přítele upomíná, všecky události, rozmluvy, společné smýšlení a osudy atd.) a zároveň tlumena mocnou protivou, jež nedá s myslí se odbyti, totiž představou přítele mr tvého, nevyvratným přesvědčením o jeho bezživotí. Zde vítězí protivý nad všemi posilami, odtud pocit nelibý. Kdyby možná bylo protivý odstraniti, kdyby na př. přítel zase ožil, pak by pocit nelibý v pocit libý se zvrátil.

Poznámka 2. Ve vědomí našem stále úspěchy a útlaky se vyskytají, poněvadž tu představy nepřetržitě vcházejí a odcházejí; neměli bychom tudíž nikdy být bez citů. Největší jich část je však tak slabá, že o sobě ve vědomí pozorovány být nemohou. Než přece v souhrnu lze jich postříci, neboť splozuji veškerými svými úspěchy a útlaky temný cit úhrnný, jenž provázeje nerozdlně průběh života duševního citem životním sluje. Poněvadž ve pravidelných poměrech

nosi představ, o niž celé představování v jistém čase se kolísá. Tento průměr jest u různých lidí rozličný, anobrž u téhož člověka podle času a okolností značným změnám podroben, na nichž pak nálaďa závisí.

úspěchy nad útlaky vítězí, jest obecný cit životní citem libým, a život přese všecky pessimistické názory positivním dobrém*).

Poznámka 3. Lidé mají city zhusta za pocity a naopak. Leč oba velice se různí; neboť 1. pocity jsou prvočné stavy duševní, city pak odvozené; 2. pocity přivádějí nám na vědomí stavy tělesné, city však stavy duševní. — I „pocit“ životní sluší rozehnávat od „citu“ životního, třeba byly oba velmi spřízněny; neboť pocit životní jest jen výsledkem úspěchův a útlakův oné činnosti představivé, na níž organické pocity tělové lpí, kdežto cit životní jest výsledkem všech na vědomí se nalézajících představ.

§. 64.

Obsah, přízvuk, síla a trvání citů.

U citu lze rozeznati obsah, přízvuk, sílu a trvání.

City o sobě jsou temné stavy subjektivní, jimž vlastního, jakostného (qualitativně určeného) obsahu přečítati nelze, leč bychom jej bráti chtěli z obsahu těch představ, v nichž pocit sídlo své má. To však vždycky není možná, nebo jsou i city, které nevznikají z mála představ jasných, nýbrž z nesčetného množství představ temných. (§. 66.) Jen málo citů dá se co do obsahu rozebrati.

Charakterickým je citu *přízvuk*, dle něhož se cit buďto jako libý, buď neliibý vědomí našemu jeví.

Cit libý povstává každou změnou našeho vědomí, která stupeň napětí představ zmenšuje a právě tím představivost na okamžík, třeba jednostranně, zdvihá a podporuje; cit nelibý naopak vzniká každým pohybem představ, jímž stupeň napětí roste a představivost se umenšuje.

Poněvadž představivá činnost duše jest veličinou konečnou, jest možná stupňovatí ji jen do jisté míry. Dostoupila-li jednou této míry, tu nevyhnutelně nastává její umenšování, jež náhle-li se děje, subjektivně jakožto cit nelibý se značí**).

*) Viz mé „Knihy o štěstí“, hlavu II.: Radosti života vezdejšího.

**) Z toho vychází zkušenost osvědčené pravidlo, že v životě představ city libé a nelibé střídati se musejí. Při tom mohou náhlé úspěchy představivosti s náhlými útlaky se střídati, jak vidíme to při vášních a překvapeních — anebo znenáhla sebe následovati, jak pozorujeme, když napětí se střídá s klidem, a mysl prosta jest prudkých hnuti.

Síla citů závisí na živosti úspěchu a útlaku představ, tedy na mocnosti protiv a posil. (*M* a *N* v diagramu předešlého paragrafu.) Nejsilnější city jsou tam, kde nejčetnější a nejmocnější posily s přečetnými a přemocnými protivami se stýkají, t. j., kde tíseň citů byla nebo jest největší. Nejmocnější city povstávají z útlaku a úspěchu představ, jež budto na smyslných pocitech aneb na velikých a všeestranně sosnovaných kruzích představ základ svůj mají. Živost úspěchu závisí při tom na úsilí předcházející tísni, takže v představivém životě pozemském není žádných radostí trvalých a nozkalených.

Trvání citů závisí na neseslabeném trvání představ. Smyslné pocity jsou sice velmi silné, avšak moc jejich ustává se smyslným dojmem; odtud pomíjivost smyslných radostí a žalostí z nich jdoucích. Mnohem trvalejší jsou city, jež mají původ svůj ne tak v bezprostředním dojmu smyslném, jako ve velikých, široce rozvětvených a mnohonásobně sosnovaných kruzích představ. Takové city teprve tenkráte uhasňají, když kruhy představ časem se vytrácejí.

Poznámka. Radost a žalost jsou relativní. Sníženou radost máme za žalost, zmenšený bol za radost. Události, z níž dnes se těšíme, zítra lhotejně pominu. Nikoliv absolutní výše nebo hloub, nýbrž relativní stoupání a klesání určuje mocnost citu. Tím vysvětliti lze klamy v oceňování věcí vnějších, pokud jsou podmětem jistých citů libých. Dar sta zlatých jinak účinkuje, dává-li se boháči nebo chudasovi. (§. 16. poznámka 3.)

§. 65.

City a představy.

Cítění není líšenou činností duševní; city jdou s představami zároveň a nikdy bez nich. Každý cit má sídlo své ve tlumu představ, takže pokaždé se dostaví, jakmile se součástky tohoto tlumu na vědomí našem setkají. Tak se opětuje žal nad tímrtím přítele po každé, kdykoli si naň vzpomeneme.

Poněvadž city na představách závisejí, mají s nimi též osudy společné. S vybavováním představ také *city se vybavují*; ba možná mluviti o paměti a obrazotvornosti citů. Zde však jeví se zvláštní věc, že totiž vybavené city mnoho původní sily své ztrácejí. Neboť síla citu podstatně závisí na rozvoji sily představ, a ten jest ovšem při vybavení nepoměrně menší nežli síla prvních představ. Pro city máme krátkou a slabou pamět. Duševní bolest ztrácejí jako fysická osten svůj, jakmile první dojem pominul, a představy, jichž napětí jej zplodilo, pouze jako představy vybavené doznívají. Čas hojí všecky rány, ježto povlovnou zámenou vědomí i napětí jeho znenáhla mizí.

Obrázotvornostě jest bohatým pramenem citův. Ona ozařuje takřka všeliké předměty pomocí vedlejších představ, je pro-vázejících, zvláště barvitostí citů, takže tyto předměty hned nás po-vznášeji, hned odpuzují. Lesní lučina, kříž o samotě v lese, hřbitov, popraviště, zřícenina — zvláštnimi city nás naplňují.

Rozum utišuje představy naše, hledě zprostřiti je nepřirozeného sloučení s jinými představami a přivést je v poměry, jež s obsahem myšleného souhlasí. Rozum jest obecný tišitel a kojitel citů, zvláště přepjatých; svou logikou hledí bolest naši zmírnit, dokazuje nám budť její nicotu neb její nezbytnost*) — tak jako s druhé strany i lyrický vzlet a vytřesení citů v nadšení a radosti utlumuje. Přináší-li takto potřebnou opravu výstřednostem našeho srdce, jest jinak tvůrcem a strůjcem tisíckách a ušlechtilejších radostí, jež prýští z harmonie a souhlasu světa myslénkového. Jsoutě útvary obrazotvornosti v říši krásna a umění činností rozumu sprostředkovány aneb aspoň pravidlům jeho podřízeny**).

Poznámka. Výjevy cítivosti závisejí zejména na rytmu představ, jímž do vědomí vstupují a zase odcházejí. Rychlejší chod, jenž jeví se při letoře sanguinické, u dětí, žen, pak v náladě myсли veselé, spůsobuje lehké vlnění citů, v němž převládají úspěchy nad tísniemi a tak i city libé nad nelibými. Opak vyskytá se při chodu zpozděném, slušícím letoře melancholické, věku mužnému, pak malomyslnosti a zádumčivosti. Všecko, co pohyb představ našich urychluje, jako na př. veselá hudba, plnný rozhovor s duchaplným společníkem, odevzdání se lehké střídavé zábavě, rozveseluje naši mysl, kdežto nehybné dumání ve vlastních tlumech představ beze všelikého vyražení jest znakem trudné myсли. Truchlící Niobé zkameněla v bolu svém.

§. 66.

Rozdělení citů.

Rozmanitosť citů jest náramná, poněvadž každý pohyb představ spojen bývá s pohnutím citů. Nehledíce ani na rozdělení v city libé

*) Každý bol ztratí osten svůj, jestliže jej logicky rozeběřeme. Pravít o tom duchaplný spisovatel: „Nepoznal jsem zla, jehož bych byl po půlhodinném přemýšlení snéstí nemohl.“ Kdyby možná bylo také fyzickou bolest analýsovati, bylo by lze lehčejí ji néstí.

**) Třeba není genius tohoto pravidla při tvoření díla uměleckého vědom, přece záleží záliba ve krásnu v podstatě na šetření tohoto pravidla, a kritik jeho měřítko za všech poměrů také při posuzování věci uměleckých příkladá.

a nelibé, jež opětuje se při každém druhu citů jakožto podřadí, můžeme rozděliti city vůbec podle představ, v nichž sídlo své mají.

City mohou totiž základ svůj mít buďto v úhrnné míře našeho vědomí, aneb v jednotlivých a určitých tlumech představ. V onom případě slovou *povšechné* nebo *neustálené*, neurčité city, v tomto *zvláštní* či utkvělé. Povšechné city prostírají se po velikém, nejvíce neurčitém okruhu představ — city zvláštní pramení však z určitých, dokonale omezených tlumů představ, jež odlišují se od povšechného pozadí našeho vědomí. Povšechné city jsou rázu formalního, subjektivního, temného, kdežto city zvláštní jsou povahou svou qualitativní, objektivní, jasně.

Nejpovšechnější a nejtěkavější cit jest *cit životní*, poněvadž jest výsledkem všech představ vědomím našim proudících. K němu druží se rozličné *náladы*, jež za okamžité pozměny citu životního mít můžeme.

Rozhraní obou způsobů citů není však přesně určito. Ve skutečném životě duševním zaměňuje se povšechný cit ihned na zvláštní, jestliže v proudění představ jedna z nich dojde určitého stupně jasnosti, a tím se stane středem celku. Cit úzkosti jest jistě citem neurčitým, povšechným; ihned však nabývá rázu zvláštního, jakmile vlastního předmětu nepokoje svého vědomí jsme. Tak mění se povšechný cit po rádu k umilostí, jenž vzbudí se ve mně, vstoupím-li v rádnou domácnost, hned ve zvláštní city, jakmile zřetel svůj obrátmě k předmětům jednotlivým; a neurčitý cit nadeje stává se druhdy očekáváním určitého děje. —

Jinak rozdělujeme city ve *vyšší* a *nižší*, podle toho, zdali představivost, na niž spočívají, jest řízena rozumem čili nic. Povšechné čili neurčité city náležejí skoro vesměs k nižším, poněvadž v neurčitém počtu představ se zakládajíce, unikají pojmovému rozboru a dostavují se bez našeho přičinění.

U zvláštních citů sluší vyšší výslově děliti od nižších. Ony spočívají na představách umem a rozumem prohlédnutých, kdežto tyto spíše v pocitech a vybavených představách sídlo své mají.

K vyšším citům patří nejprve ty, jež základem jsou představám o pravdě, krásnu a dobru, pak představám o Bohu, osobě samu a o poměru našem ke blížnímu.

§. 67.

Povšechné čili formalní city.

Nejobecnější tvar citu jest úspěch a útlak představ — pochod, jejž možná též mysliti sobě pojmy napětí a povolení, snížení a stupňování, klesání a zdvihání představivosti.

Povšechné city spočívají na jistých pozměnách tohoto pochodu, přistupují-li k tomu blížší okolnosti. Pozměny tyto, k nimž jednotlivé druhy obecných pocitů hledí, jsou:

Zrychlení a zpozdění jakožto pozměna rythmu v pohybu představ. Hudba, tanec, zábava, hra způsobují zrychlení — jednotvárné okolí, tma, ticho, nečinnost pak zpozdění; ony pochody jsou s libostí, tyto s nelibostí spojeny. Tytéž pochody vystupují jakožto

stísnění a uvolnění, z nichž ono vzniká útlakem a váznutím mnoha představ u vědomí se stýkajících; toto zase povstává, odstraníme-li tiseň, ježto napětí náhlým vyskytnutím rozhodných představ osvojujících se ruší. S tímto spřízněno jest

námáhání a překonávání jakožto trud neb úleva, běží-li o řešení daných úkolů neb vůbec o uvolnění kteréhokoli napětí představ. Žádá-li se na nás, bychom nějakou úlohou neb přednáškou, v nějakém postavení neb poslání dokázali více, nežli co na ten čas jsme s to, máme nelibý pocit námáhání; avšak podaří-li se nám obrácením starších představ na případy nové (osvojováním) úkol rozluštiti a chod myšlének v obvyklou kolej dostati, máme libý pocit úlevy. Všecky výkony a dovednosti ze zvyku provázeny jsou citem úlevy. — Z těchto pochodů jde

cit síly a slabosti (m d l o b y) jakožto cit nadbytku nebo nedostatku vlastní síly, podle toho, luštíme-li úkol nám daný bez namáhání nebo jen úsilím. V tyto city zasáhá ostatně pocit životní mocně, poněvadž síla původně jen fysickou silou jest, a cit síly podmíněn jest jistým zdravím tělesným*). S tím souvisí

cit práce, zotavení a hry. Cit práce jest cit nelibý, jenž trvalým nátlakem téhož tlumu představ, jejž možno nazvatí úhrnnou představou práce, vzniká a tím trapnější jest, čím více práce nám odporuje, t. j. čím více se úhrnná představa práce našim vladnoucím představám protiví. Sprostíme-li se práce, vzniká cit zotavení, poněvadž úhrnná představa práce uniká. Hra jest spojena s city libými, protože v ní zaměstnáváme se předměty jen pokud nám libo, aniž pocitujeme těhy práce.

Souhlas a spor, lad a nelad, rozpomínání a obeznámení jsou povšechné city podobného druhu, jež poněkud již přechod tvoří k vyšším citům rozumovým a v podstatě na logické vlastnosti našeho vědomí záležejí, pročež také lad více nám lahodí než nelad, souhlas více než spor.

Uvedené city zasluhují jména povšechných, jelikož ráz jejich nezávisí na zvláštním obsahu jich představ.

*) Ze stupňování citu síly vysvětliti lze zálibu v jízdě, rvačkách, zápasech a boxování.

P o z n á m k a. Zvláště důležité jsou city práce a zotavení, poněvadž celý život náš na jich střídání se zakládá. V duši pracujícího nachází se po celý čas práce vládnoucí tlum představ, jenž obsahuje představy účelu i prostředků. Tento tlum představ ovládá více méně celé vědomí při práci a tlačí stále citlivěji na ostatní představy, jež do vědomí pracovníkova vcházejí, a k nimž jiné záležitosti, zájmy a ostatní kruhy představ náležejí. — Odložíme-li práci, ustupuje tlum představ o práci, a místo jeho zaujmí mohou tlumy jiné — zotavujeme se. Pokud toto zotavení nás zbavuje toliko nátlaku onoho tlumu představ prací vládnoucích, jest pouze negativní čili uvolňující; kdyby však déle potrvalo, přivedla by prázdnota vědomí zpozdění běhu představ, jež by právě tak tísnilo jako prve práce. Proto třeba jest pozitivního či povznášejícího zotavení, jež by nové tlumy představ našemu vědomí přivedlo, avšak při všem střídání svém je přece netísnilo. A to jsou zvláště hry, jež především hojnou měnou svých situací nás baví. Vlastní zábava hledí nás jednotvárnosti dlouhé chvíle zbavit nenuceným, čilým hovorem, hrami, divadly, slavnostmi, výjevy přírodními, požitky uměleckými atd. Jakožto nenucené zaměstnání jest hra protivou práce, jež nikdy jakéhosi nucení prosta není.

§. 68.

City smyslné.

Ke zvláštním citům oboru nižšího náležejí především city, jež se k jednotlivým pocitům smyslovým pojí, a jež zváti možno *city smyslnými*.

Přízvučné pocity nižších smyslů, rovněž i pocity tělové obrázejí se ve vědomí našem jakožto city temné, smyslné*). Pochoutka labužníkova spočívá nejenom v pocitech chuti, nýbrž i v citech, jež dojem smyslný stále provázejí, jemu předcházejí a jej následují. Kolísání pocitů životních působí na náladu naší velice.

Avšak také nepřízvučné pocity smyslů vyšších, pocity barev a tonů, provázeny jsou city smyslnými. Abychom tyto city, jež budí již jediná barva a jediný ton, oceniti mohli v jejich výhradném působení, musíme je abstrahovati od aesthetického dojmu, jenž pocit

*) Tím netvrďme, že smyslný cit totožný je právě s přízvukem pocitu, jak často za to se má. Smyslný cit vychází z přízvučného pocitu a sdílí s ním význačnou temnost svou i svůj přízvuk. Však může od pocitu se odloučit, anobrž opačného přízvuku dosáhnouti. Jsou chvíle, kdy rány nás neboli, však jsou i doby, kdy nejlepší víno nám nechutná. Pocit je zde, však cit jej převažuje.

barev a tonů vždy provází, a jenž vyšším oborům citů náleží, dále pak sprostřiti je všech vedlejších citů, jež přistupují sem pouhým vybavováním.

Libé city s myslu zrakového jeví se v radosti ze světla a z barev, kdežto tma a nebarva, již všecky mdlé, nesyté, splývavé dojmy barvové rozumíme, spojeny jsou s city nelibými. Mírné světlo denní, měsíčný svit, třpytivé hvězdy, ohně svatojanské na horách, zář osvětlení a ohňostrojů vzbuzují ve člověku radosť ze světla, kdežto temno noční a žalářní trudně duši tříží.

Od obecné radosti z barev sluší rozeznávati specifický dojem, kterak jednotlivé barvy syté na mysl naši působí a jejž Goethe ve svém Učení o barvách trefně ocenil. Tento dojem jest se stránky fysikalní závislý na délce vlny a intenzitě stejnordedho světla v něm převládajícho — fysiologicky na individualní a okamžité náladě nervů zrakových a na poměru této náladu ku quantitavnímu a qualitatívnnímu popudu světelnému — psychologicky pak na nesčíslných temných představách vedlejších, jež vedle zkoušenosti s jednotlivými barvami se sdružují. „Jasná, veselá, čilá, mírně dráždivá vlastnost“ barvy žluté zjevně souvisí s její střední délkou vln a její nejvyšší silou světla. Zvláštní energie a popudlivost, již červeni připisujeme a jež i na krocana působí, souhlasí s maximem délky jejich vln, i když k tomu nepřihlížíme, že je to barva ohně a krve. Modř, na protivném konci vidma stojící, vyznačuje se vlastnostmi opačnými*). Avšak přece jest při specifickém působení barev ponecháno velké pole obrazotvornosti, a básniectví i mystika hojně z toho váží.

Jako barva působí též ton na mysl naši. Radosti ze světla a barev jest obdobna radosť ze lila a zvuku. Ticho působí trapně jako tma, již proto, že zdlužuje chod představ; plné, čisté, táhlé zvuky působí jako syté barevy. Ve specialním působení zvuku zdá se, že souhlasí vysoké tony se světlými barvami, hluboké tony s tmavými. Jak neskonale zvláštní je působení zvuku na mysl naši, dokazuje dojem, jež činí lidský hlas již pouhým intonováním, nehledic ani k dalším aesthetickým a duševním vztahům.

Poznámka 1. O subjektivním působení barev není učení Goethovo ještě zastaralé. Abychom působení to na sobě zkusili, musíme

*) Mnoho zmůže zde zvyk, upomínka, anobrz i moda. Vкус modní, v souhlase s blaseovanou náladou přemnoha vrstevníků, místo barev plných chápe se šeda, černa a mourovata. Naopak nenávidí operovaný slepec černo, poněvadž upomíná jej na předešlou temnotu. Hofbaurem operovaná slepá měla největší zálibu v řížovu, a to proto, že ponejprv pánska s oči slnata jí v zahradě, kde byly růže v plném květu. (Viz Náhlovského „Žití citův“.)

po Goethovi oko pouze jedinou barvou obklopiti, v jednobarevném pokoji se zdržovati nebo barevným sklem hleděti. Pak stotožníme se zcela s touto barvou; oko i duch tím v jedno se naladí. Na Goethově stupnici barev jest strana kladná a záporná. Kladné barvy: červená, žlutá, červenožlutá (pomerančová) a žutočervená činí náladu čilou, živou, snaživou; záporné: modrá, červenomodrá (fialová) a modročervená (karmín, purpur) klidnou, měkkou, toužebnou. U prostřed stojí obojetná zelená.

Poznámka 2. Professor Náhlovský zkusil přirovnati barvitost hudební jednotlivých nástrojů k barvě světla. Dle toho souhlasí jasny zvuk šalmaje se žlutou, ton flétny z dálky zaznívající s modrou, ostrý ton pikoly s oranžovou — toužebné tony hoboje s fialovou, drasticky působící trouba s jasně červenou, majestátně znějící pozoun s purpurovou, ton lesního rohu s obojetnou zelenou.

§. 69.

Jiné nižší city.

Druhá skupina zvláštních citův oboru nižšího povstává, působí-li spolu pocity a představy vybavené.

Nejjednodušším toho příkladem jest libý cit při poznávání nějakého předmětu. Smyslný vjem sesiluje se stejnými představami známého již předmětu, které vybavuje, a tento pochod jeví se jakožto radost z poznání. Jestliže mezi cizími lidmi potkáme známého, jestliže v cizině bloudíce na známou stezku přijdeme, máme týž cit*).

S tímto příbuzny jsou city při očekávání, a dostavení se děje očekávaného. Očekávání jest přijetí budoucího výsledku předbíhající obrazotvornosti. Vybavená představa budoucího výsledku podporována jest množstvím představ posilných, avšak tisíčná protivními vjemy skutečnosti; neboť výsledek ještě nepřišel. Poněvadž posily tisíni se vzpírají, jest očekávání provázeno city nelibými. Představa očekávaného děje jest podporována posilami a potlačena svými protivními. Tak očekávající válí balvan Sisyfův, jenž opět se svaluje. Žpona v divadle má se rozhrnouti, avšak jeviště zůstává ještě zakryto; vlak má do nádraží přijeti, avšak není o něm dosud ani vidu ani slechu; slunce má již zatměti se, avšak stále jasno zůstává. — Jakmile však očekávaný děj se dostaví, kryje se skutečnost s očekáváním, a ze souhlasu obou plyne cit libý.

*) Také u zvířat jeví se tento cit. Pes raduje se, pozná-li svého pána.

Zcela obdobné jsou city *hledání a nalezení*; jenže zde předmětu trpně neočekáváme, nýbrž hledíme přivést jej rozmanitými pokusy a výkony na světlo, čímž sprostření jsme aspoň trapného citu dlouhé chvíle, kteráž očekávání vždy provází.

Kde výsledek, jehož chceme dosíci, jest konáním a činem, povstávají city *zdaru* či *nezdaru*. Činnost je zde totiž sprostředkována řadou představ, které jednotlivé doby této činnosti zobrazují a jejíž členem konečným jest představa kýženého výsledku. Kryjí-li se jednotlivé doby výkonu, jak skutečně před se jde, zvláště pak konečný výsledek s jednotlivými členy oné řady představ, pak máme rádost ze zdaru, jež provází jak zručného dělníka, tak obratného hráče v jich činnostech. Rozcházejí-li se však představy a výsledek, pak vzniká zdrcující cit nezdaru. — Odtud záliba na hrách obratnosti (kulečníku, střelbě do terče, honbě), odtud i mravní odměna, již skytá *práce* činnému dělníku, ať je již jakakoli.

Uvedené případy jsou jen příklady nesčíslných zvláštních citů, jež tak rozmanitě se probouzejí, spolupůsobením pocitu s představami vybavenými průběhem života duševního. Důkladně je roztrídit není možná, jelikož s každou kombinací současných představ city pojiti se mohou.

§. 70.

Vyšší city.

Vyšší city nezávisejí tak na subjektivní náladě myslí cítícího, jako spíše na *objektivním* obsahu cítěného. Proto lze zde předměty vyjmenovati, k nimž se táhnou pro jich zvláštní obsah. Tyto předměty jsou především *pravda, krásno a dobro* (pak i vlastní a cizí *já*).

Možnost takových objektivních citů záleží na tom, že jsou předměty *složené*, jichž části jsou vespolek v poměru souhlasném nebo nesouhlasném, takže třeba jich pouze nepodjatě do sebe jímati, aby tím povstal buď úspěch nebo útlak představivosti. Při tom jest ovšem dějištěm těchto citů vědomí člověka; avšak podporující se neb utlačující představy nestýkají se teprve zde náhodou, nýbrž dány jsou již v harmonickém neb disharmonickém poměru předmětem samým, takže netřeba tu čehosi subjektivního přidávat.

Tak již *pravda* a protiva její *nepravda* a *pochybnost* jsou předmětem rozumových citů libých a nelibých. Pravda jest souhlas našich poznatků vespolek, jednotlivého se všeobecným, podmětem s jejich příslušky. Tento souhlas nejenom po-

znáváme rozumem svým, nýbrž cítíme jej též jakožto r a d o s t z p r a v d y . Čím dále pronikáme v obor pravdy, tím zjevněji vystupuje tento cit jakožto libost v badání. Kde však naše pojmy se zaplérají, a my z nich vyváznouti nemůžeme, kde nerozluštěné záhady před sebou vidíme, anebo kde předměty svého nejhľubšího přesvědčení popíratí zříme: tu dostaví se zajisté rozumové city n e l i b é .

Harmonie pravdy samé jest pramenem rozumových citů libých; avšak na harmonii tuto patříti a jí požívatí dánou jest jen tomu, kdo neleká se namáhavého badání v oboru předmětů nejvíce a b s t r a k t n í h . Jsoutě však předměty, nikoliv a b s t r a k t n í , nýbrž s m y s l n é , jež takový souhlas svých částí jeví, že každý pozorovatel nepodjatý libý cit má, když je pozoruje, a že souhlas tento beze všech potíží smysly jímá. Tyto předměty slovou předměty krásné, a cit, jež v nás budí, zove se *cit krásna (krasocit)* čili *cit a e s t h e t i c k ý*.

Krásno rozeznává se od pravdy svou s m y s l n o u stránkou a s n a d n o s t í , jakouž každý nepodjatý pozorovatel pojati může h a r m o n i i jevíci se ve složení krásna. Poměr tří stran pravoúhelného trojúhelniska, jež poučka Pythagorova vyjadřuje, jeví podivuhodný vztah harmonický; avšak krásným poměr ten není, poněvadž patříme-li na pravoúhelný trojúhelník, tohoto poměru nikoliv ihned neuznamenáváme, nýbrž teprve zdlouhavým pátráním jeho se domáháme. Naproti tomu jest souhlas oktávy se základním tonem krásným, poněvadž jej slyšíme, tolikéž i souhlas údů dokonalé postavy lidské, jelikož jej vidíme.

Krásnu ošklivo se protiví. Předměty služí ošklivými, ukazují-li ve složení svém tam, kde souhlas by měl být, pravý opak toho; to tak, že o nesouhlasu tomto smysly svými ihned se dovíráme. Předmět, jenž není krásný, nemusí být právě ošklivým; můžeť být aestheticky l h o s t e j n ý m . Balvan kamene není ani hezký, ani ošklivý; utváří-li jej sochař, může být krásným neb ošklivým. Každé dítě uzná, že socha, již ruka jest uražena, ošklivá jest, protože souhlas částí je porušen. — Jako křivé ku pravému se má, tak i ošklivé ku krásnu.

§. 71.

Rozumové city.

Rozumové city základní jsou, jež vynesení soudu (§. 49.) provázejí; stupeň přemítání (rozvahy) provázen jest city neličbými, stupeň rozhodnutí city libými.

Přemítání záleží v kolísání představ přísluškových vespolek se potlačujících kol podmětové představy, která při tom zůstává ne-

pohnuta, a která se právě tím má blíže určiti. Toto stejnoměrné kolísání udržuje se pouze stejným rozdelením posil (důvodů) na četné představy přísludkové, a jest tedy bojem o připojení se k podmětu. Napří a tlak představ, z nichž nižší nemůže dostoupit stupně jasnosti, potřebného k výhradnému určení podmětu, jeví se převahou útlaku jakožto nemilý cit nerozhodnosti. Jestliže na výsledku přemítání důležité theoretické i praktické důsledky závisejí; jestliže tím celé tlumy a kruhy představ do boje vedenány jsou; pak stupňuje se cit nerozhodnosti na značné rozčilení.

To stává se zvláště při pochybě, jež jest dlouhotrvajícím, se prodlužujícím přemítáním. Theoretická pochyba personifikována byla Goethovým Faustem, praktická Shakespearovým Hamyletem.

Zruší-li se rovnoměrné rozdelení posil na představy přísludkové ve prospěch některé z těchto, nastane rozhodnutí. Úspěch té které přísludkové představy oznamuje se libým citem rozhodnosti. Pochyba je překonána — pravda jest zde.

Rozumový cit všeobecný pojí se vůbec k povlovnému zbudování našich přesvědčení a k pokroku vědeckému. Spočívá na souhlasu neb odporu nově přistupujících pojmu a soudů s celkem již nabylých přesvědčení a pozatků. Nové ke starému připodobuje se osvojováním. Čím lehčejí osvojování se děje, čím případněji nové v rámec staršího se hodí: tím živější jsou city libé, jež s tímto pochodem souvisí. Čím však větší jest spor jednotlivých zamítaných pojmu a soudů s celkem našich představ již nabylých, tím prudčí city nelibé se naskytají.

Nejvyšší prudkost dosahuje spor a s ním i cit nelibý, jestliže starší pevné tlumy představ, jež jako principy (zásydy) našeho theoretického i praktického přemítání chod představ dosud osvojováním byly ovládaly, samy nějakým nově vstupujícím mladším tlumem představ se osvojují, jestliže se tedy chod osvojovací obrátí. To stává se, jestliže kdo víry své se spustí, zásady své změní, anebo zcela jiné stanoviště v názorech životních zajme. Takovýto boj představ spojen jest, jak pochopiti. lze, s velikým myslí pohnutím (§. 45.).

Od vlastních rozumových citů, jež jasné uvědomění o pravdě a povlovné k ní dospívání provázejí, sluší rozehnávat temný cit pravdy, jež na pravé uholí, třeba nebyl si vědom logických těch poměrů. (Pud pravdy.)

Poznámka. City, jež se k pochodu přemítání a rozhodnutí pojí, zasluhují jména citů rozumových jen tenkráte, jestliže přemítání prosto jsou vedlejších prospěchů, jediné touhou po pravdě vedenou jest. V sokratickém smýšlení dostoupily tyto city jakožto ryzí a vytříbená láska ke pravdě své výše. Filosofické spekulaci jest spekulace kupecká protivou; city, jež k této

se pojí, nemohou počítány býti k rozumovým; neboť vycházejí z ukájení ziskuchтивosti, a to nikoliv zisku pravdy, nýbrž statků vezdejších.

§. 72.

City aestheticické.

Aestheticcké city jsou city nepodmíněného (absolutního) oceňení, jež všeho cizího vedlejšího zájmu prostojouc, z bezprostředního názoru smyslného plyne, a jež jeví se jakožto záliba ve krásném a nelibost v ošklivém.

Tím, že toto oceňování jest nepodmíněné, rozeznává se od oceňování užitkového, při němž jednomu předmětu předešek dáváme ne pro něj sama, nýbrž pro zřetel jiný, tedy podmínkou; tím, že jest prosto všeho vedlejšího zájmu, rozeznává se od oceňování z estnosti, jež předmětem propůjčuje cenu namnoze měnivou, závislou na okamžité náladě duševní; tím, že při bezprostředním názoru smyslném u každého člověka snadno se dostavuje, rozeznává se od oceňování pravdy, jež teprve přemítáním, pak abstraktním, druhdy namáhavým přemýšlením k libým citům rozumovým vede.

Od citu příjemného a nepříjemného liší se však cit aestheticcký tím, že onen cit jest smyslný a že lší na obsahu jednotlivé představy smyslné, jsa od ní nerozdišný, kdežto cit aestheticcký jsa vyšším nelpí na obsahu jednotlivého, nýbrž na tvaru složeného, však nikoli tak nerozdišně, že by od hmotného obsahu nemohl býti odloučen a ve svém obsahu rozebrán. Co je na cukru příjemného, to je právě pocit; tedy nepřistupuje k tomuto, nýbrž jest totožno s obsahem pocitu samého. Krásno hudebních akordů jest však od jednotlivých tonů rozdílno a může teprve ve složení svém pojímano býti; krása stavebních výtvarů nespočívá v kamení, nýbrž v jakémusi pravidelném spojení jich v celek. U příjemného nemůžeme proto udati logicky důvod záliby, poněvadž zde jen jedno před námi jest, jež každému logickému rozboru uniká, kdežto při krásnu můžeme důvod nalézti v poměrech aestheticckého předmětu *).

To stává se též aestheticckou *kritikou*. Této není pouze rozhodovati, je-li předmět krásným neb ošklivým, nýbrž i dovodiťi, pokud tím jest. — To děje se tím, že aestheticcký cit úhrnný,

*) Herbart připomíná výslovně, že také „představované v citu libém a nelibém složeno jest z částečných představ, jež na vědomí nedají se rozloučiti, jež však vespolek v takových poměrech jsou jako částečné představy při aestheticckých předmětech.“ Psych. jakožto věda II.

jejž předmět sám v každém nepodjatém pozorovateli budí, v prvořádné city rozkládá a jich základní poměry dokazuje.

A však takový rozbor, jakýž znalci uměleckého a kritikové podnikají při soudném vnímání díla uměleckého, není nikterak podmínkou aesthetickeho požitku. Aestheticke city libeře dostavují se spíše jakožto výsledky ukojení, a vnitřního souhlasu vyzařujícího z krásného předmětu do vědomí našeho, i tenkráte, když předsta vý jim za základ sloužící nižádným osvojením k takovému stupni jasnosti se nedopnou, jakéhož třeba jest, aby umělé dílo úplně kriticky oceněno bylo. Neznajíce plánu, kterým gothický dóm stavěn byl, pocitujeme přece vzněšenosť lomeného oblouku s vnitřním uspokojením, a nemajíce ponětí o tajnostech hudební skladby nasloucháme klassickému dílu uspokojeni, že vše tak zůstat má a jinak ani býti nesmí — a to je týž výsledek, ku kterému i soudný kritik po přísném zkoumání jednotlivostí dospeje.

Poznámka 1. Jednoduché není ani krásným ani ošklivým. Jednotlivý ton, mathematický bod, jediná barva jsou o sobě předměty lhostejnými. Kde však dva tony najednou neb po sobě slyšíme, tu jakožto přírada vek přiměuje se cít, jenž jest aesthetický. A však opakování téhož tonu bez ustání nebo ve přestávkách rovně dlouhých přivedlo by spíše omrzlosť nežli zálibu. Jednotlivé díly celku nesmí býti proto a b s o l u t n ě stejně, — musí spíše rozličné býti, a při vší rozličnosti přece vespolek se snášeti — t. j. jedno býti. Tato jednota ve mnohosti, tato snášelivosť v různostech, tento souhlas protiv jmenujeme jménem z hudby vztáym souhlas č. harmonia. Harmonie jest tedy shoda, kde by spor byti mohl. Čím větší je spor, jenž ve krásném předmětu smíření dochází, čím více částí prvořádně různo se snaží, jež umělecké dílo v celek harmonicky spíná, tím více cítíme shodu tu jakožto krásu. Oktáva souhlasí ještě příliš se základním tonem, a zdajíc se býti pouhým jeho opakováním nezpůsobuje zvláštního aesthetickeho dojmu. Kde však tony, prvořádně různé, v akkord, nebo různé akkordy ve větším celku v souhlas se uvádějí, tam smíření toto jde spíše na jevo. Na tom spočívá rozrešení dissonance ve skladbě hudební, na tom spočívá i rozluštění konfliktu v tom oboru krásna, jež tra gice k y m jmenujeme. —

Poněvadž jednotlivé jest aesthetický lhostejno, jsou tudíž vlastně poměry, jež předmět aestheticke záliby neb opaku tvoří; u tonů je to pomér čísel jich vln (záchrávějí), jenž o souhlase nebo nesouhlase jich rozhoduje. Čím jednodušší tento pomér jest (1 : 2 v oktávě), tím snáze shodu těch tonů pojímáme — tím větší jest i souhlas. I při postavách jest určitá míra, jež dojem aesthetický vzbuzuje. Tak na př. vzniká libost při postavě lidské pravidelně vyvinuté jen určitými souhlasnými poměry v míře, v jaké jednotlivé díly, na příklad výška, délka rukou a nohou, průměr hlavy, úhel lebečný atd. stojí. Třeba bychom těchto určitých měr ani jasně vědomi nebyli (Albrecht Dürer ve svém díle o proporcech lidské postavy učinil je předmětem zvlášt-

ního studia), přece znamenáme je zřetelně ve svých citech. Také s t a v i t e l s t v í působí jistými lahadnými rozměry, jakož rozestavení sloupův, oblouků plných a lomených vysvědčuje. Metrum v poesii, rythmus v hudbě spočívají taktéž na číselných určených míry.

P o z n á m k a 2. Krás a svou smyslou stránkou lehce přístupnou zvláště způsobilá jest, aby působila na mysl lidské a smyslností je povznášela ku všeem vyšším. Již příroda obsahuje ve svých výtvarzech velmi mnoho krásného. Avšak krás a přírodní uniká mnohdy našemu smyslu, poněvadž pravidelnost ve přírodních výtvarzech a pochodech často skrývá se, nebo jest příliš složena, nebo rozptýlena po velikých prostorech neb dálých časech. Proto vytváření krásna bylo vždy úkolem umění, jež tvůrčí mocí svou snaží se, by život okrášlila, mysl vytřila z drsné smyslnosti a učinila je schopnými dívat se na světy vyšší, i dealní. Umění ukazuje, že hmota a smyslnost nejsou posledními účely života, nýbrž jen prostředkem pro vyšší, nadsmyslné cíle. Nejzdrojilejší a v pustou smyslnost kleslá mysl uchvacena bývá divuplnou mocí tonův a pohnuta živoucím představováním umění. (Jeřábi Ibykovi. — Saul a David.)

§. 73.

Aestheticický cit základní a souhrnný. Doba a obsah krásna.

Aestheticický cit jest základním, jestliže vzniká vnitřním budilbých neb nelibých poměrů základních; jest pak úhrnným, jestliže vzniká z úhrnného působení několika aestheticických poměrů, harmonicky spojených v jeden celek časový nebo prostorný.

Dvě rovnoběžky, oblouk plný nebo lomený, souzvuk dvou tonů, souměrnost předmětů, rým nebo míra slabik v básni a p. jsou libé poměry základní, jež budí náš aestheticický cit základní. Na stromě nebo na průčelí domu vidíme však poměry souměrnosti i oblosti, v básni vidíme rým i časomíru pojiti se ve společné působení, jímž vzniká náš aestheticický cit souhrnný.

Spojení několika aestheticických poměrů základních v působení souhrnné, jež v duši každého nepodstatného pozorovatele libý cit s ouhlasu (harmonie) budí, může statí se teprve když tyto základní poměry nikoli v pestré směsici, nýbrž podle určitého plánu nebo podle určité myšlenky ve vyšší jednotu se spojily.

Ve krásce přírodní jest idea tato jakožto tvůrčí myšlenka základem osnovy té které přírodniny. Organické tvary rostlin a zvířat jsou krásné, a lidská postava jest nejkrásnější. Nadařmo snaží se všecka obrazivost a veškeré umění, aby předčily ve výtvarech svých krásu přírody a vytvořily něco krásnějšího. Umění

může ovšem rozptýlené členy přírodní krásy ve zvláštní skupení sestaviti, avšak nikdy se mu nepodaří, by předčilo přírodní své vzory. Nejvyšší plody tvůrčí obrazivosti ve plastickém umění jsou b o h o v é olympští; avšak i oni mají podobu lidskou; každý pokus, a esthetické kouzlo lidské postavy zvýšiti nepřirozeným přídavkem, končí se tím, že klesneme pod čáru lidskosti.

Ve krásnu umělému, při jehož tvoření duše a ruka umělcova vlastní svobodou vládne, jest idea umělému celku základem jsoucí věci k o n c e p c e umělcovy, — jest jiskrou Prometheovou, jež z kostry a estheticckých poměrů základních, ze tvaru dla umělého, jakožto myšlenkový o b s a h bezprostředním kouzlem září. Myšlenka tato ovládá duševní stav umělcův po celý čas tvoření — jet' jakožto základní představa osvojovací; jí musejí se všecky podrobnosti uměleckého celku zplna podřídit. Poněvadž jest jednotným středem všech poměrů, lze ji právem zváti a estheticckým o b s a h e m dla umělého.

Pochopení základní myšlenky některého krásného předmětu jakožto a estheticckého o b s a h u celku přírodního neb uměleckého jeví se jako systém souhlasných poměrů základních pro náš subjektivní názor a estheticckým citem souhrnným.

Čím větší jest počet jednotlivých poměrů a estheticckých a čím větší jich složení v jednotnou souhrnnou moc: tím vyšší jest i souhrnný cit a estheticcký, jejž tento předmět v nás budí.

P o z n á m k a 1. Nesmrtelnou zásluhou Herbartovou odhalena byla tajemství krásna tím, že ukázal na základní poměry a estheticcké. Vytknuv prvně poměry krásna objevil bytosť krásna ve tvaru předmětu. Zdaliž tento tvar sám je důvodem a estheticcké záliby, či nebylo-li by nutno hledati jeho v o b s a h u tvaru, bylo nedávno živým sporem stoupenců H e r b a r t o v ý c h , pak S c h e l l i n g o v ý c h a H e g l o v ý c h . Výkladem tohoto paragrafu lze spor tento snadno odstraniti. Krásný předmět působí ovšem t v a r e m svým; avšak tvar jest právě o b s a h e m (idei) určen. O sobě má idea jen logický, však nikoliv a estheticcký ráz (plán domu, obsah básně); jej obdrží teprve, je-li a estheticcky vytvořena. I hudební krásno nemůže, zvláště na vyšším stupni svém (v sonatě, symfonii, opeře) zprostít se o b s a h u , třeba i připustiti sluši, že obsah tento neleží tak v jasné omezené idei, jako spíše v temné náladě duševní hudebníka umělce. — Herbartova škola připouští tedy o b s a h vedle formy jakožto určující příčinu krásna. (Náhlovský: Život citů.)

P o z n á m k a 2. Velmi rozličný jest poměr formy k obsahu, jakož i podíl, jejž oba mají v jednotlivých druzích umění a umělých dílech na a estheticckém působení souhrnném. Myšlenkový obsah jest větší při uměních mluvních nežli výtvarných; při těchto větší nežli v h u d b ě, teprve h u d b a b u d o u c n o s t i zavéstí jej má (Spor E. Hanslíka: O hudebním krásnu a V. Ambrosa: O mezích hudby

a básnictví); jest větší v malbě historické nežli v krajinách, ve dramatě větší nežli v idylle, větší u Schillera nežli u Goetha; větší u Kollára a Vocela než u Vinařického a Hanky.

§. 74.

Aesthetický vkus.

Soud, jímž některému předmětu krásu neb ošklivost připisujeme, slove *soud aestheticus*. Podmětem takového soudu jest představa předmětu aesthetickeho, jenž musí býti složitým; případem jest právě *cit aestheticus*. Podle toho, je-li tento *cit* pravotní neb souhrnný, jest také soud pravotní neb souhrnný.

Mohutnost aesthetickeho soudu slove *vokus*.

Aestheticus soud jest původně samozřejmým (evidentním), nevyžaduje žádného důkazu; neboť případ obsahuje jakožto *cit* totéž, co podmět jako představa. Ávšak v tom jest již pokrok vyrčen, jenž leží v aestheticém vnímání předmětu oproti názoru pouze theoretickém. Názor theoretický přestává na logickej rozboru obsahu představovaného; názor aestheticus jde dále a připojuje k němu *cit* jakožto nový živel. Kdo v obraze vidí jen pomalované plátno, obrazu neviděl.

Než ačkoli případ aesthetickeho soudu *cit* jest, slúší mu přece přisouditi a b solutní platonosť, nezávislou na kolísavosti subjektivní nálady myslí. To vysvitá již z jeho evidence. Kolísavost v aestheticém posuzování věci, měny vkusu vysvětlují se ze smíšení ryze aestheticke libosti s ostatními druhy oceňování, totiž s užitečným, příjemným a právě žádoucím. *Aestheticus* názor žádá, by celek představivý předmětu aesthetickeho od ostatních proměnných a náhodných prvků našeho vědomí byl odloučen, a jen podle působení svého na mysl naši posuzován — požadavek, jemuž ve skutečnosti zřídka plně se vyhovuje. Místo abychom s plnou nepochota stí na předmět umělecký nazírat se jali a oceňujíce jej jenom jeho ryzí krásou forem ovládati se dali, přistupujeme k němu se všelikým očekáváním a mnoha představami osvojujícími, jež bezděky na náš aestheticus soud působí a její porušují — mimo to dáváme se klamati i dojmy, jež drahocennost látky, skvostností výpravy, svěžestí koloritu, ano i politickými, náboženskými a jinými pohnutkami zde obsaženými v nás vznikají.

Pomíšením záliby aestheticke se subjektivním očekáváním a představami duchem času právě vládnoucími klesá aestheticus vkus na vokus modní, jenž vyznačuje se nápadnou svou vztažitostí čili relativností a proměnlivosti. Není, čeho by moda za krásné přijati nemohla. Ošklivost modnho krásna zřejmě vyniká, posuzujeme-li poslední, již odložené mody.

Přes to však trvá absolutnost a esthetického soudu prvního i souhrnného, a tím i sama vzdělenost esthetického vkusu. Jen jest třeba ne pod jatosti jakožto subjektivní výminky rye esthetického posuzování; též nepodstatnosti, již jsme také jakožto podmínu názoru pravdy poznali. „Zapři sebe sám!“ t. j. zapři svá subjektivní očekávání, své náklonnosti, zájmy, a pak teprve přistup, abys nazíral, ať již na pravdu nebo na krásu.

Poznámka. Jestliže již pravda žádá nepodjaté, čisté myslí bez náruživosti; pak větší toho potřebu má krása; neboť podstatným prvkem krásna jest cit, tedy stav myslí; kde však mysl náruživostmi rozčeřena jest, tam nemůže objektivní pravda se zrcadlit. Krása jako božství vyžaduje zbožné myslí a čistého srdce na tom, kdo v obětnici jejich vchází. Mysl surová přivlastňuje si předměty (zvláště smyslu nižších), aby ukojila jimi své žádosti; nikoli tvaru, nýbrž hmotě předek dává. Aesthetický názor nedotýká se předmětu, jemuž jen smysly vyššími v tiché úctě se bliží. Nikoli nedůvodně pojí se náboženský kult s aesthetickým, zvláště v církvi katolické. — Což řečeno, platí též o náladě hudební, a poněvadž se zde působení a příčina sesilují, též o síle očistné hudby, pročež Shakespeare připomíná:

Muž, v němžto není hudby, nepohnut
jenž bývá sladkých zvuků snoubením,
jest schopen zrady, svodů, loupeže,
nechtěj mu důvěřiti.

§. 75.

City mrvní.

Rozumem dochází člověk poznání *dobra* a *zla*. Obojí může splodit city, jež *mrvními* nazýváme.

Pramenem těchto citů jest buď souhlas nebo spor chtění se svým ideálním v z o r e m . Kdykoli máme chtění, jež se svým vzorem souhlasí t. j., jež takové jest, jaké býti má: tu dáváme jemu schválení své, jež jeví se jakožto mrvní cit libý. Kde však chtění naše mrvním zásadám odporuje, tam odpor tento značí se mrvním citem nelibým.

Souhlas a spor se zákony mrvními můžeme však nejenom na vůli své, nýbrž i na vůli cizí pozorovati; pročež rozeznáváme:

mrvní cit

shody vůle	{	vlastní	idealém	· · · · ·	1.
		cizí	mrvním	· · · · ·	2.
neshody vůle	{	vlastní	idealém	· · · · ·	3.
		cizí	mrvním	· · · · ·	4.

Pod č. 1. uvedený cit prýšti z pokojného svědomí ryzího charakteru jakožto mravní uspokojenost, která jeho život blaží, kdežto cit č. 3. označený jest hryzení svědomí, jež může stupňovati se v mukyplnou rozervanost, ba v samé zoufalství. Č. 2. a 4. označené city jeví se jakožto mravní obdiv nebo mravní ošklivost, když v životě nebo v poesii (dramatě, episu) setkáme se s mravní vznešenosťí nebo sprostotou, se šlechetnosťí nebo hanebností.

City mravní nejsou tedy nežli radošt nad dobrém a nelibost nad zlem — schvalování onoho a povrhování tímto. Jsou to city, jimž věčné a neodvratné požadavky svědomí k nám mluví.

S velikou důležitostí pro mravní stav člověka jest, aby ke představám dobra a zla nebyl lhostejný, nýbrž svou mysl cítím mravním otvřal. Na tom právě záleží úložst svědomí; ta pak udržována bývá pozorováním na šlechetné, mravné povahy, jež nám jednotlivé mravní idee vtělené předvádějí a mysl naší ku mravní pochvale ponoukají*).

Poznámka 1. Dobro rozeznává se od krásna tím, že předmět aesthetického soudu při krásnu jest cizí a více méně lhostejný (na př. barva, kámen, ton, slovo); u dobra jest jím vlastní vůle člověka, t. j. člověk sám. Kdežto tedy vytváření krásna v jednotlivých uměních není člověku nikterak za povinnost dáno, nemůže nikdo té povinnosti se vyhýbat, by mravní idee ve vůli a činech svých nejevil. Je-li na příklad někdo špatným básníkem nebo hráčem na klavír, pak může odsuzující výrok o své umělecké činnosti odbyti odpověď, že hraje nebo básní pro sebe, a že by těchto zaměstnání také zanechat mohl; je-li kdo však špatným člověkem, pak musí dátí libiti si všeliké odšouzení i opovržení.

— Proto stojí dobro neskonale výše nežli krásno, s nímž jinak v nejužším jest spojeni.

Poznámka 2. Mravní cit, jenž vztahuje se prvořně na jednoduché schvalování dobra a zamítání zla, může z rozličných podnětů i různý tvar na sebe vzít. Jeví se jakožto úcta nebo opovržení v poměru k cizí mravnosti nebo nemravnosti; jakožto cit pro čest, jedná-li se o čest, t. j. o cizí soud o naší mravní hodnotě; jakožto stud a litost, kde sami s sebou nesouhlasíme; jako vděčnost, chceme-li odplatiti se za dobrodiní nám poskytnutá atd.

*.) Živěji nežli abstraktní představa působí umění. Významu (pravého) umění divadelního pro mravy nelze řádně oceniti. Zde mravné a nemravné povahy bezprostředně přede zraky našimi jednají a ponoukají nás tak ke mravnímu obdivu nebo ke mravnímu opovržení. (Schiller: Divadlo jakožto ústav mravní.)

§. 76.

City náboženské.

Velmi příbuzny citům mrvním jsou city *náboženské*. Rozumíme tím city, jež sídlo své mají ve představách člověka o světě nadmyslném, jehož středem jest *Bůh*.

Člověk záhy poznává (zvláště v neštěstí, v zuření živlů, v bouři na moři, v nouzí atd.) svou vlastní slabost, nicotu i svou závislost na vyšších mocnostech. Pozoruje, že velikost a vznešenosť stvoření žádá všemocného pána, důmyslný řád přírody a nepopíratelná prozřetelnost ve všech událostech moudrého ředitele, nezbytnost pak mrvních požadavků nanejvýše mrvného (svatého) původce zákona mrvního. Těmi pozorováními veden jest ku poznání bytosti nejvyšší.

Představy o Bohu a světě onom jsou podnětem rozmanitým citům. Pokora, vděčnost, láska jsou náboženské city, jež vyjadřujeme bohoslužbou, v náboženských výkonech, zvláště v modlitbě, jež jest rozmluvou s Bohem.

Tyto city jsou velmi důležité, poněvadž člověku v nestálých osudech vezdejšího života skytají divuplnou útěchu a povznášejí ducha jeho nadě svět smyslný. Největší však jich důležitostí jest, že jsou nejmocnější a nejznamenitější oporou mrvů, poněvadž posvěcují zákon mrvní, jenž by jinak zdál se býti tolíko požadavkem rozumu, za výrok božské vůle, a že stanoví na jeho zachování neb nezachování odměny a tresty.

Poznámka 1. Všecky poměry světa vezdejšího ukazují se nám ve krásnějším světle, díváme-li se na ně se stanoviště náboženského. Byt člověka nekončí smrtí tělesnou, nýbrž počíná jí vlastně; zde povržená a ve prach šlapaná ctnosť tam zvítězí, za to ve vítězném voze pyšnící se špatnosť dojde tam své pomsty; tam tvář úlisniskova bude odkryta, tam ryzí povaha povýšena, tam zavládne pravá svornost, blaženosť i mír. V těchto věcech spočívá zázračná útěcha náboženství.

Poznámka 2. Pečlivé pozorování přírody podporuje mocně víru v Boha i náboženské city. Věčný pořádek ve přírodě, důmyslný, myslí lidské nedostupný rozvrh všech pochodův a událostí světových, divuplná shoda úkazů — to vše jest nám jistotou, že jest nejvyšší světa ředitel. Proto byli největší přírodozpytcí též nejnábožnější lidé. Praví se o Newtonovi, muži, jenž nejdále vnikl v pořádek všeho-míra, že nikdy nevyslovil jména božího, aby byl při tom nesmekl.

§. 77.

S e b e c i t .

Předmětem sebecitu jest *vlastní „já“*. Průběhem života duševnho dostává se toto v úspěchům neb útlaky, na čemž i povznešení neb potlačení sebecitu záleží. Všecko, čím naše já bývá utvrzováno, jako na př. uznání, chvála, čest, přináší s sebou i povznešení sebecitu; vším pak, čím naše já jest popráno, jako hanou, opovržením, posměchem, neúspěchy, násilím a omezováním, vším tím klesá náš sebecit.

„Já“ jest nejmocnějším tlumem představ člověka; neboť podporováno jest úhrnem všech jeho představ. Avšak působíc na venek setkává se brzo s překážkami a poznává meze, za něž dálé nemůže. Těmito překážkami jsou buďto slepé mocnosti přírodní neb úmyslná činnost lidí jiných.

Pokud já dovede tyto překážky překonati a tyto meze přestoupiti, cítí samo, že jest větší, mocnější, neomezenější. Úspěch představy já, povstalý překonáním překážek vnitřích, jest základem sebecitu. Čím úplnějším jest překonání, tím silnější jest sebecit.

Již dítě těší se z takových zaměstnání, jimiž dokázati může převahu svého já nad světem vnějším a je mocí ze vně působících chrániť. Proto radost má, může-li věci rozbíjeti, s neživými věcmi hráti (po vůli své je obraceti) a své druhy sobě podmanit, t. j. uvést v závislost na svém já.

Avšak i dospělý člověk cítí potřebu, aby své já slovem a skutkem jevil; pud po zničování, jejž nacházíme u dětí a divochů, přechází v ušlechtilejší pud po robení a tvoření, čímž místo aby věci ničil, nové tvoří; surová panstvíctivost mění se v poslušnost zákonnů, jež teprve pravou svobodu podporuje. Tím se na pravou míru snižuje sebecit člověka, jenž prvotně hrozil přeceňováním svého já nade všecko ostatní.

Jedincový sebecit rozšiřuje a zešlechtuje se dále v *sebecit s polečenský*. Člověk je totiž členem společnosti. V ní není ovšem sám středem; neboť střed zajímají hlavy politické, náboženské a společenské, jakož i předáci (*ἀριστοί*); avšak člověk v mysli své připojuje se pokud možná nejtěsněji tomuto středu a cítí se tím neskonale povyšena, poněvadž běže podél na dokonalosti, moci a velikosti společenského celku, smekaje s sebe svou omezenost, nedokonalost a pomíjivost. (Viz Dra Lindnera psychologii společnosti §. 24.)

Společenský sebecit jest cit pročest, jenž zakládá se na tom, že společnost uznává vlastní naši cenu; roste také vším,

obraz osoby naší může povznéstí před očima společnosti. Člověk jakýmsi pudem podniká vše, čím by sebe ve společenském vědomí na povrchu udržoval, t. j. svou čest hájil*). Náhlý a nezadržitelný útlak sebevědomí jest cit hanby.

Poznámka 1. Jest také lichý sebecit, jenž sídlo své má v domněnkách o ceně svého já, nikoli ve skutečných zkusebnostech o jeho platnosti. Aby člověk chráněn byl tohoto lichého sebecitu, jenž v životě pak jenom škodí, sluší navykati jej hned časně poslušnosti. Poslušnost jest podřízení sebe sama instanci vyšší; jest i ve stránce mravní nejdůležitějším cvičením mládeže. Sebecit, jenž nezvrhá se v sobectví, jest šlechetný cit mravní, neboť chrání člověka všeho ponižování.

Poznámka 2. V potlačení sebecitu spočívá nejnepříjemnější cit — strach před smrtí. Nižádnou myslenkou se nepotlačuje sebecit nás tak, jako představou, že by mohl nastati stav, v němž naše já by nebylo. Tento tlak na představu naše já jest pramenem strachu před smrtí, který nedá se zaplašti rozumováním, že „ já“ nemá se báti stavu, v němž ho již není. Neboť zde netrápí člověka představa trestů věčných, nýbrž pomyšlení, že ho již nebude. Proto činí „ já“ nároky na neomezené trvání a nalézá ukojení své ve vře v nesmrtelnosti.

S. 78.

Soucít.

Sebecit člověka osamocuje; soucít sdružuje jej s bytostmi jemu rovnými.

Lidské city možná jest fysiognomicky, t. j. tváří a posuňky na jevo dávati. Radost a žal jeví se vně okem zářícím nebo zkaleným, přímou nebo sehnutou postavou, ve tváři i řeči. Můžeme tedy ze vnějšku člověka souditi o citech, jež nitrem jeho zmítají.

Pozorujeme-li takto cizí cit, nezůstáváme při tom lhostejni; spíše vmyšíme se v cizi já. Přijmajíce představy, na nichž druhého city spočívají, za své, budíme též v sobě jeho city t. j. cítíme s ním čili sympathisujeme s ním. Soucít čili cit sympathický jest tedy cit, jenž povstává, pozorujeme-li cizí cit, a jenž cizímu citu přízvukem se rovná. Podle toho, byl-li cit cizí libý nebo nelibý, jest soucít buď soušlostí nebo soustrasti.

*) Základní myslenkou souboje (po vyšším názoru) je, že bezetí nelze žít. „Čest života se rovná.“

Sympathické city zvláště tam povstávají, kde stejnosť představ zplozuje vědomí společné: „my“, poněvadž tam nejlehčejí do cizho stavu vmysliti se můžeme. Cítíme tedy nejsnáze s osobami, jež ve stránce duševní nám nejpodobnější jsou — s příbuznými, vrstevníky, krajany atd.

Do soucitu mísí se však bezděky reflexem vlastní stav náš, jež více méně vystupuje a ze soucitu cit smíšený tvoří; neboť k soustrasti přistupuje radost, že sami jsme neštěstím nedotčeni, k souslasti pak přidává se mrzutost, že sami jsme méně šťastní. Vystoupí-li tyto průvodné city příliš v popředí, mohou soucit potlačiti a zvrátiti se na *proticit* (cit antipatheticý). To stává se, jestliže při cizích citech cit opačný v nás se budí, jestliže tedy z cizí radosti se mrzíme a z cizí žalosti se radujeme. V onom případě povstává závisť, jež protiví se souslasti, v tomto škodolibosti, jež protivna jest soustrasti.

Soucit jest důležitý; neboť tvoří přechod ku přízni a lásce, jež jsou těžiště ideí mrvných. Proticíti, jejž sice nelze vždy zavrhnouti (kdo by na příklad netešil se, vida pokrytie odhalena, úlisná zdrcena), jest přece stav pro mrvnost nebezpečný, poněvadž lehce zvrhnouti se může v nepřízeň a nenávist.

Od těchto citů lišti jest sympathia a antipathia t. j. bezděčnou náklonností a bezděčný odpor k hytostem živým i neživým. Cítíme sympathii i antipathii proti lidem, jež poprvé ve svém životě jsme uželi, proti papouškům a opicím, krajinám a městům, aniž můžeme určitě udati, proč. (Antipathie ženského pohlaví proti pavoukům a láska ke kočkám.) Tyto city mají základ svůj na předsta v á ch tem n ý ch, jež s představou předmětu sdruženy jsou, a cit libý nebo nelibý v nás zplozuje*).

Poznámk a 1. Soustrast častěji v životě nacházíme nežli souslast. Sympathisujeme spíše s člověkem, jemuž všecko shořelo a jež zoufajícího před sebou vidíme, nežli s tím, jenž právě veliký los vyhrál a nad tím jásá. Soustrast jest znamením šlechetného, nade všecky nízké náklonnosti povyšeného srdce, jako škodolibost jest znakem srdce na dobro zkaženého. Proto nesmíme trpěti v srdeci dětském škodolibosti aniž s ním dátí jí rásti. Děti, jež radosť mají, mohou-li motýlum a chroustum nohy a křídla trhati, ačkoli vědí, že zvířata při tom cítí, prozrazují zkažené srdce. Co malí se zvířaty dělají, budou dělati, až povyrostou, s lidmi, budou-li k tomu silu a přiležitostí mítí. Závisť nelze tak zavrhnouti jako škodolibost, neboť lze ji omluviti reflexí na stav vlastní, snad méně utěšený, a ona může být spruhou pro zvýšenou, zdárnu činnost. Proto také závidíme nej-

*) Snad onen muž, jenž nás tak zajímá, podoben jest ve tváři některé osobě nám libé; snad totiž údolí, na něž s takou zálibou patříme, podobno jest nivám domoviny naší.

více těm, již ve vnějších poměrech nám rovni jsou, poněvadž rovnost ta ku přirovnávání nás vybízí a protivy tak se ještě zvyšuje. „Žebrák žebráku závidí“ — spíše nežli knížeti, jenž zdá se mu vyšší bytosti.

Poznámka 2. Soucit snadno přechází v lásku. Tímto obecným významem rozumíme cit, jejž k cizí osobě chováme, a jenž svůj pravý výraz nachází v nejužším spojení s osobou touto. Láska snaží se milovanému předmětu pokud možná se přiblížiti, s ním splynoti a tak mezernu, mezi já a ty zející, vyplnit. Jsou k tomu rozličné pohnutky, a podle těch běže na sebe láska rozličnou podobu (práteleství, láska dětská, pohlavní atd.) a nabývá dle toho i rozličné ceny. Láska nejvyšší ceny mravní jest láska ke bližnímu beze všech pohnutek a beze všech vedlejších ohledů. To jest ta pravá láska, kterou křesťanství v čelo své mravouky staví, která všude se jeví, kde příležitost se jí naskytá a která nikoho, ani nepřítele nevylučuje. — Kristus, jenž se všemi lidmi, se spravedlivými i s hřšníky, laskavě obcuje, jenž pro celé člověčenstvo na kríži umírá a za nepřátele své se modlí, jest vznešeným příkladem této vznešené křesťanské lásky.

S. 79.

Vzájemnost citů.

Jakož jednota vědomí splynutí současných představ přivádí, tak též jednota myсли způsobuje splynutí všech citů v jeden okamžik živoča našeho spadajících. Výslednicí těchto současných citů jest nálada myсли.

Nálada myсли skládá se z nesčetných citů prvních, jež většinou na temných představách se zakládajíce, jednotlivě velmi nepatrné jsou, aby pozorovány býti mohly. Přízvuk těchto citů prvních splývá ve přízvuk nálady, která se pak jako náklonnost k citům libým nebo nelibým značí.

Povšechné čiti tělesné a cit životní tvoří temné pozadí naší nálady duševní. K tomu řadí se malá pohnutí myсли, jež podle různých událostí denních bud' smutně nebo veselé na nás působí a v celku jakožto mysl veselá nebo zasmušilá se jeví).*

*) Rozbor těchto temných, o sobě nepatrých citů prvních není snadný, a proto nemůžeme často příčiny své veselé nebo dumné myсли udati. Nejnepatrnejší události denní nejsou beze všeho působení. — Angličan chtěl se za mlhavého jitra listopadového zastřeliti. Již namířil zbraň — v tom rozestřela se mračna a jasný paprsek slunečný osvítil krajinu. Jako mrak rozplynula se i trudná nálada myсли, a samovražedná myšlenka prchla.

Z tohoto temného tlumu citů jen přízvukem se vyznačujícího oddělují se jakožto *sta vy zvláštní* jen ty city, jež původ svůj mají v jasných představách nebo v jistých uzavřených kruzích představ v našem vědomí. Avšak i na tyto city působí značně přízvuk ovládající nálady myslí.

Setkáním takového zvláštních citů pocházejí často city stupňované a city kontrastné, podle toho, souhlasí-li více současných citů svým přízvukem čili nic. Radosti úpravné hostiny mohou zvýšeny být radostí nad činy šťastně vykonanými, přestálými zkouškami, veselou náladou slavnostní anebo stejně smýšlejícími společníky (*symposion*^{*)} — mohou však i značně zkaleny být starostmi o nastávající práce a podniky, nebo přítomností osob nám protivních. — Dobré svědomí, poněvadž jest o sobě již pramenem nejčistších radostí, zvyšuje každý požitek, kdežto vina všecku radost ztrpčuje.

Sem náležejí též *smíšené city*. Nic není obyčejnějšího, jako že jistá změna nálady naší jednak útlaky, jednak úspěchy představ zvyšuje, a tím současně libé i nelibé city plodí. Každě překvapení působí jako smíšený cit. Silnější a trvalejší smíšený cit slove *tesklivost*.

Pokud city obsahem sobě protivny jsou, mohou se vespolek tlumiti, tlumí-li se totiž představy, na nichž se zakládají. Jako jest úžina vědomí, tak jest i úžina myslí (srdce), pro niž citům i trvanlivosti ubývá tím více, čím jsou četnější, různější neb do cela protivnější. Tak jest kosmopolitismus (nadšení pro světoobčanství) protivou patriotismu (nadšení pro vlast). Koho mnoho různých věcí zajímá, toho nadšení jest povrchní a prchavé.

Poznámka 1. Nálada myslí není nic stálého; jest spíše v té míře proměnliva, jako se mění nesčíslné psychické složky, na nichž základ svůj má. Poněvadž základní přízvuk může jen jediný být, — buď libost, buď nelibost — tedy určen bývá city, v soujemu okamžité nálady převládajícími. Počala-li trudná nálada, rozšířuje se brzo v myslí; rozmrzelého mrzí i moucha na ruce — celé žití představ je tím ovládáno. — Proto nejmocnější jsou první dojmy, jež máme z rána nebo vstupujíce do cizí společnosti, a ton, kterým jsme začali, ozývá se celý den a veškerou rozmluvou. Stává se však naopak, že totiž nálada z jednoho tonu zvrhne se na jiný; stane-li se to zvykem a to nedůvodně, slove to rozmar. Rozmar nosí jest často následek tělesných chorob (jaterní nemoci, hypochondrie, hysterie).

Poznámka 2. Převaha temné nálady myslí nad vědomím jasným nazývá se srděčností (po německu: Gemüthlichkeit). —

^{*)} Méně vhodná jest hudba při stole, neboť záliba v tonech a požitky chuti náležejí zcela různým oborům citů.

Nálada myсли sama může být veselá, nebo zasmušilá, nadšená nebo stísněná. Nadšená nálada žádá jisté tělesné volnosti a významných tlumů představ v duši. V této náladě vykonávají se všecky velečiny, v ní utvořena jsou všecka umělecká díla.

§. 80.

Vášně čili pohnutí mysli.

Vášeně čili pohnutí mysli (duševní křeče) jest přímý opak klidu duševního*).

Duševní rovnováha představ přerušuje se neustále city; a to buď přílišným napětím, neb přílišným rozpoutáním představ; buď přeplněním neb vyprázdněním vědomí, buď stísněním neb uvolněním mysli, aniž tím mysl přestává být klidnou; neboť napětí představ sebe větší může každou chvíli ryze psychologicky rozluštěno být. A skutečně dotvrzuje zkušenosť, že nejsilnější city, jež hluoce v duši kořeny své zapustily a s nejširšími tlumy představ sosnovány jsou — láska k vlasti, přítulnost ke svým, zbožnost náboženská a básnické nadšení — ty city že vášnivého „pohnutí“ mysli daleky jsou.

Toto pohnutí nastává, jestliže představy v rovnováze jsoucí náhlým, překvapujícím zjevem představy, nejvíce smyslného vjemu, takový náraz z**) (ponut ke stoupání nebo klesání) obdrží, že předešlá jich rovnováha nálež a násilně se zvráti, a že více představ na vědomí přichází, nebo z něho uniká, nežli by se stalo při klidném rozvoji a v souhlase se statickými poměry představ. Vše to děje se překotem. Náhlosť a nezřízenost tohoto pochodu nedá totiž představě našeho já, by vystoupila a osvojivě působila, t. j. rovnováhu zřídila. Ve vášni, na př. ve zlosti, není člověk „při sobě, nezná se,“ a tu uchvácen bývá k řecem a skutkům, v nichž potom klidnou myslí sám sebe poznati nemůže.

Náhlé vystupování a klesání představ přivádí však i příslušné pozměny ve fysiologické resonanci, t. j. ve průvodných stavech nervstva. Tato pozměna tělesná jeví se jakožto umocení ovaní (rozčilení) neb odmocení ovaní (seslabení) činnosti nervové nejprve v ústředních částech soustavy mozko-míchové, pak v nervo-

*) Není absolutního klidu mysli, vyjmeme-li tuhý spánek. Co kli- dem jmenujeme, jest jen prostřední stav napětí našich představ, jež svým vzájemným splynutím a zabavováním rovnováhy jakési dosáhly.

**) Náhlé působení jednotlivé představy na mohutnější tlumy vědomí přirovnává Drobisch případně k nárazu tělesa skrovné hmoty a veliké rychlosti na mnohem větší, klidnou hmotu.

vých vláknech a obrází se konečně i v nervech a soustavách oboru vyživovacího (vegetativního). Odtud i nápadné zjevy tělesné, jež vášeň provázejí, a jež jeví se v náhlém napětí nebo ochromení svalstva (zatětí pští, křeč, třesení, ochrnutí), ve změněném oběhu krve (zardění, zblednutí, tlukot srdece), ve vyměšování (žluči, slin, slzí, hlenu) a v dýchání (posupný výdech zlostného a zajíkání bázlivého).

Tato náhlá proměna nervových stavů působí však nazpět na duši, a to mochně. Zvýšená neb snížená podrážděnost, v jaké hmota fysická nervstva se nachází, nemůže pro setrváčnost hned vrátit se k normalní střední činnosti, a zdržuje tím i návrat napjatých představ v rovnováhu. Vášeň musí se vybourít; teprve když nervy se stíšíly, mohou i stavы duševní ve svůj normalní stav se vrátit. Tak tělo ve vášni podmaňuje si ducha, arcíjen na chvíli, a ubírá jemu svobodné vůle. Proto souvisí vášně i s letorami, z nichž cholericá nejvíce vášním je nakloněna, flegmatická nejméně. Vzdělání, přivozuje rovnoměrné úzké splaynutí našich představ, působí proti vášním.

Podle toho mohli bychom vášeň vymeziti jakožto náhlé a násilné porušení rovnováhy představ, jež překvapujícím dojmem způsobeno bývá za spolupůsobení fysiologických příčin a jež s prudkým pohnutím myslí spojeno jest.

Poznámka 1. Každý cit může ve vášeň stupňován býti, jestliže sesilenou fysiologickou resonancí nebo silnějším fysiologickým tlakem ztrácíme rozvahy. I nejušlechtilejší city člověka jsou stupňování tohoto schopny, na př. i cit pro právo a mravnost. Zdlouhavým neb nedostatečným soudnictvím veřejným uražený cit pro právo vzroste v lidu lehce na vášeň a končí násilným soudem lidu (lynch-justice), tak jako láska k vlasti nezřídka násilnickými snahami se jeví.

Poznámka 2. Fysiologická změna nervstva jest původně účinkem, ale pak i sesilující příčinou vášně: „Tak duchem nejprve tělo se rozruší, pak trvá pohyb v něm dále a nedopouští duchu, by hned dosáhl přirozené polohy a činnosti.“ Nižší stupně vášně lze vyvoditi vycházejí od těla; kdo čelo po zlostném svraští a pště zatne, rozlobí se; „ruka, jež vrásky s čela stírá, odklizuje i zlosť, jež je způsobila.“ Tím vysvětliti lze, že vášně i fysiologicky utišeny býti mohou. Často dostačí hněvivému sklenice vody, zaraženému sklenice vína. I usednutí dobře působí; Kant doporučí proti každému, kdo do našeho příbytku rozzloben přichází — stolici. Sedne-li si zlostník, uvolní se představy uvolněním svalů.

Poznámka 3. I nejnepatrnejší vnější pohnutky mohou rovnováhu představ náhle porušiti, je-li vratká č. labilní, t. j. nespochybnitelná pevných osvojovacích představách, anebo překvapuje-li nás děj neprípravené. Jsou mužové, již těžká dopuštění osudu mužnou myslí sná-

šeji, avšak rozzlobí se, utrhne-li se jim knoflík nebo sedne-li jim moucha na nos.

§. 81.

Roztřídění vášní.

Roztřídění vášní souhlasí s rozštípením citův. Odchýlka představ z rovnováhy může dítě se buďto pozdvižením nebo klesnutím myslí. V onom případě nalézáme přeplňení vědomí a zvýšený cit sily, poněvadž převládá volnost a zrychlení chodu představ; v tomto případě panuje prázdnota vědomí a cit mloby, neboť převládá zde tiseň a zpozdění. Pohnutí myslí má v onom případě tvar vrchu vlny, v tomto pak dolu.

Také fysiologická resonance jest v obou případech různá. V onom zvyšuje se totiž průvodná činnost nervů, v tomto se snižuje.

Vášně prvního druhu slovou jaré, tohoto druhu pak chabé.

Příkladem vášní jarých jest zlost, chabých pak bázeň. Zlost, jež povstává z uraženého sebecitu, zmítá nadepráh vědomí celý příliv představ, jež ve svém nezřízeném tlaku člověka o rozvalu připravují a z nichž jednotlivé na nejvyšší stupně sily vytryskují, takže snahy i činy, jež z nich plynou, ráz přílišnosti mají.

V bázeňi naopak nastává náhlý odlehčení představ, jelikož jediný přílišné pozdvižený tlum představ obecné klesání představ způsobí, a nastalá prázdnota myslí také vně mlčením, neodhadlaností a nečinností se jeví.

Vášeň má svůj počátek, své vrcholení i ztištění. Ztištění tím přivedeno bývá, že zatlačená představa já znenáhla plathnosti nabývá a tlumy představ vášní pozdvižené si osvojuje. Dané rozdělení týče se stavu vědomí, kdy vášeň vrcholí.

Na konec stůj zde výčet nejznámějších vášní podle profesora Náhlovského:

A. . *B.*.
Vášně činné nebo kladné **Vášně trpné či záporné**
 (jaré): (chabé):

Příjemné překvapení.

Náhlé rozjaření.

Veselost.

Rozpustilost.

Radostné opojení.

Rozkoš.

Odvaha.

Zlost.

Durdění, hněv, vztek.

Obdiv.

Nadšení.

Blouznivé vytržení.

Náhlý údiv.

Rozpaky, ostýchavost.

Náhlé rozladění.

Bolestné překvapení.

Úzkost.

Sklíčenost.

Zaražení.

Malomyslnost.

Stud.

Strach, bázeň.

Leknutí.

Hrůza.

Zděšení.

Lítost.

Zoufalství.

členskou vlastností může být významná, když je významná i významnost podobnosti.

členskou vlastností může být významná, když je významná i významnost podobnosti.

DÍL TŘETÍ.

S n a h y.

HLAVA PRVNÍ.

§. 82.

Zádost.

Žádost vůbec jest stav duševní, jenž k tomu směřuje, by jiný, nepřítomný stav duševní se dostavil. Jest sice pokáždé namířena na určitý předmět; avšak předmět sám nemůže na vědomí naše vejít, nýbrž toliko představa jeho, nikoli tedy zlato, nýbrž představa zlata, nikoli voda, nýbrž pocit uhašené žizně.

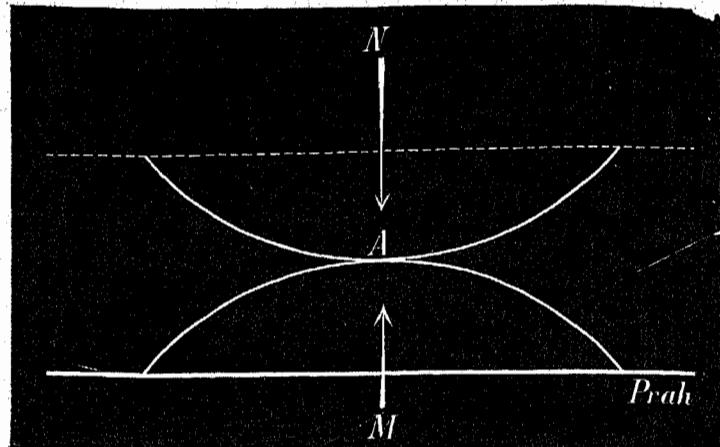
Představa žádaného předmětu byla však na vědomí dříve, nežli jsme jeho žádali. Kdo nezná chladící moci vody, nebo kdo představit si nemůže v nad mohovitosti, nebude jich žádati. Avšak tenkrát byla představa v tísni, kdežto při ukájení jest vybavena.

Snažíce se, hledíme tedy k tomu, bychom zabavenou představu žádaného zbavili nepřiměřeného stavu tísni a abychom mohli se zmocnit předmětu žádosti tak, jak vůbec pomoci představy toho dosíci lze. To děje se tím, že představa s protivami ji tísničími zápasí a stále výše nad práh vědomí stoupá. Potřebné k tomu mocnosti dostane se jí posilami, jež k žádání nutkají, a proto pohnutkami (motivy) žádosti slovou.

Představa stavší se snahou jest žádost*). Můžeme tedy žádost vymeziti jakožto stoupání představy proti její protivám na vědomí se nacházejícím.

*) Přísně vzato snaží se každá představa po neobmezenosti jakžto stavu jí přirozeném. Avšak výsledek snahy ruší se protivným působením ostatních představ; je to, jakoby vůbec snaha nebylo. Pravou žádostí stane se snaha teprve, jestliže představa podporovaná přečetnými posilami vždy na vyšší stupeň jasnoty se vypíná a tím na okamžik výhradně vědomí naše určuje.

Jako při citu, tak i v žádosti máme představu předmětu žádoucího = *A*, souhrn protiv = *M* a souhrn posil = *N*.

Avšak od citu liší se žádost tím, že není jako onen jediným utkvělým stavem duševním, nýbrž *průchodem* několika takovými stavy. Jednotlivé průseky tohoto pohybu jsou city, a to smíšené, jelikož hned vypětí hlavní představy *A*, hned její marný boj proti protivám *M* na vědomí naše dochází. Úsilí (energie) žádosti závisí na rozvoji sly představ pomocných *N*, a měří se odporem protiv *M*. Jsou-li posilami smyslné vjemy, jichž síla neustále obnovována jest bezprostředně působícím dojmem smyslným, — jsou-li to poocity, jež na určitých poměrech fysiologických se zakládají (pudy) — jsou-li to i řady, jež ve představě *A* se kříží a úsilím svého rozvoje představu tuto ve vědomí pozdvihují: pak vystupuje žádost zvláště prudce a stává se touhou. — Záporná žádost, jevící se klesáním představy pod protivy, jest ošklivost.

§. 83.

Ukájení žádosti.

Žádost se ukojí, jestliže hlavní představa dostoupí výše představivosti, t. j. nejvyššího stupně jasnoty, jehož vůbec schopna jest.

Tento okamžik subjektivně poznati lze po intenzivním citu libém, neboť zdá se, že na vždycky jsou zaplašeny protivy, proti nimž marně dosud bojováno bylo.

Takovéto ukojení způsobeno může býti vůbec jen tím, že vybavená, t. j. obrazotvorností udržovaná představa stane se smysl-

ným v jemem; neboť pokud jest jenom představou užším smyslu (§. 13.), přejímá též podíl na zabavení v boji se svými protivami (§. 29.). Jen stane-li se pocitem smyslovým, může zabavení zúplna se zprostít. (§. 44.)

Zkušenosť toho plně dosvědčuje.

Tak může touha po domovu jen tím ukojena být, domů-li se odebérem a předměty tamější smyslně vnímáme*).

Jinak ovšem jest se žádostí rozumovou čili intellektuální, jejíž cílem není předmět smyslný, nýbrž jisté nové seřadění představ; na př. jde-li o rozluštění nějaké záhady. Zde spočívá ukojení v tom, že veškerá syla pozornosti soustředí se v jeden celek představivý, a vědomí súží se v jediný obor představ, čímž osvětlení jeho neobvyčejně se zvýší. Intellektuální žádostí řídí se naše pozornost hned na ten, hned na onen bod vědomí našeho, a ovládá se tím zároveň chod myslének našich.

Ukojením uhasná žádost. Může však zase maní povstat, jakmile protivý (jichž nikdy neschází) po unikajícím smyslném dojmu nebo po ubývající pozornosti do vědomí vtrhnu, aby představu žádoucího předmětu ze stavu uvolněného ve stav snahy uvrhly. Stane-li se to, jest pro nové ukojení místo, a touto hrou žádostí a ukojení můžeme po delší čas se bavit. Zvláště poutavá jest tato hra, když jednotlivé její výjevy rytmickým chodem za sebou jdou. Na tom záleží zábavnost her a umění v čase se rozvíjejících (tance, tělocviku, divadel, hudby, zpěvu), kdežto umění výtvarné a staviteelské ve svém klidu cosi vážného má. — Také práci rozložití lze v rytmický chod snaživé žádosti a následného ukojení.

Poznámka 1. Ukojení je tím úplnější, čím dokonaleji a výhradněji tlum představ žádoucího předmětu vědomí naše vyplňuje, a čím úplnější napětí žádosti se uvolní. Takovéto plné ukojení přísluší jen žadosti smyslné, protože jest obsahem svým nejjednodušší, a tak i její ukojení nejsnazší. Při žadostech nikoli smyslných jest však tím neúplnější, čím větší jest okruh představ, k němuž se táhne, protože velikostí kruhu tohoto roste i nesnadnosť věstranného uvolnění tolkera napětí. Čím bohatší jest vůbec duševní život člověka,

*) Jest možná mysliti ještě jeden druh umělého ukájení smyslné žadosti cestou mimosmyslnou, a to usilujeme-li úmyslným řízením vnitřní pozornosti povznéstí vybavenou představu žádoucího předmětu na nejvyšší stupeň jasnosti a vzdálití všecky protivý ze vědomí. Tohoto ukojení hledá touha, jež nevšimajíc si dojmů smyslnosti bezprostřední jen vzpomínek vzdáleného předmětu touhy následuje. Ačkoliv i v tom může jakési ukojení spočívat, tož přece není úplné, trvalé a bez namáhání, jako to, jehož smyslný dojem poskytuje. Jest spíše stálé chvění mezi plnou žadostí a polovičním ukojením, stav duševní, jenž sladkým bolem duši plní a jímž lice člověka blednou.

tím těžší jest úkol při rostoucí čilosti představ a při bohatosti jich vztahů žádosti stále rodící se zplna ukájeti. Protož ukojiti zvíře, dítě a divocha snáze jest nežli vzdělance*).

Poznámka 2. Žádost a ukojení mají se k sobě tak jako očekávání a vyplnění. Jako očekávání svůj předmět obrazotvorností idealisuje, takže vyplnění daleko nedostihuje očekávání, tak pojí se též k ukojení žádosti četná, s dostatek známá sklamání. Městák touží po venkově, venkován po městě; oba přesídlivše upokojeni jsou v očekávání svém jenom z části.

§. 84.

Snaha v poměru svém k představě a k citu.

Jako cit, má i snaha sídlo své ve tlumu představ. Není zvláštní mohutností snaživé, jakož nestává též mohutností cítivé; žádost jest spíše jen zvláštní tvar vzájemného působení představ.

Nad cit vyznamenává se žádost tím, že má samostatný obsah, kdežto cit nejvíce v temno zahalen jest. Ve představě žádoucího předmětu má žádost své střediště, jehož citu se nedostává; nebo přece musíme věděti, čeho žádáme. Ignoti nulla cupido. Proto jsou neurčité (těkavé) city, však nikoli neurčité žádosti**).

Však přece jsou žádosti a city sobě velmi příbuzny a vespolek v sebe rozmanitě přecházejí, jelikož stoupání a klesání, tedy po hybu snahy nelze mysliti si bez napětí citův, a naopak napětí představ bez pohybu. Naděje, láska, přátelství, touha po domově, láska k vlasti jsou stavy myсли, jež se vyznačují rovněž city jako žádostmi.

Víbec jest však cit děj statický, žádost pak dynamický; onde nalézá se tlum představ v rovnováze způsobené vzájemným napětím svých částí — zde odděluje se ve tlumu představ jediná představa ode všech ostatních, aby jimi byla pozdvížena nebo potlačena byla; onde může subjektivní stav vědomí zůstat tak jak jest — neboť radost a bolest spíše trpě vnitříme — kdežto zde nynější stav vědomí přerušiti se musí, aby činně v jiný se změnil.

*) Každá žádost povstane buď ze smyslné, buď z rozumové potřeby. Bohatosť žádostí roste s počtem potřeb. Čím složitější jest duševní, společenské a hospodářské žití člověka, tím více rostou také potřeby a žádosti jeho, a tím těži jest jich ukojiti. (Lindner, Knihy o štěstí hl. XIII.)

**) Za neurčitou žádost lze míti t. zv. zálustk, jenž na velmi temných představách o žádoucím předmětu spočívá, na př. zálustk mladých lidí po tabáku.

Z citu nelišího vyvíjí se přirozeně žádost, jakmile představivost jisté jasnosti dosahuje a tlum představ tísňený s dostatek silen jest, aby tisni se opíral. Známe-li předmět svého nepokoje a bolu, pak přirozeno jest, že pokoušíme se, bychom jej odstranili. Tak žádá si návratu, kdo po domově touží, tak žádá nemocný zdraví, zajatec svobody. Odepření a zákaz staví nás tlakem svým, jež na představy obvyklé konají, v jakousi nevolnosti, již hledíme se zprostřiti žádostí zapovědného (*nitimur in vetitum*).

Žádosti mají tedy s city společné osudy ve svém průběhu. A přece možná při žádosti spíše nežli při citu mluviti o vybavení, paměti a obrázenosti, poněvadž žádost na zvláštním obsahu představ tkví a proto vždycky se navrací, jakmile obsah představy se svými sdruženými posilami na vědomí se vyskytne. Avšak jako časem ochabují posily, takéž energie žádosti se menší, a žádosti se časem právě tak otupují jako city. Konečně zatemní-li se představy zcela, klesá žádost na lhostejnost (sejde s očí, sejde s myslí); ba vítězným vypětím protiv nad posily obrací se někdy touha v ošklivost. Láska ku předmětu zvrhá se v nenávist, byla-li illuse zničena zkušenostmi opačnými.

Poznámka 1. Čím více naše vědomí podlehá vlivu bezprostředné smyslnosti, a čím méně postaráno jest psychologickým vzděláním o pevné, bezprostředecné sloučení představ: tím přístupnější jest mysl žádostem, a tím jsou též bouřlivější. Dítě žádá všeho, co vidí, a člověk surový vyznačuje se svou prudkou žádostivostí; vzdělanec umí žádost své krotit, a mudrěc stoický se vzdaluje se zásadnou důsledností všech žádostí a potřeb z nich jdoucích*). S touto bezzádostivostí nelze stotožňovati moderní blaseovanost, jež jest duševní i fysickou otupělostí, a spíše flegmatu stařickému se podobá.

Poznámka 2. Častějším vybavením žádost se značně sesiluje. Představa žádoucího předmětu vzpirajíc se protivám ve vědomí uvolňuje dřívější, zatemnělé představy téhož předmětu bezprostředecným vybavováním, čímž souhrnná síla jejího vystupování se značně sesiluje, zvláště jestliže předchozí žádosti spojeny byly s ukoujením, protože ukoujení znamená podlehnutí protiv. Na tento způsob stává se žádost chticem a náklonností.

Poznámka 3. Žádost obklopuje žádoucí předměty jakýmsi zájmem a propůjčuje jim hodnotu, která hledíc k poměrnosti žádosti rozličných osob a v rozličných dobách sama rozdílná jest, a tím

*) Stoická bezpotřebnost, jakož i potlačování žádostí a pudů zvláště ve středověku oblibené jsou přemrštěnosti, vymycujíce se žádostmi též vůli, a tím i hlavní základ mravnosti. Nikoli potlačití, nýbrž jen opanovati žádosti na nás morálka žádá. Nedostatek energie v žádostech i vůli nelze mravně schvalovati.

i poměrná. Žíznivý žádá vody, hladový jídla, dlouhou chvíli trápený zábavy, unavený odpočinku, badatel pravdy, lakovcем zlata, zajatec svobody. — V obor žádostí zahrnujeme však povlovně netolikо předměty, jež o sobě žádoucí jsou, nýbrž i ty, jež jsouce pouze pákami k ukojení jiných žádostí potuze užitek poskytuji. Tak obsahuje naše žádostivost netolikо účely, nýbrž i prostředky, netolikо krásné a dobré, nýbrž i užitečné, netolikо příjemné, ale i nепříjemné, pokud jest prostředkem, jímž bychom dosáhli větší příjemnosti.

§. 85.

Vzájemné působení žádostí.

Vzájemné působení žádostí dánо jest vzájemným působením představ. Žádostí se podporují, směřují-li k témuž předmětu nebo k předmětům příbuzným; žádostí se tlumí, rozcházejí-li se po různých předmětech. Tak snahy náboženské s mravnými jsou příbuzny a podporují se vespolek; láska k vlasti nepříčí se snaze po osvětě, a obě mohou ukojený býtí těmže podniky a činy. Naproti tomu nelze spojiti snahu po vědeckém pokroku se žádostí po smyslných zábavách (po hře v karty, pití a p.), a obě vespolek si překážejí.

Také při žádání jeví se úžina vědomí. Naše snahy jsou tím úsilnější a trvalejší, čím více se soustředují v jediném předmětu; tím slabší, čím více se rozptylují mnohými směry. Toho sluší zvláště paedagogice a psychagogice hleděti, aby duševní síla člověka nebyla roztříštěna a ochromena ukládáním mnoha cílů *). Jestliže kde dílo veliké dokonáno, stalo se pouze soustředěním snah. (Kolumbus. Zásada dělení práce v národním hospodářství.)

Poznámka 1. Nejpříznivěji nejenom pro vnější výsledek, nýbrž i pro duševní stav člověka jeví se věc tam, kde všecky snahy jako paprsky ze společného středu vycházejí a do něho se zase vracejí, jak to líčí Kollár:

„Blaze kdo si jeden čistý směly
účel místo mnoha představí,
v němž by jako v centru měňaví
paprskové všech dnů žití tleli...“

To však není snadné při tak četných popudech vnějších, a žádá již

*) Paedagogika novověká skoro změlčuje snahy chovancovy. Tím trpí nejen ynější výsledek, nýbrž i vzdělání charakteru, žádá-li se na snahách jeho příliš mnoha (řeči, hudba, kreslení, tělocvik, tanec, stenografie atd.). Pohříchu jsou již takové požadavky času.

vespolného přirovnávání a uvažování žádostí. — Soudnost a rozum, chytrost a mravnost zde nastupují.

Poznámka 2. Srážka žádostí nastává, jestliže téhož předmětu v jedné stránce žádáme, ve druhé pak jej zamítáme. To jest možná, vystoupí-li dva uzavřené kruhy myšlenek M a N na vědomí, z nichž M hledí představu L zdvihat a N pak tlumiti. Konečný výsledek tohoto boje závisí na tom, který kruh představ dovede druhý zatlačiti. Smyslnost a rozumnost tvoří dva kruhy představ, jež v jednotlivých případech žádání bojovně proti sobě se staví. Avšak i v tomto nebo onom oboru mohou zájmy a ohledy vystupovati, jež srážku žádání způsobí; v oboru smyslnosti, jestliže příjemné a nepříjemné rozličného způsobu (jako při chirurgické operaci) spolu zápasí; v oboru mravnosti, jestliže rozličné mravní idee na př. právo a spravedlnost spolu si překážejí. Na bledni jest, že tyto srážky nejsou bez živého myslí rozčleněni a bez citů nelibých.

HLAVA DRUHÁ.

Z v l á š t n í t v a r y ž á d á n í .

§. 86.

Rozdělení žádostí.

Při žádosti lze rozeznati:

1. Obsah její, čili představu žádoucího předmětu;
2. pohnutku čili podnět (motiv) její jakožto souhrn posil, jež představu žádoucího předmětu ke stoupání přivádějí;
3. sílu a
4. trvání její.

V obsahu svém jest žádost buď smyslná nebo rozumová (srov. §. 83.). Kdo vody žádá, má žádost smyslnou; kdo touží záhadu nějakou rozluštiti, historického jména nebo děje se dopátrati, pravdy se dodělati, vůbec kdo se snaží po cílech duševních, má žádost rozumovou.

Pohnutka (podnět) žádosti spočívá buďto v neovládané hře představ, anebo v soudnosti, nebo v rozumu. Na tom záleží rozdělení žádostí na žádost prosté, chtění a sebevládu.

Chtění jakožto rozumná žádost vedeno jest představami o dosažitelnosti žádaného, k čemuž třeba jest úsudku rozumového. Zde nežádá se pouze cílů, nýbrž i prostředků, jež k nim vedou, at již stojí za žádání čili nic. Většina toho, po čem člověk se snaží, bohatství, jméni, povolání atd. jsou prostředky, aby vyšších cílů dosáhl. Přistupuje-li posuzování o dosažitelnosti žádoucího, stává se žádání — chtěním. Mohutnost chtění zoveme vůlí.

Konečně sluší však posuzování obrátiti od pouhých prostředků k účelům samým, a tázati se, čeho jest žádati o sobě bez ohledu na jiné. Tato otázka předpokládá však rozumné přemítání. Ve přemítání jedná člověk s vobodeně, poněvadž naskytá se mu příležitost voliti si ze mnoha chtění se naskytajících. Rozumná

žádost jest tedy chtění s v o b o d n é, spočívající na přemítání a sebevládě.

S jiného hlediště lze žádosti rozděliti podle jich stupňování, a to co týče se síly a trvání. V trvání lze rozděliti žádosti okamžité č. prchavé (actuelní) a trvalé (habituelní). Co síly se týče, lze ve stupnici její zvláště určiti bod pevný, kde přestává již možnost žádost osvojiti. Pod tímto bodem jsou žádosti podrobené duševní naší kázni, nad ním náruživosti; tam ovládáme žádost, zde jsme jimi opanováni. Podle svého pojmu naleží náruživost k žádostem trvalým, k nimiž i pud a náklon n o s t patří.

Sestavami tohoto rozdělení lze obdržeti toto

přehledné rozdělení snah:

Žádosti

prchavé: trvalé:

A. Žádost pravá.

Žádost smyslná.	Náchylnost, náklonnost	} osvoji-
Žádost rozumová	pud	

Náruživost — neosvojitelná.

B. Chtění:

Vnější chtění.	Návyky vůle.

Konání a čin.	Zásady vůle.

Vnitřní chtění.

Zámyslná pozornost.

C. Sebevláda:

Jednotlivý děj sebevlády.	Povaha (charakter).

§. 87.

P u d.

Pud jest v ústrojí člověka založená, trvalá hoto-
vost k žádostem určitým co do způsobu, nikoli co do
předmětu.

Od žádostí liší se tím, že žádost je prchavá, pud pak trvalý, a že představa žádoucího předmětu při žádosti snahu předchází, kdežto při pudu jí následuje.

Základem pudu jsou nepříjemné pocity a temné představy, jež jsou zřídlem čilých citů nelibých. Neurčitý cit nelibý zplozuje obecnou

tělesnou snahu, z nepohodlného stavu myslí v pohodlnější přejít, aniž však jasná některá představa cestu tohoto přechodu ukazuje. Pud jest tedy slepý, a jen po mnoha pokusech a příhodách do spěje člověk toho, že v určitých předmětech poznává prostředky, jimiž by pud svůj ukojil.

Z nepříjemných pocitů hladu a žízně vyvíjí se nejprve obecná, neurčitá snaha odstraniti nějak tyto pocity; jakýsi nepokoj, jenž jeví se bezúčelným ruchem a hledáním, zmocňuje se zvířete a dítěte, až oba po mnohých snad nezdářilých pokusech naleznou v jedlé potravě obecný prostředek ukájající hlad a žízeň. Tím tvoří se pud potravní, jenž hledí si potravy vůbec, nikoli snad určitých potravin, snad na př. ústřic a pstruhů.

Z výměru pudu vychází, že jest přirozeným. Proto sluší vyloučiti z toho hotovosti k žádání méně trvalé, byť i silou pudu přirozeného se jevíci, jež návyk, vychování a vzdělání v člověku budí. Nelze tedy mluviti o pudu po kouření, strojení nebo politické svolobě, byť i tyto snahy nezřídka úsilím pudu se jevily.

Pudy dají se rozděliti na fysické a psychické, podle toho je-li základem jich čilsto nervstva nebo čilosť představ.

Obecná čilsto nervů hybných a svalů zplozuje pud po pohybu, jenž zejména ve mládí velmi živý jest, a jen značně se menší ve stáří zároveň s ubývající člostí nervů a svalů. Cupotání kojenčovo, rozpustilost chlapcova, tělocvičné hry jinochův a mužů jsou výrazem tohoto pudu. Každá nucená poloha (spoutání, kozelec) jest stavem trapným, protože potlačuje pud po pohybu. Jiné fysické pudy jsou pud potravní a pud pohlavní.

Za pud psychický lze uvéstí všeobecný pud představivý, jenž jest takměř pudem po potravě duševní a zakládá se v snaze po rozvíjení představ. Duševní nuda (dlouhá chvíle), způsobená nedostatkem střídání představ, jest jakožto potlačování tohoto pudu známý trapný stav, kdežto zábava se svým bohatým střídáním představ jest nejoblíbenější tvar jeho ukájení.

Jiné psychické pudy jsou pud sdílnosti a pud společenský. K těmto možná přičistí též pud pocti, jmění a panství.

Jsou také smíšené pudy, při nichž základu hledati sluší jak v tělesném tak i v duševním ústrojí člověka. K těm jest přičistí pud činnosti, pud robení a hrani (hravost dětská), jenž složen jest z fysického pudu po pohybu a psychického pudu představivého; konečně všeobecný pud po zachování sebe sama, jenž člověka pobádá všecko podniknouti, aby život svůj ve všelikém nebezpečí zachoval a bránil *).

*) Z toho, že člověk při tom neuměle si vede, že na př. tona ruce zdvihá místo aby jimi ve vodě máchal, nenásleduje, že by pud u

Ve světě zvířecím přechází pud v instinkt, z něhož se u člověka jen některé počátky v pohybech reflexních jeví. (Srovnej §. 25.) Instinkt se liší od pudu tím, že nevede pouze k žádosti, nýbrž i k ukolení jejímu. Záleží ve zvláštním zřízení organismu zvířecího, skrze něž na pocit, jenž sídlem žádosti se stal, hned samy pohyby se dostavují, jež k ukolení této žádosti a tím i k udržení a k vývoji organického života vedou. Intelligence, jež člověka v jeho pohybech a činech vede, jest ve světě zvířecím mnohonásobně zastoupena pudem, jímž zvířata při volbě potravy, při stavbě obydlí, při stěhování a v umělostech svých se řídí.

Poznámka. Zvíře jest proti člověku v každé stránce úžeji omezeno, a tak jest i jeho tělesné složení pro zvláštní pohyby a činnosti předustanovenou, jež pomocí pudu nutí zvíře k pohybům vedoucím k ukolení. Mladá kachna při prvním dotyku vody pozoruje, že tělem svým na ni se hodí, a kterými pohyby plovajíc na ní se udrží. Na tento způsob možná si vysvětliti i pudy umělecké, jež zvířata jeví ve svých neobyčejně sestrojených údech; tato zvířata potřebují také zasáhnouti ve své ústrojí hybací, a pohyb po několika pokusech sám tak se zdaří, jak zvíře si přeje a jak toho umělecký předmět vyžaduje. Pavouk bude přistti, bobr stavěti. Těžší jest ovšem věc, mají-li se i jednotlivosti této pudové činnosti vysvětliti a na př. udati, proč vcela vždy jen šestiboké buňky staví, proč každý slavík zvláštní tlukot má, proč politická ústava mravenců všudy stejná jest a proč každý mravenec bez dlouhého učení do společenského řádu toho se vpraví. Tyto jednotlivosti dávají na rozum, že pud zmůže mnoho, avšak ne všecko, a že zvířata pudem vedená řídí se též zkušeností, již nabývá z nejbližšího okolí dojmy smyslovými; neboť vidíme, že ohled mají na všeliké změny svého postavení a své práce, že nezdařilé pokusy opakují, chatrné opravují atd. Vosa papírnice na př. užívá ke stavbě hnizda svého hmoty papíru podobné, již z pilin a vody připravuje; najde-li však papír hotový, dá jemu přednost.

§. 88.

Náchylnost a náklonnost.

Žádost jest jediný přecházející děj, pud však vnitřní nálada, jež pokaždé znova k určitému žádání vybízí. Také náchylnost se svou protivou odchylností (nenáklonností) jest nálada k určitému

neměl, nýbrž jenom že zvířecí instinkt jemu schází. Kdyby člověk déle ve vodě pobýval, již zkušenosť by jej poučila, kterak pravé pohyby konati a tak pud po sebezachování i ve vodě ukájeti, jak čini to na suchu, drží se v rovnováze atd.

žádání nebo zošklivení, a jeví se proto v žádostech téhož druhu často se vracejících.

Kdežto však pud ve zřízení lidské přirozenosti hluboce jest založen a tudíž trvalým se jeví: zakládá se náchylnost jen v určitém kruhu představ, jenž právě tak, jak duševně povstal, i duševním způsobem rozrušen býti může. Náchylnosti jeví tedy cosi proměnlivého, a mění se s obory představ, z nichž vznikají. Náchylnosti mladíkovy jiné jsou nežli mužovy.

Jestliže žádost častěji na mysl byla, stává se zvykem a zplozuje náchylnost*). Jestliže častěji ukojili jsme žádost hráti v šachy, může se státi, že tato žádost vejde u nás ve zvyk a stane se náchylností.

Je známo, že náchylnost člověka souvisí netoliko s jeho zvyky, nýbrž i s přirozenými vlohami. Těmito rozumíme souhrn jistých ústrojních podmínek, jež člověka k určitým činnostem (dovednostem) činí způsobilého. Čím větší vlohy kdo pro nějaký předmět má, tím snáze jemu jest náchylen; neboť vlohy zajišťují jemu napřed zdar, a cit zdárné práce (§. 69.) učiní mu návrat žádosti žádoucímu t. j. změní žádost v náchylnost. K čemu člověk vlohy nemá, k tomu s tíží bude náchylen. Vychovateli jest zvláště hleděti si vloh a náchylností svěřence svého.

Kde přirozená vloha náchylnosti přízniva jest anebo kde dlouhým zvykem s námi takořka vyrostla, stane se náklonností. Náklonnost jest vysoký stupeň náchylnosti, takže působí podobně jako pud, s nímž často bývá zaměňována.

Opakem náklonnosti jest odchylnost jakožto nálada k ošklivosti před nějakým předmětem.

Poznámka 1. Vlohy člověka souvisí s tělesným ústrojím jeho, zvláště s jistými zvláštnostmi nervové soustavy, a to částí ústředních jakož i obvodních. — Jemný sluch pro rozdíly tonů jest vlohou hudební; jemný smysl pro barvy, spojený se zvláště příznivým útvarem ruky, jest vlohou pro malířství; čilá obrazivost spojená s estetickým vkusem, jest vlohou básnickou. — Náchylnosti člověka, jež v jistých obzvláště zřetelně vyznačených vlohách se zakládají, mají často takovou sílu a trvalosť, že pudrem se přiblížují. Malíř musí malovati, třeba uhem na zeď; hudebník musí zpívati, básník básniti a p.

*) Ukojení žádosti jest spojeno s city libými, tyto připnou se ku představě žádoucího předmětu jakožto posily a přivádějí ji ve stav žádání tím lehčejí, čím častěji žádost již ukojena byla. Utvoří se tedy ve kruhu představ, jenž tuto představu obklopuje, nálada ku žádání, již právě náchylností jmenujeme. Tato nálada vede pokaždé ke skutečné žádosti, jakmile představování na tento kruh představ dojde.

Poznámka 2. Je-li předmětem náklonnosti neb odchylnosti bytosť oduševnělá, pak zove se náklonností láskou, odchylností nenávistí. Však tyto názvy přeneseně též platí o věcech neživých. Houslistu miluje své housle, zahradník své květiny atd. Láska a nenávist rozeznávají se od pouhé žádosti a ošklivosti tím, že oběma záleží na tom, aby sobě zachovaly milovaný neb nenáviděný předmět, aby svůj soucit nebo proticit stále jemu mohly věnovati. — Nejenom láska, i nenávist pečeje o předmět svůj, avšak aby jen déle jej pronásledovati mohla.

§. 89.

Náruživost.

Pud, náchylnost a náklonnost obsahují nálady k žádání, jež v rozmanitých žádostech se jeví. Avšak tyto žádosti dají se zásadami potlačiti (osvojiti) — sebevědomí člověka, v němž tyto zásady vězí, jest silnější nežli žádost, náchylnost neb náklonnost; ba i sám pud může rozumnou rozvahou na uzdě držán býti.

Silná žádost není ještě náruživostí. Náruživostí stane se teprve, když všecky kruhy představ pronikne, veškeré myсли se zmocní, všecky prospěchy si podmaní a netrpí vedle sebe vyšší mocí ve vědomí. *Náruživost* jest tedy žádost tak mocná, že nedá se již osvojiti, anobrž sama jakožto nejvyšší osvojovací tlum představ vědomí ovládá.

V tom jest však cosi nepravidelného a převráceného; neboť nejvyšší osvojovací tlum představ nemá býti žádost, nýbrž rozumné přesvědčení*). Následkem této nepravidelnosti jest více méně značná strannost v oceněování rozmanitých prospěchův a zájmů člověka. Objektivní měřítko v oceněování mizí zároveň s panstvím rozumného přesvědčení**), a subjektivním, stranným měřítkem náruživosti počíná se vše měřiti, při čemž věci tím vyšší ceny dosahují, čím více jeví se jakožto prostředky, jimiž by náruživá snaha ukojiti se dala.

Jinak ještě trpí duševní stav náruživce. Zdraví duševního

*) Žádost ve svém povstávání má vždycky cosi nahodilého do sebe, jest ve svém průběhu stálým změnám podrobena a má v sobě zárodekkem stálých duševních rozčilení. Takovému tlumu představ, naskrize závislému na subjektivních podmínkách, nenáleží panovati nad vědomím; panství to přísluší spíše nezměnitelnému, na objektivních určených spočívajícímu náhledu t. j. soudnosti a rozumu.

**) Nikoli snad že by tu přesvědčení vůbec nebylo; jest tu, však podobá se hlasu volajícího na poušti.

života záleží totiž na vespoleňe u r č i t e l n o s t i představ. V tomto smyslu n e n í n á r u ž i v e c d u š e v n ě z ú p l n a z d r á v , poněvadž není u něho této vzájemné určitelnosti představ, jelikož kruh náruživosti veškeré vědomí ovládá, aniž připouští jaké opravy se strany kruhu jiných stejně oprávněných. Náruživost jest slepá a hluchá ke všem protivným představám jiného, byť i lepšho míňení. — Hráč nemůže karet nechat, ač mu přítelé, aneb jeho nejlepší přítel, vlastní rozum, na vlas dokazují, že hrou sebe i rodinu svou na mizinu přivádí. Proto jedná náruživec také n e r o z u m n ě a n e v o l n ě , poněvadž jedná oproti svému přesvědčení a svému „já,“ v němž toto přesvědčení jakožto silný osvojovací tlum hlavní část tvoří.

Porušené duševní zdraví a ohrožená rozumnost náruživce jeví se nenáruživému pozorovateli v tom, že předmět náruživosti nebyvá toho hoden, aby byl středištěm všeho myšlení i konání; ba i tam, kde tento předmět o sobě ušlechtilý jest na př. vlast, národ nebo svoboda — není konání náruživcovu přece prosto všeho stranného přeceňování.

Poznámka 1. Podstatnou známkou náruživosti jest trvalost žádosti, poněvadž tato je podstatným požadavkem moci. Náruživý záchvat může být sice vásní, však nikoli náruživostí. Chvíle náruživých snah lze u přemnoha lidí nalézti; na rozmyslu a mravní svobodě jest, aby se udusila náruživost v prvním zárodku.

Poznámka 2. Náruživý člověk nachází se ve velmi nepravidelném stavu; těžiště duševního života pošinuto jest u něho ve kruh představ náruživé snahy, všecky ostatní prospěchy jsou násilně odstrčeny. Pro nic nemá smyslu nežli pro to, co nějakým způsobem s náruživostí jeho souvisí; lakomec dívá se na svět pouze se stanoviště majetku, ctižádostivý se stanoviště vyznamenání nad ostatní, prostopášník pak se stanoviště požitků smyslných. Nadarmo vyvíjí příroda před zraky náruživce vznesený obraz věčného míru svého; jest slep pro krásy věčného obrodu, tup k požitkům umění, hluch pro učení vědecké. Jenom žádost jej může ještě polehtati. Hráč jen pro hru smysl má, lakomec pro statky, jichž neužívá, prostopášník jen pro smyslost. Ušlechtilé zábavy, jež prosté myslí všudy samy se nabízejí, panorama barev, harmonie tonův, obcování se šlechetnými lidmi, vnady rozumových aesthetických požitků, básnictví, umění, literatura — to vše ztraceno jest pro mysl náruživosti uzavřenou.

§. 90.

Počátek náruživosti, její vzrůst a konec.

Náruživost jest žádost mysl ovládající. Poněvadž každá žádost základ svůj má ve zvláštním tlumu představ, tedy žádá náruživost, aby prve utvořil se výlučný kruh představ, v němž by mohla se usaditi a z něho sflu svou čerpati. Všecky ostatní představy člověka se žádostmi z nich prýštícími musí se jí podřídit.

Takovéto pevné opory ve představách vědomí dostane se žádosti tím, že vychází buďto z p r i o z e n ý c h p u d ū, nebo z n á v y k ū a n á c h y l n o s t í; až v náruživost může pak vzrůsti buď n a d - b y t k e m a n e b n e d o s t a t k e m ukojení.

Každým ukojením sesiluje se žádost (§. 84, zvláště pozn.). Opomínejeme-li pučící žádost jinou, ušlechtilejší snahou potlačiti a ji silnějším tlumem představ osvojiti, uzdy jí popouštějice: snadno dočekáme, že z náhylnosti a náklonnosti v náruživost vzroste. Nejvíce náruživost vzniká z nedostatku mravní kázně, a ukrotití jich tím jest těžší, čím náruživosti starší jsou.

Avšak též úplný n e d o s t a t e k u k o j e n í může silnou žádost v náruživost rozmlítiti, zvláště u povah melancholických. Vnější překážka v ukájení tvoří zde hrázi, o niž proud žádostí bije. Je-li proud slab, neprolomí jí, nýbrž rozbití se o ni, změlčuje se a nalezá odtok v jiných snažách; je-li však dosti silen, trhá hrázi a v nevázané svobodě proudí dál. Tak může neukojená žádost v tichou touhu se změnit, však odporem i v náruživost vzrůsti *).

V okamžiku, kdy silná žádost v náruživost se proměnila, běže na sebe klamnou tvář svobody a silného charakteru. Staré historické já se svými osvojovacími tlumy představ jest sice zvráceno, avšak nové já — člověk náruživý — jest na jeho místě a nezná ani odporu a rozmyslu, ani výběru ve prostředcích. Je-li předmět náruživosti šlechetný, na př. láska k vlasti, neb snahy humanitní a národní, může v tomto stupni náruživost velečiny vykonati. Činy v dějinách, jimž ještě dnes se podivujeme, vzešly nejvíce ze šlechetné náruživosti.

Avšak zdánlivá svoba a velikost náruživosti uniká tím rychleji, čím více se šíří s p o r, do něhož se myslénkový obor náruživce, jakož i jeho podniky a činy dostanou ke starému historickému „já“ a lepšímu (mravnému) přesvědčení. Tento spor bezpečně se dostaví, a právem praví znamenitý psycholog Volkman: „Svoba ná-

*) Rochefoucauld případně praví, že vzdálenost působí tak na vášně naše jako vichřice na jiskru; malou hasí, velkou v požár rozněcuje.

ruživosti byla by svobodou, kdyby svědomí nebylo.“ — Nescházelo ovšem chvalořečníků náruživosti od Diderota až na Hegla, kteří veškerá velkolepá dřla z ní dovoditi hleděli — avšak není-li již náruživost ve všech případech nemravná (fanatikové v dobrodiní, blouznivci náboženství), jest přece vždy mravnost nebezpečná, poněvadž každé chvíle může se svědomím se sraziti, a svědomí pak musí náruživosti podlehnouti (jako kdyby na př. fanatik v dobročinění bohatým kůže krásti chtěl, aby chudým z toho obuv dělal).

Ještě smutnější obraz poskytuje náruživost ve svém neodvratném úpuaku. Vnada žádosti otupěla přílišným ukájením, rozkol mezi náruživou myslí a svědomím vypukne v hořkou lítost, a zdánlivě mohutný sebecit náruživce klesne v bídnou málomoc. Zřídka kdy vzpruží se člověk znova k životu mravnému; přečasto přidruží se k otupělosti duševní i tělesná, a náruživost zahyne v asthenických vášních anebo v zoufalství.

Poznámka. Hlavním úkolem mravného vychování člověka jest, aby střezen byl vši náruživosti. Navykne-li člověk na mravní kázeň, poslušnost rodičův a učitelů, jakož i rádův občanských, přísnost a tužení, mírnost a zdrželivost, především však vejde-li v ušlechtily, mravný obor představ, nesnadno podloží se pode jho náruživosti. — Vyšlečení náruživosti jest tím těžší, čím hlouběji zapustila již v celém vědomí kořeny, a čím větší ozvěny dochází náruživosti smyslná v ústrojných proměnách tělesných, jako na př. opilství. Zde sluší náruživosti pastvy odejmouti, t. j. násilně odtrhnouti ji od kruhu představ, v němž vězí. I radili mnozí, aby člověk protivné náruživosti se oddal, což ovšem jest proti myslí. Mnohem lépe zajisté nežli dusný opar nové náruživosti působiti bude povznázející pohled na svět mravných, ideálních poměrů. Šlechetný přítel, povznázející četba, vědecká studia, umění, náboženství, především však mravné skutky mohou zde cestu k novému harmonicky klidnému žití mýtiti. Nejméně zajisté zpomohlo by přískré překažení a nelidské nakládání. „Právě zkušeností ukázalo se, že dravá zvířata na mírná zkrocena býti mohou dobrým chovem, jímž všem jejich potřebám zplna se vyhovuje. Co vadí nám, uvěřiti, že dravost tygra nebo hyény jest náruživostí, jež z velikého, neukojeného hladu povstala a pak trvalou se stala? Vidíme aspoň, že pes na řetěze dlouhým utrpením právě tak zlovolým se stává, jako člověk, kdyby se mu tak vedlo.“ (Herbart.)

§. 91.

Rozmanitost náruživosti.

Každá žádost stává se náruživostí, jakmile všecky tlumy představ vědomí si osvojí, a jest jí tak dlouho, pokud toto působení trvá.

Sem náležejí především mocné pohnutky, jež právě s myslností podává. Proto prýští nejvíce náruživostí z pudů jak fyzických, tak i psychických.

Pud potravní může zvrhnouti se v obžerství a pijáctví (přepych v jídle a pití) — pud pohlavní ve chlípnosti, pud po pohybu v zuřivosti (ježto však do nemoci duševních se přibírá), po případě i ve práčství — obecný pud po sebezachování v sobectví, jež kromě svého já ničeho nezná — pud po činnosti ve hravosti (pokud nedbá výhry) a — pud sdílnosti ve žvatlavosti; pud společenský vede k lásce, jež může také znáruživěti a týkat se jednotlivců i rodiny, národu a vlasti, ba celého člověčenstva jakožto blouznivé přátelství, rodinná láska, národní nadšení (fanatismus) a vlasteneckví. Byla-li láska k cizí osobě odmítнутa, převraci se uraženým sebecitem v nenávist, jež týče se obyčejně jednotlivce, zřídka mravného celku. Kdežto láska láskou předmětu svého nejistá žárlivostí trápena bývá: zmocňuje se nenávist v pomstichtivosti a utrhačtví.

Čest, jmění a panství má sobec za nejvyšší předměty žádostí, jež jeví se jakožto ctižádost, lakomství a panstvichtivost. Ctižádost snáší se, by svému já ve vědomí jiných osob platnost získala; jest o sobě nelíšnou hrdostí, spojuje-li se tichým uznáním a mravní pochvalou; však stává se marnivostí, touží-li po vnějším uznávání vnitřních zásluh, a psychou a vysokomyšleností, povznášející se nad jiné a cizí zásluhy podceňujíc, anebo slávychtivostí, nesou-li se přání její ještě výše.

Lakomství a hrabivost jakožto náruživé snahy pojmění hledí vnější statky podrobiti vládě svého já, by z nich prostředky učinily k ukájení žádostí svých; avšak nad shromažďováním statků zapominají, kterak jich užiti mají, činice takto prostředek účelem.

Panstvichtivost nehledí mrtvé statky, nýbrž rovnoprávné osoby podrobiti vládě svého já. Tím přivádí o troctví a despotismus do dějin světových, a způsobuje jakožto reakce proti témti snahu posvobodě, jež jeví se ve své náruživosti despotismem z dola.

Tím není schema náruživosti dokončeno; neboť může každá z těchto náruživostí vedle zvláštní povahy svého předmětu i původu svého rozmanitý tvar na sebe bráti (jak rozmanitě vystupuje na př. láska a nenávist!), a zcela zvláštní poměry mohou i zcela zvláštní náruživosti zploditi, na př. shon po známkách poštovních a p. Jestliže náruživost touží po zvláštním předmětu ceny patrně podřízené, na př. po známkách poštovních, se strannou výlučností, pak běže na sebe ráz monomanie a blíží se šílenství.

Poznámka. Jako surovost má též vzdělanost své náruživosti. Při surovosti vznikají nedostatkem představ osvojovacích, při vzdělanosti ze mnoha potřeb, jež vzdělanost tvoří.

§. 92.

Vášeň a náruživost.

Náruživosti nezřídka s vášními se zaměňují. Skutečně jsou oba stavy sobě příbuzny, pokud totiž svobodné určování sebe sama jest zjinačeno potlačením představy vlastního já, a pokud normální rovnováha představ násilně jest porušena.

Avšak toto porušení jest u vášni jen okamžité, fysiologickou reflex způsobené; u náruživosti jest trvalé, pocházejíc trvalým přešinutím veškerých duševních prospěchů člověka. Obě jsou slepy, jelikož překážeji pravému pojímání poměrů; ale slepota vášni pochází z potlačení činnosti myslivé, slepota náruživosti pak z utlumení činnosti rozumové. Náruživý člověk jest slep pro všecko, co nachází se mimo náruživý okruh představ; v tomto kruhu však jeví nezřídka velmi bystrý rozhled a značný vtip ve volbě prostředků k cíli vedoucích, čehož není při vášni, jež člověka zbavuje rozumu.

Avšak i jinak liší se vášeň a náruživost. Vášeň vycházejí z cítů, náruživosti ze snah; vášně jsou na povrchu, náruživosti ve hlebách myslí; vášně zajímají pouze vědomí okamžité (aktuální), náruživosti vědomí trvalé (potentiální) (§. 27.); vášně jeví se v prudkosti své i tělesné, kdežto náruživosti lze se vnějším klidem a chladností spojiti; vášně podkopávají více tělesné zdraví, náruživosti ohrožují nejprve zdraví duševní a mravní stav člověka.

Vášně jsou po většině náhlé, náruživosti trvalé. Odtud poučka: Čím více vášně, tím méně náruživosti; t. j. čím lehčeji se rovnováha představ okamžitými dojmy až na výši vášně porušit dá, tím nesnadněji může nastoupiti ve vědomí ono trvalé pošinutí představ prostřrající se přes celé vědomí, jež právě jest podstatou náruživosti.

Však přece jsou stavy myslí, v nichž vášeň a náruživost spolu jdou. Opětující se vášeň může v náruživosti se usaditi — náruživost pak ob čas ve vášeň vypuknouti. Výbuchy náruživostí jsou vášně.

V této stránce přece rozličné náruživosti rozdílně si vedou. Ty, jež se po celém oboru trvalého vědomí prostřrají, a tak velmi široký základ mají, jsou prosty pohnutí myslí, jako na př. vypočítavé lakomství. Jiné, při nichž útrapy duše vrcholí v jediném úzce omezeném kruhu představ, vybuchují lehčeji ve vášeň, jako láska, nenávist.

Poznámka 1. Náruživost přivádí jednostranné zúžení pozornosti na svůj vlastní kruh představ, ozbrojuje oko pro tento kruh, pro jiné je zároveň otupujíc (bystrozrak žárlivce, lakomce). Tato jednostrannosť prozrazuje se také při myšlení křivým, ačkoli často bystrým úsudkem náruživcovým. Paměť a obrazivost pohybují se též v tomto jednostranném oboru; rozum a sebevědomí (historické já) více méně jsou potlačeny.

Poznámka 2. Jest Kantovou zásluhou, že přísně rozlišil vášně od náruživosti. O náruživostech psali Maasz, Feuchtersleben, Des Cartes a Spinoza.

HLAVA TŘETÍ.

V úle.

§. 93.

O c h t ě n í v ú b e c.

Žádost snaží se po svém ukojení. Ukáže-li se, že je toto nemožno, zůstává snaha pouhým přáním, jež nemá dalšího významu; avšak přidruží-li se k žádosti také náhled, že žádoucího dosici možná, stane se *chtěním*, jež konáním a činy se jeví.

Dosažitelný jest předmět, jeví-li se býti konečným členem řady proměn, jež jako příčina a následek se k sobě mají, a jichž počátečný člen ze snažícího se já vychází. Přispíši-li takováto řada a příčinná některé žádosti k pomoci, povýší ji na chtění; pak nejen předmětu žádáme, nýbrž chce me jej; neboť není zde překážky, jež by příčila se dosažení žádoucího předmětu, a již bychom překonati nemohli.

Sestrojiti řadu příčinno-příslušní rozumu spolu s pamětí a obrazotvorností. Paměť přivádí řady příčinné (§. 35.), jež dle dosavadní zkušenosti v rozličných případech vedly k dosažení určitých výsledků, a obrazotvornost sestrojuje z nich dle potřeby rozmanité nové proměny a sestavy, z nichž potom má rozum zvoliti ty, které by nejjistěji dovedly k cíli. Při této volbě jeví se chytrost rozumné rozvahy.

Kdo chce, žádá tedy určitého výsledku a jest při tom jist (aneb aspoň domnívá se), že jeho dosáhne; neboť pro duševní stav vůle jest lhostejno, povede-li vskutku příčinná řada k cíli žádoucímu čili nic; dostačuje k tomu osobní přesvědčení a víra v dosažitelnost žádaného. Proto též možná jest chtítí nemožné, pokud zdá se nám býti možným, a naopak možného a dosažitelného pouze si přáti, nedostavá-li se přesvědčení o prostředcích a cestách, jež k nim vedou. Nerozumné dítě chce to, čeho si dospělý pouze žádá; nezkušený mladík chce mnohem více, nežli muž, jenž síly své mnohokráte na dosažitelnosti žádaného zkoušel.

Čím zjevnější je přesvědčení o dosažitelnosti žádaného, čím živěji jest člověk toho vědom, že žádaného dosíci by mohl: tím pevnější jest jeho vůle. Ale poněvadž nás o tom platně poučiti může jen skutečná zkoušenosť: přibývá energie vůli teprve počtem skutečně dosažených výsledků, a člověk jeví největší rozhodnost a pevnost vůle v oborech, v nichž jej zkoušenosť o dostatečnosti sil jeho k cílům touženým již mnoha příklady byla poučila.

Poznámka 1. Odtud ostýchavost při prvních pokusech v oboru posud neznámém, odtud i rostoucí smělost, ba drzost po zdárných výsledcích. Jak slabá a úzkostná jest vůle komediantova, když tento poprvé na provaz stoupá — a s jakou zmužilostí kráčí po něm, když mnoholetá zkoušenosť o vlastní dovednosti jej přesvědčila! — Čím častěji vůbec vůle člověka s úspěchem se potkává, tím více se v něm utváří a upevní zvyk viděti své žádosti vyplněny, a tím snáze tyto přecházejí ve chtění. Odtud nevůle, odepře-li takovému člověku osud některého ukojení.

Poznámka 2. Velmi případně vyznačuje Herbart vůli: „Kdo říká: chci, zmocnil se již budoucího v myšlenkách; již vidí sebe, jak vykonává, má a požívá. Ukažte mu, že nemůže — a nebude chtít, an vám rozumí. Snad žádost zůstane, bude neustupně bouřiti, aneb oň vás lstimostí se pokoušeti. V tomto leží opět nové chtění — nikoli předmětu, nýbrž pohybů, jež činíme vědouce, že jsme jich mocni a nadějíce se, že nějakou případnou kombinaci cíle dosáhneme. Vojevůdce žádá vítěziti, proto chce veřejná polní cvičení; nechtěl by jich, kdyby nebyla mu známa moc jeho rozkazu.“

§. 94.

Vývoj vůle.

Žádost jest prvně slepý pokus beze všeho vztahu na dosažitelnost žádaného. Není ani přání; nebo toto vzdává se napřed skutečného dosažení žádaného, tedy i soudu o jeho dosažitelnosti.

Každá úsilnější snaha člověka duševně poněkud znepokojuje, a tento nepokoj jeví se jistou tělesnou čilostí, tedy pohybem. Pohyby nemají prvně u nevyvinutého dítěte a u zvířete nijakého vztahu na žádoucí výsledky, a možná je mítí jen za slepé pokusy. Dítě tapá rukama kolem sebe, kuřátko zobe beze všeho určitého záměru.

Znenáhla — náhodou, nápodobením i návodem — počínají se některé pokusy dařiti, zvíře i člověk naučí se tělem svým vládnouti (§. 35.). Zkusí, že jisté tělesné pohyby vedou k cíli žádoucímu.

Tělesných pohybů následují však i vnější výsledky, jichž bezprostředně žádáno nebylo, jež však na krátké nebo na dlouze k žádoucímu cíli vedou. Pohyb jest zde počátečním členem řady, na

jejíž konci žádoucí výsledek se nalézá. Žádáme-li tohoto člena konečného, vybavujeme jím po zákoně (§. 32, 2.) všecky předcházející členy řady; člen konečný je pozdvihuje, takže všecky ve stav s náhy přicházejí. Jsou prostředky, po nichž snažíme se ne pro ně samé, nýbrž k vůli účinku. Tak účel sice prostředků nesvětí, ale je povznáší.

Takovýmito řadami příčinnými rozšiřuje se zkušenosť naše o prospěšnosti jak pohybů tělesných tak i předmětu vnějších pro žádoucí výsledky. Zdaří-li se nám, že v určitém případě sestavíme takovouto řadu příčinnou z dosavadní své zkušenosť, pak nejen žádáme vnějšího výsledku, nýbrž ho též očekáváme, jakmile počátečný člen řady se objeví. Toto pevné očekávání vyjadřuje formulé: „Chci“, což jest jako: „Mohu“ a „Učiním“, třeba neznamenalo totéž jako „Stane se“, poněvadž někdy přece vnějšího výsledku se nedokláme, bylo-li přesvědčení klamné aneb vyšinul-li nějaký neočekávaný případ řadu proměn ze směru počátečného.

Však nejen paměti, nýbrž i obrazotvornosti jest působití při sestavách řad příčinných, jež často značných rozměrů nabývají. Také není to jediná řada, nýbrž celé tkanivo, již obrazotvornost setkává, aby žádost ukojena být mohla. Nitky v tomto tkanivu, které se v rozličných dobách chtění různě musí přestrojovati, dle okolností a času, jsou právě osnovy č. plány. (Osnovy vojevůdcovy, hráčovy v šachy — záměry náruživosti.)

Při takto zosnovaných podnicích vůle nevychází pouze první člen řady příčinné od toho, kdo tu chce, jako při jednotlivém chtění (na př. zabít), nýbrž ruch čítání rozestírá se v řadě činů, s nimiž souběžně též jdou změny ve světě vnějším jakožto částečné výsledky chtění, až konečně k cíli (k výhře partie nebo bitvy — k ukojení náruživosti) dospějí. Podle toho, jak se tyto částečné výsledky bud dostavují nebo pozměňují aneb docela odpadávají, musejí se též další nitky v osnově chtění pozměnit, jak to pozorujeme při hráči v šachy neb vojevůdcovi, kteří své plány dle tahů svých protivníků stále pozměňují. K tomu třeba je především opatrností a přitomnosti ducha.

Částečné výsledky a prostředky, jimiž činnost vůle se jeví, mohou samy o sobě státi se předmětem protisnaby čili ošklivosti.

Často žádáme si jistého výsledku, avšak štítnime se prostředků a cest, jež k němu vedou, poněvadž samy o sobě jsou nepřijemné anebo protivné. Lenivý přeje si dobra, ale nechce ho, poněvadž hrozí se namáhavých cest, jež k němu vedou.

Takové protisnaby, s nimiž vůle setkává se, berou na sebe povahu obtíží a překážek, na nichž síla (energie) vůle měřiti se může. Vůle slabá upouští od předsevzetého cíle a zakladá ruce v klín, jakmile cesty její s protivnými snahami se skříží; vůle energická kráčí přes všecky překážky a protivy k cíli vytčenému.

Tak jeví se vůle důsledností svou jakožto pravá a skutečná moc, a osvědčuje se mocí v boji s přírodou a jinými snahami protivními.

Poznámka. Energie vůle, již bezprostředěná mravní chvála přísluší, lze dosíci jen neustálými, skutečnými pokusy vůle a stálým chtěním; žádáť jakéhosi otužení citů proti choulostivosti nyní obyčejné, jež všecky větší a obtížnější podniky přivádí na zmar. Tažení Argonautů, lov na lvy ve střední Africe, vystoupení na Velký Zvon, výprava k severnímu polu — však i zachování pravé poctivosti a dobrého svědomí na kluzké a svůdné pouti životem vezdejším jest úkol, jenž vyžaduje napětí veškeré vůle lidské.

§. 95.

Projevy vůle na venek. Jednání a čin.

Je to již v povaze vůle, aby jednala. Nečinná vůle jména svého si nezaslouží, zůstává pouhou žádostí.

Jednání (konání) jest vůbec pohyb údů jakožto počátečný člen řady proměn, jimiž dosíci se má cíle*). *Čin* jest pak soujem všech zamýšlených změn ve světě vnějším, jež z jednání jdou. Čin jest tedy vůle jednáním ve skutek uvedená.

Vůle stává se jednáním a činem, když naše já ve skutek uvede počátečný člen řady příčinné, jež jest integrující součástkou vší vůle. Toto přivedení předem však žádá, by duše v moci měla veškeré pohyby tělesné **); v moci, jež zvítřatům již od přírody dána jest jednostranným, strojovým složením jejich těla, již však člověk jen obtížným cvikem od nejútlejšího věku dosahuje.

S pohyby údů jsou totiž nejen představy smyslové, nýbrž i pocity svalové sdruženy. Při živé představě pohybu *A*, jež vy-

*) Něm. Handlung, franc. manœuvre, it. maniōlo, poněvadž rukou nejčastější a nejúčinnější pohyby děláme.

**) Ochrnutí těla a slabosť svalová omezují velice vládu duše nad tělem a způsobují, že člověk neschopen jest zcela neb z části jednat. Mrvice jakožto úplné ochrnutí svalstva nemožným činí každý projev vůle a stavů duševních. Člověk klidně musí tomu přihlížeti, kterak jej na máry kladou atd. Však nelze neznamenati, že ve zvláště příznivých poměrech sebe menší pohyb dostačí, aby vůle energicky se projevila, na př.: pohled vládařův, pokyn vojevůdcův, na němž často život a smrť mnoha osob závisí. Velmi správně líčí Horac všemohoucnost Jovišovu slovy: „Omne est imperium Jovis, cuncta supercilio moventis“ (Vládne Joviš velemocný nad světy všickem oči svých).

konati hodlám, vybavuje se též pocit svalový *a*, jenž tomuto pohybu přísluší. Má-li pocit tento žádoucí stupeň síly, působí jako pohyb reflexní popudem odstředivě se rozptylujícím na nerv hybný, jehož činností žádaný pohyb, a to smrštěním svalů skutečně se vykoná.

Neobyčejná schopnost těla jakožto nástroje nejrozmanitějším směrem duše se poddávajícího záleží na posloupném a stálými pokusy přivozovaném uzpůsobování tělesných pohybů k žádoucím výsledkům. Tak jako ruka dítěte prvním lmatům se naučí, tak naučí se později vládnouti perem, štětcem, dlátem, smyčcem, a jako noha dětská naučila se prvním rovnovážným pokusům stojit a chodit, tak naučí se později též tančiti, po provaze choditi atd.

Čin jest soujem vnějších změn, jež vůle jednáním ve světě vnějším způsobuje, však jen potud, pokud tyto změny s očekáváním našeho chtění se shodují. Vnější proměny, jež jednáním vyvozeny bývají, závisí totiž z části na chtění a jednání, z části však též na povaze vnějších předmětů, na které jednání narází. Jen pokud změny přivedené tímto druhým, vnějším činitelem předvídaný byly v duševním stavu vůle, náležejí k činu.

Čin jest tedy souhlas zamýšleného s vykonaným, souhlas úmyslu s výsledkem. Pokud oba se kryjí, lze mluviti o činu. Soud o tom, zdali výsledek jednání jest činem, náleží příčetnosti (imputaci).

Poznámka. Skutečné vykonání představovaného pohybu *A* žádá vybavení svalového pocitu *a* s ním sdruženého až k jistému stupni živosti. Nedostaví-li se pocit svalový neb vybavený pouze slabě, pak pohyb *A* sice si představujeme, však nevykonáváme jeho. Při smyslných vjemech, jak známo, nedáří se za poměru obyčejných, by vybavily se pocity tělové je provázející, pročež živost pocitu při vybavení zcela mizí (srov. §. 34.), a nelze pomýšleti tudíž, aby žádost po vybavení smyslného pocitu pouhým představováním ukojena být mohla. U pohybů jest tomu jinak; zde představovaný pohyb následuje skutečný pohyb rukou a nohou pomocí vybavených pocitů svalových často i bezdéký jako při pohybech nápodobovacích, na př. myslíme-li nahlas, pohyb mluvidel ap. — Úzké splnutí pocitu svalového s představou pohybu zplozuje jistotu a rychlosť ve provádění zamýšlených pohybů a jemnější jich odstínování, kterému se podivujeme u virtuosů každého způsobu (hudebníkův, operatérů, gymnastiků, dělníkův a j.). Při nesmírném bohatství pohybů a jich odstínů nelze diviti se, že tvorění dotčených sdruženin stojí práci a namahání, a že nezřídka vybavením nepříslušného pocitu svalového zamýšlený pohyb nám se nezdáří. Když střelec, hráč na kulečníku nebo na kuželníku míří, když gymnastik před skokem se rozmyšlí — tedy hledají v paměti své příslušného pocitu svalového, jenž by vedl k výkonu náležitého pohybu, jimi představovaného, a tím prozrazují nedostatek virtuosní hotovosti. Chirurg nesmí se rozmyšleti; jakmile nasadí, musí do živého. Jen stálým cvikem lze ve sdruženinách nabytí pevnosti a v pohybech jistoty. (Viz §. 35.)

§. 96.

**Působení vůle do vnitř.
Svobodná vůle ve stavech duševních.**

Na venek jeví se vláda vůle tím, že zasáhá ve průběhu událostí jednáním a činy — do vnitř pak tím, že zasáhá v chod představou činností duševní, již úmyslnou pozorností a ovládáním chodu myšlenek jmenujeme.

Je známo, že libovolně, t. j. podle přání svého soustřediti můžeme *pozornost* hněd na tento, hněd na onen předmět, a že můžeme svým myslénkám brzy ten, brzy onen *směr* dát. Žádost, vůle a ukojení následují sebe bezprostředně. To, čeho zde žádáme, jest zřetelné představování celku, jen v pouhých obrysech na mysli ta-noucího.

Chce me to, jestliže ve své duševní zkušenosti, již dobyli jsme si činností t. zv. vnitřního smyslu o chodу představ svých, poznali jsme způsoby, jimiž tento chod na určité body obrátit a v určitých představách soustřediti můžeme. Tak nachází se žadaný stav duševní nezřídka na konci známých řad představ; přijdeme tedy k němu, jestliže dáme těmto řadám představ probhati, — po případě, jestliže její členy počátečné na vědomí přivedeme. Chce-li např. vyprávěč povídku vypravovati, ví, že se prve na její počátek rozpomenouti musí atd.

Podle toho, náležejí-li tlumy představ, jež vůle přivésti má, paměti nebo obrazivosti, jest pochod tento buď úmyslným vzpomínáním (rozponínáním) nebo úmyslným zobrazováním.

V myšlení jeví se činnost vůle reflexí, t. j. úmyslným sváděním běhu představ na předmět myšlení. Tím se nám podstatně usnadní, osamotiti jednotlivé tlumy představ z jich psychických spojenin a proměnit je v pojmy.

Poznámka 1. Zdá se, že tento paragraf má v sobě jakési nesnáze, jelikož nelze hněd pochopiti, jak mimo vládu zákonů vybavovacích též druhý, cizorodý činitel, totiž vláda chtění či libovůle, působiti může na chod sdruženin a řad. Však tato potíž odpadá sama sebou, pomyslíme-li, že jednotlivá chtění chod představ naších řídící sama jsou výplodem vzájemného působení představ podle zákonů vybavovacích. Jsou-li však tato chtění jednou zplozena, pak křížují a přetvořují rozmanitě osnovy řad, zasáhajice v ně přesvědčením, podstatným to činitelem vší vůle. Je známo, že vůli svou způsobiti můžeme i zvláště city a nálady, jako na př. veselost, smutek, bábožnost případným opanováním mysli své.

Poznámka 2. I myšlení bývá sprostředkováno ve přemnoha

případech činností vůle. Utkvění pojmu usnadňuje se tím, že nemusíme přihlížet k rozličným vedlejším případnostem, jež s pojmy současně na vědomí se derou. Zamítání těchto cizorodých, myšlení jen ztěžujících částí našeho vědomí vyaduje značného namahání vůle a způsobuje po delším přemýšlení mdlobu, jakouž po hmotné i duševní práci pocitujeme. Však při práci hmotné jest tlum představ, jimiž se zabýváme, určen a tkví na smysluém předmětu, kdežto při myšlení, jež se po výtce pohybuje v pojmech odtažitých, není žádného utkvění leda na viditelných písmenech a slyšitelných hláskách. Tedy i v této stránce poznáváme, že by myšlení beze mluvy na nejvýš chudě si vedlo. Jestliže zde vůli jakožto ve službě myšlení stojící uvádíme, nechceme tím nikterak tvrditi, žeby výplody myšlení byly pouhými výsledky libovůle. Vůle má jen půdu vědomí pro činnost myslivou připraviti, aby představy na této půdě se scházející v takové poměry mohly vejít, jež s její objektivní povahou se shodují. Libovulk vnucovali je v poměry jiné, bylo by marným namaháním, jako bychom chtěli viděti běl, kde černo jest.

§. 97.

Rozvaha a sebevláda.

Dosáhla-li žádost rozměrů náruživosti, utlumuje všecky ostatní zájmy a ohledy, jež člověka při rozhodnutí vůle vedou, a nutká slepým úsilím k ukojení.

Zde jest všecka rozvaha, jež účelů se týče, vyloučena a jen ta připuštěna, jež týče se prospěšnosti (případnosti) ve prostředcích. Na sebeurčení nelze zde pomyslit.

Jinak jest při žádosti nikoli náruživé. Zde vystupují též jiné ohledy a zájmy jednotlivce, jež k vyplnění určitého chtění buďto radí, nebo před ním varují, podle toho, jsou-li tímto chtěním buď podporovány neb potlačovány. Tím vhání se vědomí chtějícího v alternativu, buď chtít i, buď nechtít i, t. j. od vůle své upustiti. To je první stupeň rozvahy.

V nejčetnějších případech postaví se však žádost *a*, jež na tlumu představ *A* spočívá, druhá *b*, snad i třetí *c* v cestu, které v protivných tlumech představ *B* a *C* své sídlo mají. Tu vyzvínese boj žádostí, podobný boji protivných představ, jež prou se o okamžité opanování vědomí. Tento boj rozestře se od žádostí i na tlumy představ, jež jim jsou základem, t. j. na shluky prospěchův a zájmů, jež ujmají se rozličných předmětu žádání.

Toto kolísání našeho já mezi mnoha určeními vůle zplozuje stav r o z v a h y. Při rozvaze probíhá já myšlenkou veškeré způsoby chtění, jež se jemu v určitém případě otevírají, a kolísá mezi nimi

právě tak, jako při souzení představa podmětu mezi mnoha se vyskytujícími příslušky, jež výrok soudu předcházejí (srovn. §. 49.). Rozvahu při přemýšlení zoveme theoretickou, při vůli praktickou.

Pokud pohnutky (důvody) jednotlivých chtění jsou v rovnováze, trvá rozvaha, a nedojde k žádnému chtění. Jakmile však některá z možných, představovaných chtění ze vně nebo ze vnitře neoceněkávanou posilu obdrží, hned domohou se vrchu řady, k této vůli se pojít, a člověk ustanoví se na tomto určitém chtění, což zoveme rozhodnutím.

§. 98.

Psychologická svoboda.

Psychologická čili vnitřní svoboda jest mohutnost ustanoviti sebe sama. Při tom nejedná se tak o to, zdali jednotlivé chtění na žádné určující příčině nezávisí, tedy je-li neomezeným, jako spíše o to, sluší-li hledati příčin těch výhradně vnitřnosti osoby nebo mimoni, t. j. ve vnějších poměrech a příčinách. V prvním případě ustanovuje člověk sebe sám; v tomto závisí na vnějšku.

Člověk nalezá se po čas svého žití v nejrozmanitějších postaveních vnějších, jež nutí jej k přerozličným chtěním a skutkům. Kdyby vždycky jen vnějších popudů poslouchal, kdyby tedy vždy „s vlny vyl a po větru se točil,“ byl by nanejvýše nevolným, poněvadž by rozhodnutí jeho záviselo vždy na vnějších poměrech a nikoli na něm.

Svoboda vůle tím silněji na jevo se dává, čím více člověk poslouchá vnitřních neměnitelných pravidel oproti popudům vnějším. Tato pravidla jsou zásady praktické čili maxima y*).

Praktická zásada jest osvojovací tlum představ pro určitou třídu chtění. Jestliže jsme ve mnoha případech, kde jsme tak i onak jednatí mohli, tímže způsobem se rozhodli, utvoří se tím praktické pravidlo pro vůli i konání, dle něhož též budoucně řídíme se, když rozvaha počíná kolísati. Praktická zásada není tedy než obecné chtění, jehožto síla roste počtem případů, v nichž se osvědčilo. Čím častěji

*) Zásady liší se od pouhých předsevzetí tím, že nejsou pouze theoretickým předpisem jako: „buď pilen,“ „buď milosrdn,“ „nelži“ a p., nýbrž že jsou pravé psychologické mocnosti, jež převahy své tím dosáhly, že ve mnoha souhlasných případech skutečného chtění a činění jimi jsme se řídili, tady tím, že vskutku jsme pilni byli, nelhali, ač třeba poměry nás k tomu lákaly atd.

na příklad zdrželi jsme se lži v okamžiku, kdyby nám ku prospěchu býti mohla, a dali jsme pravdě svědectví: tím víc upevňuje se praktická zásada neporušitelné pravdomluvnosti.

Poznámka 1. Zásady počínají se tvořiti již praktickou rozvahou (§. 97.). Kdo beze vši rozvahy jedná, jedná též nezásadně a nevolně. Kdo však uvykl nenásledovati slepě všechn žádostí, nýbrž konání své určovati rozvahou důvodů pro i proti: ten brzy jednati bude ve stejných případech stejně. Stejné chtění vezme pak na sebe ráz praktické zásady a povede všecka pozdější rozhodnutí vůle v témž směru. Tím však tvoří se v nitru člověka instance, jež činí jej nezávislým na měnivých poměrech vnějšího života, t. j. psychologicky svobodným.

Poznámka 2. Psychologickou svobodu sluší rozeznávati od svobody absolutní čili transcendentalní, kteroužto rozumíme moc, v řadě příčin a účinků absolutně první člen klásti. Této svobody nemůžeme člověku přisuzovati; neboť nižádná vůle jeho není počátečním členem řady příčin, nýbrž pouze výsledkem předcházejících příčin, totiž pohnutek, podle nichž svou vůli rozhodl. Tyto pohnutky zakládají se však na celém životě duševním. Všecky představy, jež vespolek působí, aby určitou představu ve stav žádání přivedly a ji k výtězství nad protivními snahami pomohly, náležejí sem. Aby tato představa žádostí a vůli se stala, musela často na vědomí býti a právě s těmito představami se spojiti, s těmito posilami a řadami ve spolek vstoupiti, zkrátka — muselo právě to a ono se státi. Každý jednotlivý děj vůle jest tedy součinem, jehož činiteli jsou události z celého života duševního, takže člověk nikdy zbýti se nemůže oková příčinnosti. — Zkušenosť toho dotvrzuje. Jestliže neváháme pátrati, proč v jistém případě tak a nejinak jsme chtěli a jednali, nalezáme pohnutky k tomu, pokud totiž dokázati jich lze, v celé naší psychologické minulosti. Ovšem uvažujeme-li rozličné možnosti chtění nám stejně otevřené, tu zdá se, že jest na nás, jak se rozhodnouti chceme; avšak nám se jen tak zdá, poněvadž necítíme žádného vnitřního nucení a poněvadž sebepozorování zde obrázeno jest na rozličné druhy chtění a na naše já mezi nimi kolísající, nikterak však na pohnutky, které v tajemném, vnitřnímu zraku nedostupné hloubce pracují a naše já hned k tomu, hned k onomu chtění ponoukají, konečně rozhodnutí po vzájemném vyrovnaní přivádějíce. Kde se u jednotlivce ještě neutvořily žádné pevné družiny představ, žádné organické tlumy, žádné panující idee a vodivé zásady, kde tedy všecky tlumy představ téměř rovnou silou na vůli působí: tu třeba jen nepatrného podnětu, aby rozhodnutí s té strany na onu se převážilo. Poněvadž pak takový podnět, na př. temná vzpomínka, nápad, nepatrny vjem — pro malíčkost svou našemu sebepozorování uniká: zdá se často, že naše já zcela volně rozhoduje. To platí na př. u dítěte, jehožto vůle jak známo mezi předměty tak kolísá, jako představy, jež do vědomí jeho vcházejí a z něho odcházejí. Kde však (jako u vzrostlého a uvědo-

mělého člověka) všecky představy organického utváření došly, kde jednotlivé v určitém poměru stojí k úhrnu našeho vědomí, kde všecky tlumy představ oproti sobě vyjasněny a omezeny jsou: tu snadno jest uhnouti, proč a kterak v tomto případě tak a nikoliv onak žádáno bylo. Právě zde — u svobodného muže, jest zřejmo, že jednotlivé chtění jest jen následkem jiných předchozích činitelů, totiž pohnutek. Jestliže tedy souvislosti mezi vůlí a jejimi pohnutkami v jednohlavných případech nevidíme, přece nemůžeme jí popřati. — Též jinak lze dokázati, že transcendentalní svoboda jest nesmysl. Neboť přijmeme-li ji, přijde všecek mrvní pořádek ve světě o své nejpevnější podpory. Všecko spořádané působení na člověka, tedy i vychování bylo by bláznovstvím; neboť nemohlo by působiti na vůli, a tudíž také ne na mrvnost. Děje světové byly by pouhou hříčkou, neboť činy, jež přece vůle zplodila, staly by se holou náhodou a mohly i opáčně dopadnouti, jak dopadly — pragmatismus dějin by by pouhým předstíráním. Vzájemná důvěra v obcování lidském, láska, přátelství byly by nemožnými, neboť ten, kdo mne dnes přízní svou zasypává, mohl by mne zítra beze vší příčiny v nenávisti své zmařiti. Konečně vypěstování vůle v charakter nebylo by lze v poměrech těchto si mysliti.

§. 99.

R o z u m.

Dva druhy rozvahy jsme ve psychologii poznali: theoretickou, pokud soudíme, praktickou, pokud sami sebe určujeme. Onou vymezuje se poměr podmětu ku příslušku, touto poměr našeho já k určitému chtění.

Rozhodnutí, jímž stav přemítání se končí, způsobeno bývá jistými pa n u j í c í m i, t. j. osvojovacími tlumy představ, jež hrázi kladou zde kolísání podmětu mezi mnoha příslušky, tam kolísání našeho já mezi mnoha chtěními; neboť zdvihajíce příslušky či chtění s obsahem svým souhlasné, opačná ustanovení potlačují. Na obsahu těchto osvojovacích pravidel závisí náš soud o osobách a věcech, jakož i směr naší vůle a našeho jednání.

V oboru theoretického přemítání (souzení) jsou to pojmy, jež jakožto osvojovací normy náš soud určují*). Tyto pojmy však samy stávají se předmětem přemítání, pokud hledíme jich vzájemný poměr novými soudy zjistiti. To jest rozvaha stupně v y š š í h o, jejížto výsledek sprostředkován bývá vyššími, odtažitějšími pojmy. Stálým přirovnáváním pojmu, jež jest předmětem našeho theoretického pře-

*) Tyto pojmy samy vyšly ze způsobu, jakým jsme dosud soudili, neboť soud pronášíme jednou pro vždy a proměňujeme jej pak v pojem. (Srov. §. 49.)

mýšlení, docházíme nejvyšších (theoretických) pojmu, jež jakožto nejsvrchovanější normy našeho myšlení slují *ideami*. Veličina a číslo, hmota a síla, Bůh a příroda, bytosť a vlastnost jsou takovými nejvyššími ideami.

Avšak i praktická rozvaha vede k nejvyšším zásadám (§. 98.), které jednou ustanoveny berou na sebe tvar základních představ o naprosté přednosti nebo zavřitelnosti chtění. Tyto nejobecnější základní pojmy, jež právě tak přivádějí rozhodnutí vůle, jako theoretické idee rozhodnutí soudu, můžeme nazvat *praktickými ideami*. Právo, blahovolnost, dokonalost jsou praktickými ideami.

Mohutnost ideí jest nejvyšší mohutností člověka — jest *rozumem*. Lze rozeznávati rozum theoretický a praktický, podle toho, jeví-li se v oboru theoretické nebo praktické rozvahy.

Od soudnosti (umu) jako mohutnosti myslící rozeznává se rozum tím, že nevládne pouze několika tlumy představ, nýbrž celým myšlením lidským, dodávaje mu rázu jednotného. Kdežto jest tolik druhů soudnosti, kolik jest na vědomí lidském souvislých a samostatných oborů představ*), jest rozum v činnosti své všeobecné, po všech přesvědčeních lidských se prostírající jeden a nerozdílný, at již výroky jeho týkají se theoretického přemýšlení nebo praktického konání.

Poznámka 1. Ačkoli zárodky činnosti rozumové u člověka velmi záhy se okazují, přece dospívá teprve v pozdním věku mužném. Činnost rozumová jeví se totiž tam, kde člověk jediný kruh myšlenek opouštěje pokouší se všecka svá přesvědčení v souhlasný konec svěsti. To děje se však teprve v pozdních letech. Až potud vede člověka v souzení i ve vůli rozum, jenž jej obklopuje a jenž jeví se ve pravidlech vychovavacích, ve mravech, veřejném příkladě, ve společenském zřízení, nade všecko pak v náboženském učení. Neboť vývoj rozumu, t. j. doplňování inventáře našich theoretických i praktických pojmu, není vlastně úkolem jednotlivce, nýbrž jest to prací všeho pokolení lidského, a vůbec možná říci, že nejen jednotlivec, nýbrž i lidstvo moudří tím více, čím více stárne.

Poznámka 2. Panství rozumu jeví se vzájemnou určitelností představ, vespolevným a všeestranně správným uvažováním rozličných prospěchů lidských. Děti i zvířata, náruživci a blázni nemají rozumu; děti a zvířata proto, že se nedostanou k tomu, aby přirovnávali rozmanité tlumy představ a zájmů vespolek; náruživci a blázni pak proto, že podjáti jsouce jediným tlumem představ nedovedou správně souditi a uvažovati o všech. Nedostatek rozumu jeví se jakožto zaslepenost a bláznovství, jelikož pokládá za nejvyšší to,

*) Není protimyslné, mluvime-li o umu mathematickém, právnickém, kupeckém, přírodovědeckém.

co hodno toho není. Praktický rozum jest pak subjektivně s vědomím, udává-li člověku, co dobro jest a co zlo.

Poznámka 3. „Rozum druhdy jinak se definuje jakožto „mohutnost nad smyslného“, mohutnost úsudková“, „mohutnost poznatků a priori“ a tím rozeznává se od umu, jenž zaměstnává se smyslnými, jednotlivými soudy, a poznatky ze zkušenosti. Tato vysvětlení nesouhlasí však s běžnou mluvou. Bychom rozluštili mathematický úkol, jenž nejtěžších úsudků vymáhá, nepotřebujeme rozumu, nýbrž vycvičeného umu; šílenec, jenž nemá rozumu, může zaměstnávat se řešením rovnic druhého stupně i hrou v šachy. Za to však nemůže srovnati v řád různé duševní zájmy a prospěchy, aby důležitého pro malicherné nebylo zapomenuto a účel by prostředkem obětován nebyl. Kdežto umný jenom účelností svých prostředků hledá, obrací se rozumný k účelnům samým, jež prostředky jsouce k cílům vyšším, vedou posléze ku konečnému cíli, čili ustanovení toho kterého předmětu. Proto definuje se nikoli nevhodně rozum jakožto mohutnost člověka, již své vlastní ustanovení poznává.

§. 100.

Charakter.

Praktickými zásadami, jež z rozumné rozvahy jdou, uvádí se ve chtění a konání člověka jistá důslednost, pokud se člověk ve stejných případech stejně rozhoduje.

Jestliže u člověka rozličné praktické zásady se vyvinuly, a vstoupí-li tlum představ na vědomí, jenž k určitému chtění ponouká: pak vybavují se ty praktické zásady, jež s tímto tlumem představ nějakou podobu mají, t. j. jichž lze v tomto případě užít. — Při tom vychází chtění z dotčeného tlumu představ tak, že v souhlasu zůstává s těmito praktickými zásadami, t. j. že se jimi řídí.

To však možná jest jen tenkráte, jestliže mezi jednotlivými praktickými zásadami není sporu. Je-li zde spor, pak nastává srážka*) (kollise). Srážku tuto nelze jinak odstranit, nežli že chtění především jedné zásadě přizpůsobíme, a sice té, kterou jsme za vyšší uznali. Jednotlivé praktické zásady nesmějí tudíž o samotě státi, nýbrž musejí být podle hodnoty své seřaděny tak,

*) Srážky tyto nejsou řídké. Abych zachránil bližšího, mám na př. selhati. Zde jest těžko vyhověti zásadám „Pomáhej bližnímu“ a „Mluv pravdu“. Zde jest řídit se zásadou vyšší, a lži se vystríci. Tak nezřídká srážejí se také zásady práva a blahovolnosti. Tu je prvním pravidlem, vystříci se především úhony mravní.

že v čele jich nejvyšší praktická zásada stojí. Této nejvyšší zásadě přísluší rozhodovati v poslední instanci, jde-li o srážky chtění s praktickými zásadami.

Tím dostává se do veškerého chtění a konání našeho souhlas, jenž jest podstatou charakteru. Proto máme charakter za důslednost veškerého chtění a konání, jež povstává, podřídime-li je praktickým zásadám, ovládaným nejvyšší zásadou praktickou.

Ráz charakteru závisí na obsahu praktických zásad; jsou-li tyto naskrize mravný a je-li jim v čele za nejvyšší zásadu úmysl vždy a ve všem řídit se požadavky zákona mravního a výroky svědomí: pak jest charakter *mravným*. Kdo jinak se rozhodl, kdo na př. za nejvyšší praktickou zásadu má cíl chtění náruživého, ten není mravným charakterem.

Jenom mravný charakter je pravým charakterem, protože úplná, vším živobytím člověka a všemi skutky jeho se proplétající důslednost dosažena býti může jenom ve formě mravnosti, jejíž jednotlivé požadavky v nejdokonalejším souhlasu jsou. Nemravný charakter jest však ve stálém sporu s věčnými a nepoprátnelnyimi požadavky zákona mravního, kteréto domohou-li se přece ve vědomí nemravného člověka platnosti, poruší základy nemravného charakteru tím, že se k jeho činům lítosť tak pojí, že sám v sebe zdran klesá. (Schillerův Moor.)

Mravný charakter jest nejvyšším cílem a nejdokonalejším útvarem vývoje duševního. Jest uměleckým dílem, jež každý člověk za úkol všeho myšlení i konání po celý život pokládati má. Proto jest však též idealem, jemuž se člověk v pozemském živobytí jenom přiblížití může, jehož však nikdy nemůže zplna dosíci. Jest mnoho, jestliže jednotlivé praktické zásady jeho duševní osobnosti dodatí mohou rázu charakteru.

Poznámka 1. Rozumnost — mravnost — svoboda — pevnost charakteru jsou názory téhož pojmu s různých stran. Kdo rozumne jedná, jedná též mravně; neboť obsahem rozumnosti jsou požadavky zákona mravního; jedná však také svobodně, protože nejedná podle nahodilé nálady svého okamžitého vědomí, nýbrž podle svého neproměnného rozumného přesvědčení, jež jest pevným jádrem jeho já. Chráně pak takto vůli svou všeho nahodilého kolísání, jedná důsledně t. j. jako charakter.

Poznámka 2. Praktické zásady nežádají na člověku jistého určitého chtění, anobrz dávají mu volnost největší; žádají pouze, aby maje v jistém případě voliti mezi různými chtěními, jemu se naskytajícími, dříve se nerozhodoval, dokud by nevyslyšel praktických zásad. Důslednost mravného charakteru sluší tedy rozeznávati od jednotvárnosti v konání; neboť chtění, pro něž se v jistém případě mravný charakter rozhodne, závisí netolik na povaze zásad, nýbrž i na povaze látky, k niž těchto zásad užiti chceme. Tato látka záleží však v rozmanitosti

poměru, do nichž jednající charakter přichází, a nad nimiž není pánen. Tak jako tato postavení o sobě jsou rozlična, tak rozlična jest i vůle a konání charakteru. Ze se má těchto idealních zásad upotřebiti při nejrozmanitější empirické látce, dodává právě lidské ctnosti vlastnosti uměleckého díla, při jehož provádění na jevo jde moudrost umělcova. Nestačí odevzdati se pouze mravným zásadám; musíme také tolík moudrosti mít, abychom rozhodnouti mohli, jak chtění za jistých daných poměru nejdokonaleji podřídit veškerým mravným zásadám. Lze pomyslit si případy, v nichž třeba jest obzvláštní moudrosti, by podřadění provedeno býti mohlo.

Poznámka 3. Tak jako lidské vědomí co do citu jeví se myslí, jeví se vůle smýšlením, jež jest buď dobré, buď zlé, poněvadž chtění jest bezprostředním předmětem mravního posudku. — Člověk, jehož úhrnné chtění jest značnou veličinou, protože jednotlivá chtění sobě neodporují, nýbrž se podporují, je muž rázného smýšlení, kdežto prázdné nebo chabé smýšlení připisujeme tomu, při němž jedno chtění druhým se kácí, tak že souhrn veškerého jeho chtění jen nepatrny ostává. Proto projevem smýšlení jest vždycky jen charakter, jenž jednotlivá chtění v tak úzkou a vzájemnou shodu přivádí, že jejich souhrn dává maximum. Každý spor ve smýšlení porušuje základy charakteru, kdežto souhlas a důslednost je upevňuje. Ryzí ideal charakteru a pevného smýšlení jest hojnosc chtění a konání, jež prostřena v řadě časové, ve vzájemném souladu se nachází, a z níž ostré rysy osoby v činech se uskutečňující vysvítají. Státi se takovýmto idealem jest nejvyšším úkolem člověka, a plnění povinnosti této jeví se subjektivně v souhrnu těch ukájení, jež dohromady blaženosť a štěstí člověka činí. Kdežto tedy spor bezuzdrých žádostí mysl člověka rozerve a náruživost ji uměle ve výstředních ohniskách soustřediti hledí, jest charakter jediným a pravým tvarem vědomí v sobě ukonejšeného, a tudíž i pramenem vnitřní blaženosnosti.

§. 101.

O příčetnosti.

Příčetnost (imputace) jest soud, jímž vypovídáme, že jistý vnější výsledek jakožto čin vyšel ze sebevědomí (z „já“) určité osoby.

Mezi vnějším výsledkem a sebevědomím stojí vůle jakožto člen sprostředkující; neboť výsledek může se na sebevědomí vztahovati totliko pomocí vůle. Proto má také příčetnost dvě instance. První instance, nižší příčetnost, vztahuje výsledek jako čin na určité chtění; druhá, vyšší příčetnost, vztahuje chtění na naše já.

Nižší příčetnost rozhoduje, pokud výsledek vyšel z vůle, pokud je tedy činem. Činem jest pak, pokud vůle a výsledek se kryjí,

t. j. pokud souhrn skutečných vnějších změn souhlasí s představou ve chtění obsaženou.

Ve zvláštních případech může ovšem jakási neshoda mezi vůlí a výsledkem nastati. Oč vůle větší jest, než výsledek ji kryje, jest pouhým úmyslem, na př. jestliže zamýšlena byla vražda a způsobeno pouze těžké poranění — oč pak výsledek vůli přesahuje, jest pouhým dějem (náhodou, udalostí), na př. zabité při zamýšleném zbití.

Ačkoli nižší příčetnost obecně jen tam sáhá, pokud vůle a výsledek se kryjí, přece po případě může i pouhý úmysl a pouhý děj přičítán být, pokud totiž možná souditi o jakémisi úmyslu (pokus zločinný), aneb pokud bylo lze i pouhý děj budto zahrnouti, nebo nezahrnouti ve své chtění, t. j. jej předvídati (přečin z nedbalosti).

Podobně i bez výslednosti lze přičítati tam, kde bylo povinnosti. Však příčetnost mizí úplně, kde nebylo vůbec žádného chtění, anebo kde vnější výsledek s vůlí nebyl v nijaké souvislosti, a tudíž podle běžného soudu nemožná jí se dovolávati.

Vyšší příčetnost jest výpověď, že jistá vůle z já jakés osoby vyšla. Tato příčetnost vztahuje se na rozhodnutí, pokud podmět vůle v okamžiku činu naléhal se ve stavu psychologické svobody, t. j. pokud byl příčetným.

Soudní příčetnost ve věcech trestních má osobu za příčetnou, pokud vyloučena není jistými a non malními (výminečnými) stavami, jež obyčejně v zákonnících označeny, však zřídka zúplna vytčeny bývají. Tyto anomální stavы jsou: rozličné způsoby nemocí duševních, polohřzenost ve spaní, pak opilost, již sobě kdo utřížil před spáchaným činem, naň nepomýšleje*).

Soudní příčetnost rozeznává dále v příčině přičítání jen dva stavы, podle toho, byla-li při činu psychologická svoboda a s ní též příčetnost čili nic**). Jen v „polehčujících okolnostech“ rozeznává zákon jakési stupně příčetnosti.

*) J. B. Friedreich ve svém „Systemu soudní psychologie“ vyslovuje se proti specialisování stavů duševních, jež na příčetnost působí, a to proto, že „učenci nesjednotili se ještě v názvech, pojmosloví a roztržidování psychických nemocí a že seznam psychických anomalii pro soudní potřebu je mnohem širší nežli pro potřebu lékařskou, pak že trvalost daných zákonů nelze srovnati s rychlým pokrokem psychologie na poli vědy a zkušenosti. — Místo toho mělo by v zákoníku obecné pravidlo státi: „Kdo v době spáchaného činu naléhal se ve stavu psychologicky nevolném, jest nepříčetný.“

**) Friedreich praví: Nejsou stupně příčetnosti, protože není stupňů rozumné svobody vůle, na níž příčetnost se zakládá. Mezi psychicky svobodným a psychicky nevolným není středu.

Mravní příčetnost rozeznává naproti tomu stupně příčetnosti, jež s rozličnými stupni dokonalosti souhlasí, jakou naše já vůli si osvojuje. Rozeznává činy ve přenáhlení a činy promyšlené, liší mravní poblouzení od zásadné zloby a vyšetřuje dokonale způsob, kterým jednotlivé chtění souvisí s trvalou normou vůle, totiž s charakterem.

P o z n á m k a. I mimo pravou nemoc duševní jsou stavby, kde psychologická svoboda a s ní příčetnost osoby jest na nejmenší míru snížena, ne-li dokonce vyloučena. Chtění totiž může svou příčinu mít buďto v okamžitém útvaru vědomí, jehož nejsme mocni, anebo v jednotlivé zásadě, anebo v celém charakteru. Ve vášni člověk není „při sobě“; na osvojování nesmí představa potlačeného já ni pomyslit. Mnohá chtění a mnohé činy „překvapují“ člověka tak, že hned po činu jich lituje a rád by je odčinil, kdyby možná bylo. Že nebylo při zákonodárství s dostatek hleděno stupňů příčetnosti, jest hlavním nedostatkem většiny nynějších trestních zákonů.

Přidavek.

Nemoci duševní.

§. 102.

Sen jakožto obraz choroby duševní.

Duševní nemoci jsou jen potud podivné a nevysvětlitelné, pokud nejsou obdobně úkazem normalního života duševního. Díklaďejším vyšetřováním přesvědčujeme se však, že počátky porušení duševních nalézti můžeme již ve zdravém životě duševním, a že pravé choroby duševní jen ve velikém, nápadném měřítku ukazují, co v obecném životě na sobě i na jiných pozorovati můžeme.

Je to zvláště stav *spánku* (srov. §. 12.), jenž nám občasné podobné úkazy vyjevuje, jež v chorobách duševních trvale pozorujeme *). Ve spánku jest to jediný temný tlum představ, s představami života duševního za bdění nikterak nesouvisící, jenž svou silou a svým sporem s vládnoucími za dne představami způsobuje více méně úplné zatemnění našeho vědomí. Tento tlum představ jest soujím pocitů tělových, jež pocházejíce z umdlení svalstva a nervstva spánek přivozují a provázejí. Jednotlivě jen nepatrné a bezevší organické souvislosti jsouce, působí hromadně jako mechanická těla, s dějiště vědomí vyklizujíce všecky důležité úkazy života denního. — Tento veliký tlum představ, jenž se jeví býti zjinačením (alienací) tělesného čítí (pocitu životního), lze nazvatí *pocitem spánku vým.* (Srov. §. 30., pozn. 2.)

Zabavování představ pocitem spánkovým jest buď úplné nebo neúplné. Úplné jest ve spánku tuhém, neúplné v polospánku, kde představy jakožto *sny* na vědomí se vynořují.

Představy snů vyznačují se svou zvláštní silou, poněvadž ne-

*) Reil praví: Brzy bychom vystopovali vědomí a šílenství, kdybychom věděli, co bdění jest a co spánek. (Rhapsodie, str. 87.)

jsou zabavovány představami, jež za bdění bud' smysly bud' vybavováním na vědomí se derou; neboť smysly jsou ve spánku zavřeny, výbavě pak tělesný tlak překáží. Proto jsou představy ty tak živé jako pocit smyslové, a my sníce za vjeomy je máme.

Fysiologický tlak pocitu spánkového překáží ve spánku volnému sdružování představ a tím též *jejich vzájemné určitelnosti*. Představ, jež za bdění vystupují, aby jedna druhou pooparovaly, zde není; nám zdá se, že po vodě chodíme, a nepomníme, že voda pod tělem našeho by povolila, — obcujeme s přítelem dávno zesnulým, poněvadž zapomněli jsme na jeho smrt.

Zaměňování představ vybavených s bezprostředními vjemy (hallucinace) ruší smyslné orientování; schází-li nám pravá myšlenka v pravý čas, jest to nejjistějším znamením nedostatečné duchapřítomnosti. Měli bychom zajisté za choromyslného, kdo by ve bdění myslil, že věci smyslné v nímá, jichž tu není, kdo by v nedostatku opravné myšlenky chtěl na př. po vodě choditi nebo s umrlými mluvit.

Žítí spánkové je však předchůdcem chorob duševních, poněvadž jím je dnota vědomí převána bývá. Je známo, že spánek nehledí jednoty místa a času, a tím největší nesrovnanosti pásce; že osoby a věci z nejrůznějších dob a míst dohromady snáší. Sen nezůstává při jednom předmětu, nýbrž zcela ztěstí s jednoho na druhý přeskakuje.

Nejvyšší jednotou vědomí jest nerozdlné já, při vší změně stejno si zůstávající. Tato jednota sebevědomí jest ve spánku přerušena. Jako dramatický básnick rozmanité úlohy jednajícím osobám rozdává, ale přece své činnosti vědom jest stálým heslem: „Já jsem, kterýž básní,“ tak dělí se ve snu i naše já na mnoho osobností*) a zakouší potlačením historického já tolik přerozmanitých změn, že často ustrneme a žasneme nad zásadami, dle nichž jsme ve spánku jednali. Jako v šílenství nelze nám příčítati i ve spánku toho, po čem toužíme a se snažíme.

Tak ve spánku psychologickým tlakem a stranným zabavováním představ jsou paměť a soudnosť, překáženým osvojováním pak i rozum a sebevědomí rozmanitě potlačovány a porušovány.

*) Toto dělení je druhdy velmi podivné. „Johnson závodil ve snu vtipem a byl při tom od protivníků překonán; Gönsovi zdálo se, že je ve škole a že slyšel spolužáka odpovídati k otázkám, jichž zodpověděti sám neuměl“ (Reil.) — A komu by se bylo již nezdálo, že sám sebe předčíl a překonal?

§. 103.

Psychické porušeniny za zdravého žití duševního.

Také za bdění poskytuje život duševní rozmanité úkazy psychických porušenin, jež nepokládáme vedení jsouce zásadami humanity a vzájemné shovívavosti za pravé nemoci duševní, poněvadž nepřivádějí změny rovnováhy duševní tak trvalé a poněvadž není způsob jich tak dosažný, aby člověka všeho orientování docela zbavovaly a nepřipouštěly opravy utkvělých představ přiměřeným působením. Úkazy ty dají se na tyto vzory uvést:

1. Nadobyčejné úžení kruhu představ. Toto běže na sebe okamžitě ráz zahlobání v určitý tlum představ, jehož člověk sleduje všecko cizí zároveň vylučuje. Sem patří nálada melancholika, jenž každou potěchu i zábavu zamítá svým představám mnohdy jen smyšleným se oddává — však též i zahlobání myslitele, jenž ničeho kolem nepozoruje a jen ve svém myšlenkovém svět se uzavírá. Zúžení vědomí může však i trvalým býti, jestliže není žádné změny ve kruzích představ, a jestliže člověk v přílišné jednotvárnosti duševní utkví. Panství náruživosti, výstřední vychování, jednotvárné zaměstnání, úzké omezení vnějších poměrů životních okolím, společnosti, povoláním a zvykem přivozuje nezřídka takovou strannou uzavřenosť a takové zúžení duchovního obzoru. S tím souvisí

2. neobyčejné zpozdování chodu představ, jež se jeví jakožto těžká chápavost, slabost přirozených vloh a ve větší míře pak jakožto pravá duševní otupělost, jež jest protivou hotovosti hlavy nadané a její lehkosti ve vnímání všeho. Zdlouhavé, těžké hlavé („tardum ingenium“) nelze sledovat běhu událostí nebo slov přednášky, a pokulhává s otázkami tam, kam jiný chápavostí svou již dávno dospěl*). Protivou toho jest

3. převeliká roztržitost bez všeho jednostranného napětí jakožto bezúčelné kolísání a zmítání myšlenek mezi popudy se stran protivních vycházejícími. Zde nedostává se potřebných osvojovacích tlumů představ, jež způsobují sestředění myslí a ovládání chodu představ. „Nedůsledné vychovávání v dobách vývoje, jež jsou nejrozhodnější pro směr duševních sil, nedokončená studia, častý přechod z jednoho zaměstnání ke druhému, společenské poměry,

*) Jsou slabochové na duchu, kteří zcela rozumně se chovají a kteří všecka pravidla slušnosti zachovávají. Však je to jen slupka, kdežto duchovní jádro již dávno zmizelo (bylo-li jakého). Vnitřní práznotu zakrývají pak lichými slovy a způsoby, jež za zbytky dlouholetého zvyku považovati lze. (Ricker.)

v nichž spornou mnohostranností lidských zájmův a náhledů postříci lze, pak i nestálosti vnějšího pobytu — to vše jsou příčiny, jež přivádějí roztržitost duševního života“ (Lotze). — Jsou-li neovládané představy a snahy ještě při tom silné, povstane

4. prudkost pohnutí duševních jakožto následek rychlého a silného, neovládaného chodu představ. Tato prudkost propuká s počátku ve přecházejících vášnících, utkvívá však povlovně jakožto nálada k vášním nebo převeliká drážlivost.

Člověk jednostrannými kruhy představ zajatý a nepřístupný opravě ze vnějška, náruživec, melancholik, bloubač, slaboch na duchu a lenivec, člověk stále roztržitý, prudkými vášněmi rozčílený — všichni jsou duševního zdraví daleci; než při všem nikoho nenapadá, by ve blázinci místo jím vykazoval. A přece je třeba jen kroku, aby tyto čtyři typy porušení duševních zvrhly se ve čtyři hlavní typy duševních chorob — v šílenství, v blbosti, v bláznení a v uřivosti. Jestliže následkem vzájemného působení těla a duše duševní rozladění utkvělo ve zjinačené účinnosti soustavy nervové, je krok tento učiněn.

§. 104.

Povstání duševních chorob.

Ke pravým chorobám duševním počítáme trvalé odcchylinky (anomalie) od pravidelnosti duševního života, při nichž vzájemná určitelnost představ nápadně porušena jest, takže člověk neschopen jest, obyčejná zaměstnání všedního života prováděti.

Duše sama sebou onemocněti nemůže, protože vzájemná určitelnost představ nemůže být ryze psychologicky. Jakkoliv i rovnováha představ prudkým pohnutím myslí porušena bývá, může přece zase dle psychologických zákonů zjednána být; jakkoli pak veliké jsou mýlky a klamné myšlenky, jež člověka okamžíkem ovládají, tož přece vždy jest možná opraviti je psychologicky.

Základem našeho sebevědomí jest představa vlastního těla, jež zase záleží na široké základně obecného čítí (§. 58.). Všecky představy na vědomí vstupující setkávají se a splývají zde s pocitem životním. Daleko zasáhající záměny v nervstvu, z tělesných rozruchů pocházející, přetvářejí též obecné čítí (§. 18.), což může s nebezpečím být pro souvislost duševního života. Neboť chorobně změněný pocit životního tvoří nový, velmi mocný tlum představ, jenž příkrou protivou jest obsahu dosavadního duševního života, hroze zatemněním právě tak jako pocit spánkový, místo aby mu byl stálým podkladem. — Rozdvojení sebevědomí nastává, jestliže se představy dle normalnímu (historickému) pocitu životnímu,

dilem pak k chorobně zjinačenému připojí. Obě představy téhož já střídají se pak, jako spánek a bdění, a zápasí o přednost, až vzrosta-jícím duševním rozruchem novému, chorobně vytvořenému „já“ podaří se všech upomínek na minulost zcela se zprostít a historické „já“ zapudití, tak že klesne na pouhé „on“. To jen tak jest možná, že tělesný podklad tohoto já, totiž normalní pocit životní, stálým přetvářením stavů tělesných a s nimi spojených pocitů tělových tak se zatemní, jako po usnutí obecný pocit životní zatlačen bývá pocitem spánkovým. Tak utvoří se představa klamného těla, jež jeví se hallucinacemi obecného čití; chorobní domnívají se pak, že mají údy ochromené, zkrácené, zdložené nebo zdvojené, že jim váhy přibylo nebo ubylo, že jsou jiného pohlaví, stáří, že jsou ze skla, z másla, ze dřeva a p.

Ku představě klamného těla přidružuje se brzo představa klamného světa, jež opět na jevo se dává hallucinacemi jednotlivých smyslových oborů. Jak totiž tlak změněného pocitu obecného rozličné kruhy představ v nerovné míře stihne, ničí zároveň činnost paměti i rozumu v jednotlivých směrech, kdežto v jiných směrech je ponechává, ba ji i zvyšuje (umocňuje). Tím, že při tlumeném vybavování a vnímání jednotlivé členy tlumů a řad vypadávají, přichází osnova představ o logický svazek, jímž bdělý a zdravý život duševní se vyznačuje, a přijímá na se ráz rozervaného a „potrhlého“. Tak aspoň v celku a ve velkém; v jednotlivostech a v malém výmínečně zůstává tento svazek logický, takže blázen nezřídka v některých věcech bystrý úsudek jeví, a blázní často pravdu mluvívají*).

Poznámka 1. Z řečeného vychází na jevo, že duševní choroby původ svůj v těle mají; skutečně povstávají poraněním mozku, nemocemi nervstva, a bývají též dědičné **). Tím však nikterak se nepraví, že by nemoci duševní ze stavů psychických povstati nemohly. Vášně ukazují nám, jak hluboce i pomíjející stavы duševní v nervstvo naše zasáhají, a jak sesilovány bývají jeho zjinačenou účinností. Opa-kuje-li se vášeň, může lehce pomíjející rozruch nervstva státi se stálým a tak i trvalý rozruch duševní zploditi. Duševní choroby lze v této stránce míti za utkvělé vášně.

Kde tělo chorobám duševním je příznivo, aneb kde tělesnými nemocemi, nepřirozenými zvyky, opilstvím a jinými výstřednostmi půda se jim připravuje, tam mohou potom lehce rye psychické příčiny, osudy, náruživosti a j. vésti ke skutečným duševním chorobám, kdežto

*) Blázen je prost všech ohledů, pro které rozumně rozvažující se ostýchá; proto mluví pravdu, kde moudrý jen mysliti se odvážuje. Odtud druhdy zvyk, pro tento úřad chovati si blázny „dvorské“.

**) U 425 nemocných, jež Ricker pozoroval, dala se u 144, tedy skoro u třetiny, choroba duševní v nejbližším příbuzenstvě dokázati.

tam, kde náladu takové není, ani nejprudší hnútí myslí, ani nejtěžší rány osudu zdravím duševním otřásti nemohou.

Z toho jde, že pouze psychicky nelze duševní nemoc zhodit. Mladý melancholik pravil slovutnému Esquirolovi: „Rozumím vám velmi dobře, a rozumím vašim úsudkům. Kdybyste mne o nich přes vědčiti mohl, byl bych vyléčen.“ Jenom vhodným duševním zaměstnáním, sílením a ukájením nervstva podaří se někdy chorobu duševní zhojit.

Poznámka 2. V obecném životě příčítají se choroby duševní spíše snadno znatelným duševním pohnutkám nežli nesnadno pozorovatelným útrapám tělesným. Choroby duševní povstávají z vášní a náruživosti, ze zármutku a starosti, z lásky a touhy, z fanatismu politického a náboženského; ba ve velkých městech epidemicky se vyskytají.

Ačkoli východiště duševních porušenin nejčastěji v osudech duševního života shledáváme, přece je pravá příčina vždycky v těle. Pružnost duševního života je totiž tak veliká, že i nejprudší bouře, jež přes něj se žene, utišiti by se musila, kdyby nebylo tělesného podkladu, jenž rozrušen tíže ukojiti se dá, a tak trvaleji duševní život ruší.

Poznámka 3. Tělesný převrat, kterýž chorobný somatický tlak a s ním i pravou duševní chorobu zplozuje, působí již za normalního života duševního značně na duši. „Stavy nevýslovné úzkosti a tisně zmocňují se zhusta duše v okamžiku, v němž celý život dokonale klidným nám se zdá; stupňují se ve trapný nepokoj, jenž v nižádném kruhu představ a nijakém zaměstnání klidu nenachází; sebe menší dojem obtěžuje duši nepřiměřenou tíhou . . . jednotlivé představy, již vzbuzeny, lpí neobyčejnou houževnatostí na vědomí, a kamkoli se obrátíme, paměť nám na vědomí je vrací. V jiných případech zmocňuje se myslí naší bezcitnosť; vědomím vládne lhostejnosť, v níž všechna opravdovost, všecky dokonalé cíle nám scházejí a všecka mravní hlediště pro nás jen relativní cenu mají.“ (Lotze.)

§. 105.

Hlavní tvary nemoci duševních.

Tělesné rozladění, v němž každá nemoc duševní se zakládá, lze považovati za výstřednost některého ze čtyř hlavních letor. Souhlasně s letorami lze tedy uvést čtyři *hlavní tvary duševních nemocí*, z nichž šílenství letoře melancholické, blbost flegmatické, bláznění sanguinické a zuřivosť cholericke přináleží.

U šílenství tří somatický tlak na veškeré vědomí mimo jediný kruh představ, jenž tím živěji vystupuje*). Základní myšlénkou tohoto

*) Somatický tlak (§. 102), t. j. shluk pocitů tělových, způsobený tělesným rozladěním, tvoří se vládnoucím tlumem představ vědomí jas-

kruhu představ, jenž vše žití duševní ovládá, jest šílená představa, již *utkvělou myšlénkou* (*fixní ideou*) zoveme. Tím, že tato utkvělá myšlénka neustupuje nižádné představě protivné, ani takové, z níž by duševně zdravý člověk nicotu oné klamné představy hned poznal, má šílenství ráz nemoci duševní. Historické já jest jako ve snu potlačeno, a nové, jehožto středem utkvělá idea jest, vládne vědomím. Jestliže šílenec, jenž králem býti se mní, ani pohled na blázinec se vší bídou neprobudí z klamu, je důkazem, že historické já chorého jest potlačeno a určitelnost představ zrušena. Šílenství má ja s něm chvíle t. j. rozumné okamžiky, v nichž klamu představa je pod prahem a chod představ normalní. Však povlovně šílenec spojí všecky své představy s utkvělou myšlénkou více méně, a jasné chvíle vždy řídnou. Šílenství jest vědomí na vášni utkvělé. Melancholická letora, náruživost, vše, co převeliké a trvalé zúžení vědomí podporuje, podporuje také šílenství.

V *blbosti*, již lze za přehnanou letoru flegmatickou míti, klesá váznutí duševního života až na klid hniboby. Blbosť, jež jest někdy vrozena, někdy zase výsledkem předchozích nemocí, má nesčetné stupně, jelikož tu jest pouhou slabostí ducha, tam zas úplným vyhasnutím vší duševní člosti. V některých hornatých krajinách, jež úzkými a hlubokými úžlabinami se vyznačují a nedostatkem slunečna, větru a zvláštní povahou půdy i vody trpí, vyskytá se blbosť endemicky, spojena s tělesnou zakrnělostí jakožto kretinismus.

Blázenství, výstřední letora sanguinická, nemá vládnoucích představ ani jasných okamžiků; život duševní poskytuje zde obraz úplné roztříditosti, nižádnou zásadou, žádným svazkem logickým a psychologickým nesouvisící. Představy bláznovy těkají s předmětu na předmět, bez pravidla a bez logického pořádku*). Jestliže v šílenství porušení duše z jediného střediště, z myšlénky klamné vychází, jest v bláznění rozptýleno po všech představách, a choroba tato je tudíž velmi těžce zhojitelné zlo duševní.

V *zuřivosti* (zběsilosti), již za výstřední letoru cholerickou po-važovatí lze, nalézáme představivost člověka na výši trvalé vášně, jež jeví se v divém pudu po tělesných výkonech bez účelu a cíle. Tento pud nemá původ svůj v určitých řadách představ, nýbrž zakládá se na ústrojné drážlivosti mýry nejvyšší; činy zuřivce, vypu-

ného sdražení zhola nahodilé, a spolek těchto dvou mocí je tak mo- hutný, že i historické já pode práh zatlačí.

*) Ricker podává ukázku slohu, jímž vzdělaný blázen myšlénky své napisoval: „— tam, kde láska s věrností se potkávají, a kde lásky s věrností se celují, tam kde šlechetní, dobrí lidé bydlí, je dobré býti. A kde lidská povaha jest, sleduje blahočinnost násilníka, Stvořitelovo právo, věčně mladistvý život, nepostrádatelný pohyb, čehož ženské opravdu, síla a jasnost, spanilého děvčete, spanilé paní a mocného Stvořitele velebí, dobře činí“ atd.

kujíce beze vší rozvaly, ba proti váli jeho velikou prudkostí a celice často proti nejmilejším osobám, nemají jiného účelu, než aby drážlivost ochladily, tak jako člověk v trapné bolesti svíjí se, anebo zlostník židlemi a sklenicemi kolem sebe metá. — Protože v této nemoci sly rozumu jaksi neporušeny jsou, tak že chorobní sami své přátely před nastávajícím záchvatem varují, ano prosí, aby byli zavřeni, dánou jí jméno *m a n i a s i n e d e l i r i o*; nemoc pak zavdala příčinu k rozličným hádkám o příčetnosti.

Dané rozdělení není rozdělení chorých, nýbrž chorob. Často může choroba šílenstvím počítí, zuřivosti dostoupit a blbostí skončití.

Poznámka 1. Podivnější nežli zuřivosť bez šílenství (*mania sine delirio*) jsou částečné porušeniny duševní, jež pod názvem *monomanii* známy jsou a spočívají v neukojitelném pudu po jistých činech za úplného zdraví duševního. Z rozličných druhů monomanie, jichžto studium zvláště pro trestní příčetnost předáležito jest, jsou nejčastější kleptomanie (krádež ze zvyku), vraždychtivost a paličství. — Jsou známy případy, že osoby vysoce postavené a vzdělané beze vší příčiny kradly, nikterak odolati nemohše tomuto pudu. Tak vzniká i vraždlivost. — V létech rozvoje obou pohlaví nezřídka paličství se naskytá jakožto zvláštní radost z ohně, jež po případě v úmyslné žhářství se zvrhá.

Poznámka 2. Jsou-li hlavní tvary choroby duševní již známy, dá se také jinak kolísavý pojem duševního zdraví plněji vymezit. Zdraví duševní jest pak stav, jenž čtyřem hlavním tvarům chorob duševních právě protiven jest. Vyznačuje se tedy proti šílenství rovnáhou představ podle pravé jich hodnoty, který úkol připadá rozumu — proti blbosti případným rythmem duševní čilosti — proti bláznení rozumným srovnáním vědomí a logickým ovládáním chodu představ — proti zuřivosti podřízením vůle a pudů pod přesvědčení.

§. 106.

Umocňování činnosti duševní chorobnými úkony.

K chorobám duševním přistupují ještě poměrně řidší nepravidelné stavy, v nichž činnost duševní působením somatickým stupňuje se, třeba jen jednostranně.

Všecky tyto stavy jsou *spánku* velmi příbuzny, vycházejí také z něho nebo docela tvar jeho berou na sebe. Jsou to *chůze ve spánku* (vidění ve spánku), *náměsíčnictví* (*somnambulismus*) a *spánek magnetický* (*hypnotismus*). Za těchto stavů zatemňuje se vědomí somatickým působením jako ve spánku, aby v jediném kruhu představ, v oboru vidění, se jako ve snu tím více osvětlilo. Co nedáří se

úmyslné abstrakci za bdění, soustřediti totiž veškerou činnost duševní v jediný kruh představ a všecky rušivé představy vedlejší odstraniti, to daří se v tomto chorobném spánku. Možná snad, že rozruchy, jež životu duševnímu z jeho spojení s tělem nepříznivě ustrojeným za bdění nadcházejí, chorobným rozčleněním ústředních ústrojů zmizí, a že duše na těle pak nezávislá tím ve stavě větší svobody se dostává a tak ku větší intelligenci se uschopňuje.

Nadpřirozené stupňování rozumu však ani v těchto stavech nikdy pozorováno nebylo; důležitější nová pravda nepřešla nikdy rty náměstěnská nebo visionářů. Právě tak nemůže náměstěnský, jenž s plnou jistotou po střechách chodí, vymknouti se panství zákonů přírodních, a větší umělost jeho jest jen ze smělosti, v níž bezpečí nevidí.

Nejzáhadnějšími zůstávají ještě úkazy t. z. hypnotismu čili s pánkum a gnetického, jenž v osobách toho schopných, t. z. mediích, jistým počínáním magnetovače uměle se vzbuzuje, a v němž spíci v jakémusi živoucím spojení (v magnetickém rapportě) s magnetovačem zůstává, dávaje mu k otázkám často velmi překvapující odpovědi.

Ačkoli stavy tyto dosud vysvětleny nejsou pro řídkost spolehlivých případů, přece nejsou zcela neobdobné normalním úkazům života duševního. Umělé uspávání jednotvárnými dojmy jest i při obyčejném žití duševním případ s dostatek známý, a jednostranně stupňovaná činnost duševní dá se vysvětliti z chorobného zúžení vědomí. „Vidění“ magnetovaného souvisí přece vždy s jeho zamilovanými představami, a mají s ostatním duševním životem barvitost podobnou. Tak nábožný má vidění obsahu náboženského, politik pak blouzní o státních opravách. Ten pak, či všecky myslénky, city a smýšlení měrou přepjatou v jediné osobě (v magnetovači) soustředěny jsou, bude i ve snění jen s ní rozmlouvat a třeba nejjemnější působení její tak jasně pocítovati, jako spíci chůva pozoruje nejmenší hnutí děcka jí svěřeného. — Co by v těchto stavech vskutku nadpřirozené bylo, na př. čtení spičkami prstů, vidění srdečním důlkem a p., to před kommissemi vědeckými se neosvědčilo, a je tudíž přehnaností a podvodem.

Tyto úvahy nikterak nedovolují, bychom dali víru domněnce, že jest magnetické fluidum, jež na způsob činného principu nervového z osoby na osobu působí.

O B S A H.

Ú v o d.

I. O psychologii výbec.

	str.
§. 1. Vědomí	1
2. Duše	2
3. Tělo a duše	3
4. Zkušebné dušesloví	4
5. Prameny psychologie zkušebné	6
§. 6. O metodě empirické psychologie	7

II. O vzájemnosti těla a duše.

§. 7. Děje	8
8. Soustava nervová	10
§. 9. Soustředění nervové soustavy	11
§. 10. Možnost vzájemného působení těla a duše. Mylná o tom mínění	13
§. 11. Nervstvo a duše	14
§. 12. Následky vzájemného působení těla a duše	16

III. O psychologii zvláště.

§. 13. Rozdílení psychologie na tré	18

Díl první. Představy.

Hlava I.

O tvorbení představ.

§. 14. Pocit	20
§. 15. Obsah, síla a přízvuk pocitu	21
§. 16. Poměr mezi popudem a pocitem. Psychofysický zákon	23
§. 17. Oba hlavní druhy pocitův	26
18. Pocity tělové	27
19. Pocity smyslové	29
20. Hmat	31
21. Smysly chemické	32
22. Sluch	34
23. Zrak	36
24. Poznávavost smyslův	39
25. Pohyb	41
§. 26. Vjemy	43

Hlava II.

O vybavování představ a jich osudech.

§. 27. Temné a jasné vědomí	45
§. 28. Základní zákony vzájemného působení představ	49

§. 29. O zabavování zvláště	50
§. 30. Vybaování představ	53
§. 31. Zvláští zákony o vybaování	55
§. 32. Vybaování řad	56
§. 33. Důležitost vybaování řadového	58
§. 34. Vybavené představy a pocity	61
§. 35. Vybaování pohybů	63
§. 36. Paměť	65
§. 37. Druhy paměti	66
§. 38. Vývoj paměti	67
§. 39. Obrazivost (fantasie)	69
§. 40. Důležitost obrazivosti ve vyučování a vychování	71
§. 41. Představa času	72
§. 42. Představa o prostoru. Řada prostorová	74
§. 43. Orientování v prostoru	75
§. 44. Představy jakožto psychické síly. Psychologické vzdělání	78
§. 45. Osvojení	80
§. 46. Důležitost osvojení. Pozornost	82
§. 47. Osudy představ. Rozhledy a výsledky	83

Hlava III.

O rozumnosti.

§. 48. O myšlení vůbec	85
§. 49. Souzení	86
§. 50. Úsudek (závěr)	89
§. 51. Pravdivost soudu	91
§. 52. Tvoření pojmův	92
§. 53. Druhy pojmův	93
§. 54. Mluva a myšlení	96
§. 55. Řeč	97
§. 56. Vzdělání rozumu	99
§. 57. Obrazotvornost	101

Hlava IV.

O sebevědomí.

§. 58. „Já“ jakožto představa o vlastním těle	103
§. 59. Já jakožto střediště představ	104
§. 60. Historické já	106
§. 61. „My“ jako společenské já	108
§. 62. Smysl vnitřní	110

Díl druhý. City.

§. 63. Vznik citů	112
§. 64. Obsah, přízvuk, síla a trvání citů	114
§. 65. City a představy	115
§. 66. Rozdělení citů	116
§. 67. Povšechné čili formalní city	117
§. 68. City smyslné	119
§. 69. Jiné nižší city	121

§. 70.	Vyšší city	122
§. 71.	Rozumové city	123
§. 72.	Aestheticke city	125
§. 73.	Aestheticke cit základní a souhrnný. Doba a obsah krásna	127
§. 74.	Aestheticke vkus	129
§. 75.	City mrvný	130
§. 76.	City náboženské	132
§. 77.	Sebecit	133
§. 78.	Soucit	134
§. 79.	Vzájemnost citů	136
§. 80.	Vášně čili pohnutí mysli	138
§. 81.	Roztřídění vášní	140

Díl třetí. Snahy.

Hlava I.

§. 82.	Žádost	142
§. 83.	Ukájení žádostí	143
§. 84.	Snaha v poměru svém ku představě a k citu	145
§. 85.	Vzájemné působení žádostí	147

Hlava II.

Zvláštní tvary žádání.

§. 86.	Rozdělení žádostí	149
§. 87.	Pud	150
§. 88.	Náchylnost a náklonnost	152
§. 89.	Náruživost	154
§. 90.	Počátek náruživosti, její vzrůst a konec	156
§. 91.	Rozmanitost náruživosti	157
§. 92.	Vášeň a náruživost	159

Hlava III.

Vůle.

§. 93.	O chtění vůbec	161
§. 94.	Vývoj vůle	162
§. 95.	Projevy vůle na venek. Jednání a čin	164
§. 96.	Působení vůle do vnitř. Svobodná vůle ve stavech duševních	166
§. 97.	Rozvaha a sebevláda	167
§. 98.	Psychologická svoboda	168
§. 99.	Rozum	170
§. 100.	Charakter	172
§. 101.	Příčetnosť	174

Přidavek.

Nemoci duševní.

§. 102.	Sen jakožto obraz duševní choroby	177
§. 103.	Psychické porušeniny ve zdravém životě duševním	179
§. 104.	Povstání nemoci duševních	180
§. 105.	Hlavní tvary nemoci duševních	182
§. 106.	Umocňování činnosti duševní chorobnými úkony	184